

ZNAMENJA TRAJNOSTI

ZNAMENJA TRAJNOSTI

Zbrala in uredila: Nevenka Bogataj
Andragoški center Slovenije, 2013

ZNAMENJA TRAJNOSTI

IZDAL:

Andragoški center Slovenije, zanj mag. Andrej Sotošek

AVTORJI: Boštjan Anko, Nevenka Bogataj, Mihaela Flisar, Alenka Gaberščik, Bernard Goršak, Zdenka Jamnik, Jiri Kočica, Matija Kovačič, Avgust Lenar, Jože Maček, Jože Mihelič, Melita Oražem, Patricija Rejec, Maja Rupnik, Andrej Sovinc, Nataša Škofic Krajnc, Rajko Štefanič, Marjan Tomšič.

AVTORJI FOTOGRAFIJ: Avgust Lenar (str. 18, 20, 36, 41, 43, 44, 124, 126), Jože Mihelič (str. 93, 96, 99, 102, 106, 138, 139, 140), Zdenka Jamnik (str. 85, 86, 89, 90), Remi Kočica (str. 25, 58, 61, 64), Arhiv Posoškega razvojnega centra (str. 141, 145), Maja Rupnik (str. 148, 150), Andrej Sovinc (str. 162, 165), Arhiv društva Anbot (str. 152), Mihela Flisar (str. 115), Bernard Goršak (str. 71), Primož Hieng (str. 164), Jiri Kočica (str. 56), Matija Kovačič (str. 118), Nataša Škofic Krajnc (str. 157), Rudi Vlašič (str. 109), Dunja Wedam (str. 131).

Urednica: **dr. Nevenka Bogataj**

Recenzenta: prof. dr. Andrej Kirn in dr. Peter Skoberne

Lektorica: mag. Lidija Golc

Oblikovanje in DTP: Atelje Kočica s.p.

Tisk: Littera Picta, d.o.o.

Naklada: 300 izvodov

Leto izdaje: 2013, prvi natis

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

502.131.1(082)

ZNAMENJA trajnosti / [avtorji Boštjan Anko ... et al.] ; zbrala in uredila Nevenka Bogataj ; [avtorji fotografij Avgust Lenar ... et al.] - Ljubljana : Andragoški center Slovenije, 2013

ISBN 978-961-6851-23-7

1. Anko, Boštjan 2. Bogataj, Nevenka
266651648

Projekt financirata Evropska unija iz Evropskega socialnega sklada ter Ministrstvo RS za izobraževanje, znanost in šport. Projekt se izvaja v okviru Operativnega programa razvoja človeških virov za obdobje 2007–2013, razvojne prioritete Razvoj človeških virov in vseživljenjskega učenja ter prednostne usmeritve izboljševanje kakovosti in učinkovitosti sistemov izobraževanja in usposabljanja.

Ljubljana, 2013

KAZALO

Predgovor.....	7
O avtorjih.....	9
UVOD	15
Pojem trajnosti in razvoj ideje (<i>Boštjan ANKO</i>)	17
Kako je nastajal roman Šavrinke (<i>Marjan TOMŠIČ</i>)	21
Povabilo k branju in razmisleku o trajnosti (<i>Boštjan ANKO</i>)	27
KLASIČNA BESEDILA O TRAJNOSTI	29
Trajnost, kot nam jo nakazuje narava (<i>Alenka GABERŠČIČ</i>).....	35
Tragedija skupnega pašnika (<i>Boštjan ANKO</i>).....	40
Naša skupna prihodnost (<i>Boštjan ANKO</i>).....	42
Skrb za Zemljo (<i>Boštjan ANKO</i>).....	44
TRAJNOSTNE PRAKSE PRETEKLOSTI.....	47
Piranski statut, 1474 (<i>Boštjan ANKO</i>)	51
Madžarski gozdni red, 1768 (<i>Boštjan ANKO</i>).....	53
Gozdnogospodarski načrt za Trnovski gozd, 1771 (<i>Boštjan ANKO</i>)	54
Terezijanski gozdni red za Kranjsko, 1771 (<i>Boštjan ANKO</i>).....	55
Gorski vinogradi, gorske skupnosti in gorske pravde (<i>Jože MACĀEK</i>)	57
Institut biološke amortizacije, 1965–1993 (<i>Boštjan ANKO</i>).....	68
V Bogojni je »naše« našlo mesto pred »moje« (<i>Bernard GORŠAK</i>)	71
POGLEDI NA TRAJNOST DANES.....	77
Celek, primer trajnostnega gospodarjenja samotne gorske kmetije (<i>Zdenka JAMNIK</i>).....	84
Krucmanova domačija v Zgornjem Podjelju v Bohinju (<i>Jože MIHELICĀ</i>).....	91
Planine ob zgornji gozdni meji (<i>Boštjan ANKO</i>)	98
Belokranjska soseska zidanica (<i>Boštjan ANKO</i>)	107
Tišinska ročna dela (<i>Mibaela FLISAR</i>)	112
Rakitna, primer revitalizacije zaraščenih kmetijskih zemljišč (<i>Maija KOVACĀIČ</i>).....	116
Solčavsko, primer upravljanja lokalne skupnosti s krajinskim parkom (<i>August LENAR</i>).....	123
Dragatuš, primer vpliva lokalne skupnosti na posege v prostor (<i>Rajko ŠTEFANIČ</i>).....	128
POT PROTI PRIHODNOSTI.....	133
Etnologija planinskega pašništva za osnovne šole (<i>Jože MIHELICĀ</i>)	138
Izobraževalni program Pridelano in prodano doma (<i>Patricija REJEC</i>)	141
Projekt Zakladi Kočevske (<i>Melita ORAŽEM in Maja RUPNIK</i>)	146
Anbot daš, tri bote dobiš (<i>Nevenka BOGATAJ</i>).....	151
Študijski krožek Od sonca do lonca (<i>Nataša ŠKOFIC KRAJNC</i>).....	154
Solarinarstvo kot trajnostna raba v zavarovanem območju narave (<i>Andrej SOVINČ</i>).....	160
ŽIVIMO TRAJNOST (<i>Nevenka BOGATAJ</i>)	168
In memoriam: Elinor Ostrom (<i>Nevenka BOGATAJ</i>)	181
VIRI	184
STVARNO IN IMENSKO KAZALO.....	187

Predgovor

Znamenja trajnosti so slovenski primeri trajnostnega ravnanja. Vzgibov za njihov nastanek je bilo več. Potreba po razumevanju razvojnih trendov in inovativnih rešitvah, ki izhajajo iz domače kulture v času preizpraševanja obstoječih struktur in vzorcev, je bila zagotovo ključna. Nastanek nove publikacije so spodbudili strokovni dialogi med avtorjem napovednikov in urednico. Spodbudo je predstavljalo tudi povpraševanje širše javnosti po Berilu o trajnosti kot učnem gradivu za založnikov izobraževalni program, ki je doživel najvišje možne ocene kakovosti. Odločilna je bila možnost, da s pomočjo evropskih sredstev izdamo publikacijo.

Za osnovo smo uporabili klasična besedila o trajnosti in arhivske primere iz Berila o trajnosti, ki je na Andragoškem centru Slovenije izšlo leta 2009. Nadgrajevali smo jih z aktualnimi primeri, pri čemer je bil kriterij njihovega izbora živa praksa. Avtorje smo v pismu z razlago trajnostne ideje prosili za opise delujočih zgledov trajnosti. Izbrali smo jih na podlagi njihove osebne reference na strokovnem področju, za katerega je čas ključen. Zato so med njimi gozdar, agrarni ekonomist, agrarni zgodovinar, kmet, planinec, biolog, učitelj in strokovni delavec v izobraževanju odraslih, vodja krajinskega parka oziroma moški in ženske, izkušeni in začetniki, teoretiki in praktiki, znanstveniki in umetniki. Na samem začetku sem vsem sodelujočim dolžna iskreno in globoko zahvalo za ideje, trud z iskanjem in študijem (tudi arhivskih) virov, zbiranjem podatkov in fotografij, opazovanjem in opisovanjem praks, njihovi interpretaciji z vidika trajnosti pa tudi za večkratna izpopolnjevanja besedil. Zahvaljujem se tudi ekipi iz kolofna ter nepodpisanim iz svoje matične institucije, ki je v ozadju vodila zahteven dokumentacijski postopek.

Znamenja trajnosti smo zbirali štiri leta. Ozirajo se v domače okolje, v lastno kulturo. Razvijala se je stoletja, se še dalje prilagaja naravnim procesom in družbenim spremembam. Dolgoročni in racionalni vzorci torej slonijo na vitalnosti naših prednikov, njihovi zmožnosti prilagoditve in upiranju preizkušnjam narave in ureditvam družbe. Rodovi pred nami so bremena časa zmogli, zato so znamenja trajnosti, ki nam jih prepuščajo, vse prereditve naših občutkov, vedenja in odločanja. Prav vsi zbrani primeri prihajajo s podeželja, česar nismo pričakovali in nakazuje prihodnjo smer razmišljanja in dela.

Nekateri avtorji poudarjajo napor oblikovanja in vzdrževanja pristne skupnosti, drugi pa bolj poudarjajo ravnanje skupnosti z njeno z naravno ali kulturno dediščino. Različne ravni si mora bralec iz primerov trajnost izluščiti sam. V oporo so mu napovedniki v posamezna poglavja.

Likovna govorica *Znamenj trajnosti* odpira dodatne vidike in možnosti interpretacije. Na kamniti osnovi »pluje« barka in prenaša zlato seme. Teža in trdnost kamna simbolizira čas, trdnost, stabilnost, nepremičnost pokrajine, s svojo modrino tudi odprtost okna v prihodnost. Barka na njem, simbol skupnosti, išče (pravo) smer in ravnovesje. Iz preteklosti v prihodnost prenaša najdražje, kar imamo – življenje. Arhetipi kamna, barke in semena dopuščajo in vabijo v vedno nova branja, razmisleke in interpretacije, njihovo medsebojno razmerje ponazarja tudi ravni, ki jih svobodno prehajamo. Naslovna fotografija je »potopljena« v toplo, rdečo istrsko zemljo. Inicialke pri vsakem od poglavij nadaljujejo to simboliko z likovno vpeljavo v posamezno besedilo, hkrati pa so sodobni odmev podedovanega ikonografskega bogastva.

Znamenja trajnosti naj prispevajo k opismenjevanju z načeli trajnosti ter k preusmerjanju iz slabe volje v medsebojno zaupanje in uglasitev, da bomo bremena časa zmogli tudi mi.

Urednica

O avtorjih

Boštjan ANKO

Boštjan Anko se je rodil leta 1939 v Ljubljani, kjer je tudi odrasčal. Profesor na Oddelku za gozdarstvo in obnovljive gozdne vire Biotehniške fakultete Univerze v Ljubljani, v pokoj. Težišče pedagoškega in raziskovalnega dela so mu predstavljali krajina, gozd v prostoru, vloge gozda, zgodovina gozdarstva in posebej varstvo narave. Ta zanimanja ostajajo še danes. Z idejo trajnosti se je srečal pred več kot 50 leti pri označevanju drevoja za posek (odkazovanju) ob spoznanju, da je ob pametnem gospodarjenju gozd več in je večno tudi njegovo lesno bogastvo. Formalno srečanje s trajnostjo mu je bilo srečanje s knjigo zakoncev Meadows »Meje rasti« in nato z vrsto dokumentov, od katerih so nekateri omenjeni tudi v tem delu, do knjige »Skrb za Zemljo«, ki jo je leta 1993 prevedel v slovenščino. Zanimive poglede na idejo trajnosti mu je odprlo tudi delo na področju varstva narave, ki temelji na istih treh stebrih kot trajnost sama.

Nevenka BOGATAJ

Rojeni leta 1964 so otroštvo in mladost na obrobju Ljubljane določali družina, domači vrt, košarka in klavir. Večini presenetljiva odločitev za študij gozdarstva ji je prve delovne izkušnje prinesla v času osamosvajanja Slovenije, ko se je hkrati osamosvajala v lastno družino. V okviru Gozdarskega inštituta Slovenije je vodila monitoring propadanja gozdov, ki se je iztekel z magistriranjem na Oddelku za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Odtlej dela na Andragoškem centru Slovenije, kjer je doktorirala pod okriljem Biotehniške fakultete in Fakultete za družbene vede. V tesnem in nenehnem stiku s prakso razvija in raziskuje kulturo neformalnega skupnostnega učenja. Pogosto je vabljene partner v lokalnih in mednarodnih projektih ter redno objavlja na znanstveni in strokovni ravni. V zadnjem času se osredotoča predvsem na spoznavanje in vzdrževanje krhkega ravnotežja med tem, kaj zmoremo, in tem, kar (še) smemo, da bi kot skupnost obstali dolgoročno ter s svojo rabo naravnih virov ne bi prizadeli njihovih samoobnovitvenih sposobnosti. Njeno iskanje slovenskih izkušenj in modrosti še naprej določajo glasba, družina in narava, ki vsaka po svoje kljub nenehnemu spreminjanju brez velikih besed sporočajo isto: harmonijo, stanovitnost in stik preteklosti s prihodnostjo.

Mihaela FLISAR

Rojena leta 1962 v Kranju je otroštvo, čas šolanja in odrasčanja preživljala na kmetiji pri starih starših v Gančanih. Ob kmečkih opravilih ali v prostem času je šivala obleke za medvedka in »babo«. Izbira tekstilnega poklica in kasneje zaposlitev za učiteljico praktičnega pouka v tekstilni šoli v Murski Soboti zato ne preseneča. Leta 1985 je ob prihodu iz občine Beltinci v Tišino začela spodbujati domačinke za izdelovanje ročnih del, deset let kasneje je bogato ustvarjalnost ženskih rok, nenehno pripravljenost za spoznavanje novega in ohranjanje starega uokvirila v študijske krožke, ki odtlej delujejo neprekinjeno. Ženskam predstavljajo priložnost za nova znanja, predstavitev in potrditev. Pod njenim vodstvom so zato znanilec pomladi v občini, njihova odmevnost pa je spodbudila nastanek novih društev. Njeno največje bogastvo je znanje, katerega nenehno nadgrajuje in posreduje, sprva med bodoče šivilje, sedaj med mlajše odrasle, Rome in druge. V letu 2010 je diplomirala kot organizatorica socialne mreže. Zaposlena je na Ljudski univerzi Murska Sobota, delo z ljudmi jo veseli in bogati, pri njem je natančna in vztrajna.

Alenka GABERŠČIK

Rodila se je leta 1956 v Celju, vendar je večino svojega življenja preživela v Ljubljani. V otroštvu so bili njeno igrišče travniki in polja. Njena študentska leta so bila pravo razkošje, saj je bilo hoditi v naravo nekako obvezno. Ko je postala biologinja, na naravo ni gledala le z čudenjem, ampak tudi s hvaležnostjo, spoštovanjem in odgovornostjo. Njena odgovornost je danes še večja, saj svoje znanje predaja študentom Oddelka za biologijo Biotehniške fakultete Univerze v Ljubljani, kjer tudi raziskuje. V prostem času se z družino odpravi na sprehod v naravo, vzame v roke dobro knjigo ali pa čopiče, barve in platno. Beseda trajnost je v njenem besednjaku od okoljskega vrha v Riu de Janeiru, se pravi že dobrih 20 let, medtem ko se je z vsebino te besede soočila že kot otrok. Živeli so namreč skromno in odpadkov skoraj ni bilo. Danes je njen odnos do trajnosti bolj zavesten, saj kot biologinja ve, da trajnost v naravi omogočajo postopnost, kroženje, učinkovita izraba virov in energije in da ta načela veljajo tudi za ljudi.

Bernard GORŠAK

Rodil se je Murski Soboti leta 1968 in je do 1999 živel v Beltincih, po 3-letnem učiteljevanju na OŠ Turnišče pa se je preselil v Bistrico ob Sotli, kjer je bil v bližnjem Kozjanskem parku deset let zaposlen na mestu vodje službe za varstvo narave. Od leta 2009 zopet živi in dela v Prekmurju, saj je prevzel mesto direktorja Javnega zavoda Krajinski park Goričko. Po rodu je tako Prekmurec kot Pohorec, ker pa se je rodil in deloval v nižinskem delu Prekmurja, se ima za »Marka«, kar je lokalno poimenovanje za prebivalce dela Dolinskega. Po končani Pedagoški fakulteti v Mariboru je nadaljeval podiplomski študij na Biotehniški fakulteti v Ljubljani in tam v okviru študija Varstvo naravne dediščine magistriral leta 2003 na temo rastlinstva vodnih habitatov ob Muri ter 2009 doktoriral na temo biblične etike varstva narave. S temo trajnosti se je bežno srečal že v času študija, načrtneje pa sredi 90-ih let, ko je sodeloval z Razvojnim centrom Lendava pri pisanju in izvedbi nekaterih projektov. To se je stopnjevalo v naslednjih letih, ko so v Kozjanskem parku pripravili in izvedli vrsto projektov (Life, Interreg, Praznik kozjanskega jabolka). Uspešna priprava in izvedba vsaj osmih večjih projektov, katerih osnovno izhodišče je bilo prav trajnostna raba naravnih virov, razume kot ključno referenco na področju trajnosti. Kot naravovarstvenika in tudi ekologa ga v prvi vrsti zanima etika – zlasti v razmerju do pojavnega sveta. V prostem času je bralec poljudne in strokovne literature, popotnik, motorist, sprehajalec, kolesar, rekreativni igralec tenisa, ljubitelj glasbe, član civilne iniciative za ohranitev Mure in zbiratelj prekmurskega slovstva.

Zdenka JAMNIK

Rojena leta 1962 v Slovenj Gradcu, je otroštvo preživela na koroški kmetiji na Pernicah na Kozjaku. Po poklicu je univerzitetna diplomirana inženirka gozdarstva, zaposlena je na Zavodu za gozdove Slovenije. Kot gozdarka se ukvarja z načrtovanjem gozdov, pri čemer veliko dela tudi na terenu. Sodeluje s šolami pri organiziranju strokovnih ekskurzij ter vodi različne študijske krožke. Pri svojem delu se srečuje z različnimi ljudmi, kjer dobiva nove ideje, izkušnje in se ob tem tudi bogati. Živi v Vuzenici, ob vznožju Pohorja, kjer prosti čas preživi s svojo družino. Veliko je v naravi in na vrtu, rada ima glasbo in šport. Sodeluje tudi v aktivnostih občine Vuzenica. Pogosto se vrača na svojo domačijo, pomaga pri kmečkem delu in ohranja stik s svojimi domačimi. Z idejo trajnosti se je srečala na svoji domačiji–celku, kjer brez trajnega odnosa do narave kmetija ne bi preživela desetletja. Kot gozdarka udejanja idejo trajnosti z vsem svojim delom. Udeležila se je Temelnjega usposabljanja za trajnostni razvoj v Rakovem Škocjanu maja 2010, ki je to delo nadgradilo in za katerega je pripravila prispevek o trajnostnem gozdarjenju na celku.

Jiri KOČICA

Jiri Kočica se je rodil v Slovenj Gradcu 1966, a je svoje otroštvo preživel v Rogaški Slatini. Obiskoval je Šolo za oblikovanje v Ljubljani in študij nadaljeval na Akademiji za likovno umetnost, smer kiparstvo. Na isti akademiji je opravil tudi specialko ter se zaposlil kot profesor na Aranžerski šoli v Ljubljani. Kot zunanji predavatelj predava še v Mariboru na Pedagoški fakulteti in na Fakulteti za računalništvo in informatiko. Svoja umetniška dela in projekte je razstavljal v vseh večjih galerijah po Sloveniji na preko 80 samostojnih in skupinskih razstavah. Njegov morda najbolj zanimiv umetniški projekt je bil sodelovanje v procesu prenove starih zaporov na Metelkovi v svetovno znanem hotelu Youth Hostel Celica, enega bolj zanimivih nedavnih projektov (95 tez o umetnosti) pa je imel leta 2012 priložnost razstaviti tudi v treh galerijah v New Yorku. Kot grafični oblikovalec je med drugim oblikoval Gospodarski vestnik ter zanj nekaj let ustvarjal karikature. S tremi otroki in ženo živi in dela v Ljubljani.

Matija KOVAČIČ

Dr. Matija Kovačič je univerzitetni diplomirani agronom, univerzitetni profesor v pokoju. Rodil se je leta 1942 kmečkim staršem v Rakitni na Notranjskem. Zamaknjenost in vztrajna trdoživost notranjske pokrajine sta ga zaznamovali in privezali na ta prostor za vse življenje. Odhodi iz domačega okolja, ki so se začeli v dvanajstem letu starosti z vpisom na nižjo gimnazijo v sosednji Borovnici, so bili vedno samo začasni. Sledil je vpis v Srednjo kmetijsko šolo v Mariboru, pa vpis na agronomsko fakulteto v Ljubljani, magistrski študij na Poljoprivredni fakulteti v Zagrebu, doktorski študij v Freisingu (TU München) na Bavarskem. Prvo zaposlitev po končani srednji kmetijski šoli je dobil v domači kmetijski zadruzi, po končanem študiju pa se je zaposlil na Kmetijskem inštitutu Slovenije, na strokovnem področju agrarne ekonomike. Po opravljenem doktoratu se je habilitiral in zaposlil na Biotehniški fakulteti kot docent za področja agrarna ekonomika, združništvo in razvoj podeželja, kjer je delal do upokojitve.

V prostem času se je veliko angažiral za razvoj domačega kraja kot večkratni predsednik sveta krajevne skupnosti, predsednik ali član odbora raznih krajevnih društev in kot član občinskega sveta. V začetku osemdesetih let sta z ženo oživila domačo kmetijo, ki je angažirala tudi večino njegovega prostega časa, ko je bil še zaposlen. Delo na kmetiji je danes njegova najpomembnejša aktivnost. Ponovno aktivirati kmetijo, ki je bila dobro desetletje opuščena, potem ko je požar uničil del gospodarskih poslopij in kmetijsko orodje, je bil finančno in delovno zelo zahteven projekt, a zdelo se mu je vredno ohraniti več kot tristoletno tradicijo domačije. Upa, da bodo družbene razmere omogočile nadaljevanje te tradicije tudi v prihodnji generaciji.

S problematiko trajnostnega razvoja v kmetijstvu in širše na podeželju se torej srečuje v vsem svojem aktivnem obdobju. Kot relevantne reference na temo trajnostnega razvoja lahko šteje:

- raziskave s področja razvoja agrarne strukture, v katerih je postavil evropsko primerljivo in za naše razmere relevantno definicijo kmetije,
- razprave s področja kmetijske zemljiške politike in
- študije celostnega razvoja podeželskih območij.

Obžaluje, da se strokovna spoznanja na teh področjih še vedno premalo upoštevajo pri oblikovanju politike trajnostnega razvoja kmetijstva in podeželja.

Avgust LENAR

Avgust Lenar se je rodil leta 1953. Po končani Srednji gozdarski šoli se je kot revirni gozdar zaposlil v domačem kraju, Solčavi. Nekaj let kasneje je ob delu dokončal višješolski študij gozdarstva. Že prva leta po zaposlitvi je želel prispevati k razvoju kraja, najprej v krajevni skupnosti, nato kot njen predstavnik v takrat še skupni občini Mozirje, po ustanovitvi samostojne občine Solčava pa kot podžupan in občinski svetnik. Na začetku devetdesetih let je skupaj z drugimi družbeniki ustanovil »Podjetje za razvoj Logarske doline, Logarska dolina d.o.o.« in ga nato vodil 18 let. Zaradi stalnega porasta obsega delovanja je leta 1997 opustil zaposlitev v gozdarstvu in trinajst let kasneje še vodenje podjetja Logarska d.o.o. Sedaj se skupaj z družino posveča delu na kmetiji v Logarski dolini, predvsem turistični dejavnosti, ki so jo začeli njegovi starši pred več kot tremi desetletji.

Jože MAČEK

Jože Maček se je rodil leta 1929. Po študiju je univ. dipl. ing. agronomije in univ. dipl. ekonomist. Je doktor agronomskih, doktor ekonomskih in doktor zgodovinskih znanosti. Je redni član Slovenske akademije znanosti in umetnosti, dopisni član Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti ter član Evropske akademije znanosti in umetnosti. Na Biotehniški fakulteti Univerze v Ljubljani je predaval fitopatologijo, gozdno fitopatologijo in fitofarmakologijo ter varstvo okolja. S teh področij je objavil več strokovnih knjig in univerzitetnih učbenikov. Ko se je začelo uveljavljati varstvo okolja, je veliko objavljal, predvsem o varstvu okolja z varstvom rastlin s kemičnimi sredstvi, pa tudi širše o varstvu okolja. Skoraj dvajset let je sistematično raziskoval kontaminacijo rastlinskih pridelkov in tal z ostanki fitofarmaceutskih sredstev. Že dolgo časa se ukvarja tudi z agrarno zgodovino, predvsem z naravoslovnega, tehnološkega in seveda družbenega stališča, in to skoraj izključno na podlagi arhivskih virov in ne doktrinarno, kot je pri nas pogosto v navadi. Štejejo ga za najbolj plodovitega še živečega agrarnega zgodovinarja.

Jože MIHELIC

Jože Mihelič, rojen leta 1946, se ima za Bohinjca. Alpinizem ga je pomembno zaznamoval, študiral je v Ljubljani in postal profesor športne vzgoje. Učil je po srednjih šolah in bil več kot 40 let zunanji sodelavec Fakultete za šport. Redno je vodil večdnevne letne in zimske ture, tečaje in predavanja. Uredniško delo ter raziskovanje življenja in dela dr. Albina Belarja iz Podhoma puščata za seboj publikacije in knjige, tudi priznanji, Steletovo in Belarjevo. Med letoma 1989 in 2012 je bil zaposlen v javnem zavodu Triglavski narodni park in je mnogo prispeval tudi k razvoju Trente in kraja Podhom. Svoje življenje povezuje s popotovanji po gorah v vseh letnih časih in – razen družine – tudi z najpogostejšim sopotnikom, fotografskim aparatom.

Melita ORAŽEM

Melita Oražem je bila rojena Gole leta 1981 v Ljubljani. Po poklicu je univerzitetna diplomirana pedagoginja smeri andragogika, sedmo leto zaposlena na Ljudski univerzi Kočevje kot organizatorica izobraževanja odraslih. Živi na podeželju, v okolici Kočevja. Sodelovala je pri snovanju projekta *Odpiranje sistemov izobraževanja in usposabljanja v širše okolje – Zakladi Kočevske*, ki ga je kasneje tudi koordinirala. Temeljno usposabljanje za trajnostni razvoj, v organizaciji ACS (2011), z nepozabnim terenskim delom v Solčavi, jo je dodatno spodbudilo k snovanju idej za nove projekte na to tematiko.

Patricija REJEC

Patricija Rejec je bila rojena leta 1973. Je profesorica zgodovine in geografije, zaposlena na Posoškem razvojnem centru v Tolminu kot organizatorica, koordinatorica in izvajalka izobraževalnih programov za odrasle. Že kot osnovnošolka se je zanimala za naravovarstvene in okoljevarstvene vsebine in iskala odgovore na človekovo nerazumno zadovoljevanje svojih potreb. Danes odgovore in možne rešitve išče skupaj s somišljeniki in udeleženci tovrstnih izobraževanj.

Maja RUPNIK

Rojena je bila leta 1976 v Ljubljani, po izobrazbi univerzitetna diplomirana komunikologinja, je trinajsto leto zaposlena na Ljudski univerzi Kočevje kot organizatorica izobraževanja odraslih, zadnje leto in pol kot vršilka dolžnosti direktorice. Z mlado družino živi na podeželju v bližini Kočevja. Na delovnem mestu se osredotoča na delo s specifičnimi ciljnimi skupinami, kot so odrasli Romi. Trudi se dvigniti raven njihove pismenosti in jih uspešno vključuje v okolje. Sodeluje pri izpeljavi projektov, ki temeljijo na ohranjanju narave in sožitja bivanja v gozdnem okolju. Z motiviranjem svojih otrok in ljudi okoli sebe dokazuje da je mogoče tudi z osebnimi odločitvami in enostavnimi koraki v pravo smer, veliko prispevati k trajnostnemu razvoju.

Andrej SOVINČ

Rodil se je 1964. leta v Ljubljani. Po osnovni izobrazbi je diplomirani inženir gradbeništva, hidrotehnične smeri. Je tudi magister varstva naravne dediščine in doktor geografskih znanosti s področja zavarovanih območij. Sprva je na Vodnogospodarskem inštitutu v Ljubljani vodil projekte s področja obnovitvene ekologije, predvsem revitalizacije in renaturacije mokrišč, nato je deloval kot evropski koordinator za akcijski načrt »Parki za življenje« pri Svetovni zvezi za varstvo narave (IUCN-World Conservation Union). Od leta 2002 je vodja Krajinskega parka Sečoveljske soline (KPSS) in namestnik direktorja podjetja Soline d.o.o., ki upravlja s parkom. Dopolnilno je zaposlen tudi kot raziskovalec in predavatelj na Univerzi na Primorskem. V »najsto šolo pod mostom« je že od ranih fantovskih dni hodil tja, kjer je bilo kaj zanimivega iz življenja ali pojavljanja ptic; največ ur je tako prebil na Ljubljanskem barju in v dolini ribnikov v Dragi pri Igu. Tako sta nastali dve ključni ornitološki deli: atlas zimske razširjenosti ptic v Sloveniji in monografija o pticah Ljubljanskega barja. Posledica službovanja v KPSS je bila selitev iz Ljubljane na Obalo in pridobitev neformalnega statusa »forešta« (kot tu domačini imenujejo priseljence). Prostega časa ni veliko, kljub temu si občasno privoščijo, da se terenski škornji zmočijo in z družino skupaj opazujejo naravo, še posebej ptice. Če se le da, poletni dopust preživijo med raziskovalnim potepanjem po katerem od sredozemskih otokov. V Sečoveljskih solinah, nastalih kot rezultat trajnostnega človekovega poseganja v rečno ustje in okoliške naplavine, je spoznal, da jih je samo na takšen način možno tudi vzdrževati oziroma ohranjati ter da le praktično delo ni dovolj – načela trajnosti je namreč treba razlagati tudi s stališča ekocentrične etike.

Nataša ŠKOFIC KRAJNC

Rojena je bila leta 1959, je sociologinja, slovenistka, mojstrica poslovne komunikacije, samostojna podjetnica podjetja Jerebika s.p.. Osnovno formalno znanje sociologije je nadgrajevala s študijem psihodinamike skupin ter osebnostnega razvoja na zavodu Karnion ter s študijem nevrolingvističnega programiranja na Andragoškem centru v Ljubljani. Za utrjevanje kakovostnega dela z ljudmi se je izobraževala tudi na področjih realitetne teorije, geštalta, transakcijske analize, coachinga, različnih učnih metod in trajnostnega razvoja. V desetih letih prakse prevladujeta komunikacija na osnovi nevrolingvističnega programiranja in pionirsko delo na področju mentorstva bralnih krožkov *Z Natašo*, za katerega je v domači občini Šenčur leta 2006 dobila bronasto plaketo. Tudi sicer je dejavna predvsem na Gorenjskem. Kakovostno osnovno izobraževanje na področju trajnostnega razvoja ji je dalo pomembno spoznanje: zelo dobro izvedeni študijski krožki s pravilno oblikovanimi akcijskimi cilji so odlična promocija za to, kako je treba védenje o trajnostnem razvoju širiti vsak dan med vsemi ljudmi.

Rajko ŠTEFANIČ

Rajko Štefanič se je rodil 1947. leta v Dragatušu, v hiši, v kateri sta tradicionalno gostilna in trgovina in ki je bila nekdanj last družine poeta Otona Župančiča. Njen nadaljnji razvoj temelji na dopolnjevanju in ohranjanju medgeneracijskega spoštovanja ter sodelovanja, kljub usodnim preizkušnjam, padcem in ponovnim vzponom. Po končani osemletki na osnovni soli Dragatuš je na željo staršev nadaljeval šolanje na SKŠ – Grm v Novem mestu. Priložnost prakse v Nemčiji mu je dala dragocene izkušnje za vse življenje. Starša sta dovolila odhod v tujino, čeprav sta ga pogrešala doma pri delu na kmetiji. Šolanja na fakulteti ni mogel nadaljevati, ker je prevzel kmetijo in od bombnega napada Nemcev na Dragatuš, leta 1944, močno poškodovano hišo. S svojim delom in znanjem je vplival na razvoj kraja in z ženo ustanovil družinsko podjetje, v katerem so s skupnimi močmi ustanovili osem delovnih mest brez pomoči države ali pozneje evropskih razpisov. Oče mu je že v zgodnji mladosti privzgojil posebno ljubezen do gozda. Vedno je poudarjal, da je potrebno z njim ravnati umno in dolgoročno, če hočeš imeti od njega donos. Kot predsednik novoustanovljenega Društva lastnikov gozdov Kolpa Lahinja s sprva 24, danes pa že 280 člani, organizira strokovna izobraževanja, ekskurzije. Kljub delovni nesreči, zaradi katere fizično ne more prispevati k razvoju domačije, je koristen na druge načine ter kljub kriznim časom ob družini, sedaj že vnukinjah, upa na nadaljnji razvoj domačije.

Marjan TOMŠIČ

Čas rojstva: usodno leto 1939, začetek druge svetovne vojne. Kraj rojstva: Rače pri Mariboru. Otroštvo in vsa desetletja pozneje so zaznamovana z grozotami vojne in mamino smrtjo leta 1943. Zgodaj je našel svoj svet: sanje pri belem dnevu, bujno fantazijo. Njegov pisateljski opus bi lahko takole opredelili: mladinska književnost (Frkolini, Katka in Bunkec), sanjska oziroma psiho fantastika (Onstran, Veter večnosti), istrska proza (Šavrinke, Zrno od frmentona, Kažuni, Oštrigeca), radijske igre in scenariji za kratke animirane filme, družbeno kritična proza (satire, humoreske, groteske), nato kronika realnega dogajanja, videna (doživljana) skozi svet sanjskih simbolov in arhetipov (Uroki polne lune I, II, III); pa še dramatika (istrska komedija Južič in Juča, komedija za eno igralko: Bužec on, bušca jest). Pedagoško delo, predvsem pa mentorstvo na področju literarnega ustvarjanja. In najbolj pomembno: brezpogojna ljubezen do Narave.

Uvod

Namen publikacije je predstaviti javnosti neznane domače zglede, v katerih sočasno delujeta dve ravnotežji: ravnotežje v skupnosti in ravnotežje med skupnostjo in njenim naravnim okoljem. Avtorji želimo z *Znamenji trajnosti* povabiti k spremembam osebnega ravnanja in še posebej ravnanja skupnosti na različnih ravneh. Obstoj na dolgi rok je namreč mogoč le, če sproti uravnavamo svoja vedenja proti vzorcem trajnosti. Tretji namen zbranih besedil je priprava osnove za študij trajnosti, njen začetek, potek, razvoj, morebitni iztek, torej ključne vzvode in načela delovanja. Eno takih je prevlada medsebojnega sodelovanja nad tekmovanjem za omejene vire (energijo, prostor, vodo, hrano, denar ali ugled). Eden od namenov je bil tudi izzvati k boljšemu spoznavanju sebe in krajine, ki nam predstavlja dom. Šele z razumevanjem in kritično presojo lastnega delovanja in vključevanja v skupnosti na različnih ravneh se namreč lahko prilagajamo na spremembe tako, da svoj obstoj in blaginjo predamo naslednjim generacijam oplemeniteno s pečatom svojega, na kar bodo lahko ponosni.

Teoretsko osnovo *Znamenj trajnosti* lahko iščemo med mnogimi avtorji, ki so se ukvarjali s človekom, skupnostmi, institucijami. Izpostavljamo le Elinor Ostrom, lani preminulo Nobelovo nagrajenko, ki je načela trajnega skupnostnega življenja podrobneje preučevala, tudi eksperimentalno preizkušala ter jih postavila na znanstveno raven. Čeprav bi bilo nemara primernejše poudariti vlogo ne tako redkih domačih velikanov, med katerimi zagotovo izstopa Korošica Angela Piskernik, v zaključnem posvetilu prvi podrobneje predstavljamo slovenski javnosti prav Ostromovo. Povezuje namreč nabor primerov s teorijo upravljanja z njimi. Utemeljila je, da niti država niti majhne skupnosti, sicer učinkovitejše od države, niso univerzalna razvojna rešitev, ampak velja slednje iskati v ravnotežju med lokalnim in državnim, pri tem pa vgraditi izkušnje lokalnih institucij, ker so se v času izkazale za racionalen in ljudem sprejemljiv okvir.

Slovenija je s primeri majhnih skupnosti in njihovih institucij zelo bogata. Žal so zgodovinski tokovi njihov razvoj pogosto grobo prekinili. V *Znamenjih trajnosti* se osredotočamo na majhne skupnosti in načela, ki delujejo dlje od posameznika ali ene generacije, omogočajo preživetje in kakovost bivanja znotraj nosilne oziroma samoobnovitvene sposobnosti naravnega okolja.

Temeljna teza *Znamenj trajnosti* je, da trajnost lahko dosežemo, če hkrati upoštevamo splet njenih treh dimenzij: ekološke, socialne in ekonomske. Slednja je lahko ključni motiv, žal pa sta v praksi ekološka in še zlasti socialna dimenzija trajnosti večinoma prezrti in obrobni. Njunjo nespošto-

vanje je razlog za netrajnostne strukture in stanja. Zbrani primeri so dobri zato, ker so v njih upoštevane vse tri dimenzije hkrati. Nanizani so premišljeno in časovno obsegajo več kot petsto let. Izvirniki so pisani v različnih jezikih (latinščina, nemščina) in pisavah (gotica, latinica). Prostorsko se srečamo z različnimi slovenskimi pokrajinami, med katerimi so posebej dobro zastopani robovi Slovenije. *Znamenja trajnosti* so strukturirana v štiri ključna poglavja, ki jih oklepajo Predgovor, Uvod in Zaključna razprava. Predstavitve avtorjev so hoté tudi osebne in navezane na reference s področja trajnosti. Uvodno poglavje vabi k branju z opredelitvijo temeljnega pojma in leposlovnim besedilom Marjana Tomšiča, ki ga na ostala besedila navezuje interpretacija izpod peresa Boštjana Anka, avtorja napovednikov v vsa poglavja *Znamenj trajnosti*. Sledijo klasična besedila o trajnosti, znana iz Berila o trajnosti, učnega gradiva k izobraževalnemu programu Temelnjega usposabljanja za trajnostni razvoj. Tako postavljeni temelji se nadaljujejo z nizanjem primerov iz preteklosti, ki se nanašajo na prakse slovenskega ozemlja. Von Carlowitz-ev prispevek iz Berila o trajnosti bo zato bralec zaman iskal, dodani pa sta dve besedili, ki natančno opisujeta dogajanje, vsako za svoje obdobje. Bistvo *Znamenj trajnosti* je v poudarjanju krhkega, težko vzpostavljenega in še teže na dolgi rok vzdrževanega ravnotežja med procesi v naravi in njihovo uporabo za blaginjo ljudi. Gre tudi za ravnotežje med odpiranjem skupnosti in njenim varovanjem lastne identitete, za ravnotežje med mestom in vasjo, med to ali ono generacijo in podobno. Na Slovenskem so se razvile večstoletne institucije, ki kljub menjavi več držav ostajajo žive in funkcionalne. Primeri naj govore sami zase. V zgled, opomin in spodbudo, četudi se na trenutek vprašamo, ali gre za socialne fosile, stopni kamen v prihodnost ali kar oboje hkrati? Obilno zastopanost gozda med primeri ni posledica subjektivne izbire, ampak dejstva, da je državno zastavljeno gozdarstvo, vsaj pol stoletja rabo gozda omejevalo ter ima tudi edino načelo trajnosti (še?) v zakonodajnih aktih. Poglavji, ki sledita, Pogledi na trajnost danes in Pot proti prihodnosti se zaključita z mislijo na prihodnost in odgovorom: v prihodnost z učenjem, izobraževanjem, varovanjem narave in načrtnimi srečanji med seboj in z naravo.

Trajnostno misel mora bralec včasih luščiti tudi z lastno ustvarjalnostjo. V pomoč so mu slike, ki so jih zbrali avtorji. V besedilo jih je umestil oblikovalec, sporočila pa dopolnjujejo le ilustrativno, zaradi česar hoté niso naslovljene. Verjamemo, da bodo besedila zbudila razmislek, nadaljnje uveljavljanje ideje trajnosti ter ob tem tudi kak odmev urednici in avtorjem.

Urednica

Pojem trajnosti in razvoj ideje

Boštjan Anko

Besedo »trajnost« vse pogosteje uporabljamo, pa le redki vedo, kaj pomeni. Še redkejši so pripravljeni trajnost dejansko živeti.

Pred leti nas je Supek prepričljivo opozoril, da je Zemlja edini planet, ki ga imamo za preživetje. Danes bi lahko le še dodali, da je življenje po načelih trajnosti edini način, kako preživeti na tem edinem planetu. Kaj vemo o trajnosti, kako jo živimo? Splošno sprejete definicije so vsekakor pomembne - še pomembnejši pa je miselni okvir in najširša družbena klima, v kateri je mogoče to plemenito idejo udejanjati.

Da, plemenito: kadar gre za trajnost, ni situacij, kjer »dobijo« vsi. Največ izgube tisti, ki imajo največ - in prav ti se pridobljenega najkrčeviteje oklepajo. Trajnostnega razmišljanja in ravnanja ni mogoče ukazati, uveljaviti s silo. Prebudi ga lahko le človekovo etično gledanje na svet, ki ga obdaja.

Trajnost uči odrekanja, samoomejevanja in samodiscipline. Zato politično ni zanimiva in zato se misel o njej širi le počasi. Ideja trajnosti se po Sizifovo vzpenja naravnost proti rastočim trendom potrošništva in globalizacije. Zato ni zanimiva ne za poedinca potrošnika, niti za trgovce z dušo človeštva. Zanimiva je le za razmišljujočega človeka. Pa je *Homo sapiens* res vedno vreden tega imena? Mnogi mislijo, da je trajnost nekaj novega, spočetega leta 1992 na svetovni konferenci o okolju in razvoju v Rio de Janeiru. Sprenevedavo verjamejo, da misel o trajnosti zaobsega predvsem ves svet in zato njih neposredno ne zadeva.

Svoje vloge v človeškem občestvu ljudje večinoma gledajo v delavcu (v najširšem pomenu besede), davkoplačevalcu, potrošniku, volivcu, članu ožjih skupnosti - vselej vpeti v neke hromeče tradicionalne okvire. Redki pomislijo, da na usodo človeštva vplivajo tudi drugače: kot etična bitja, z mislijo in drobnimi dejanji, ki razbijajo miselne in vedenjske šablone, ki so nas pač pripeljale tja, kjer smo. Gutta cavat lapidem non vi sed saepe cadendo - ali po naše: kaplja ne izvotli kamna s silo, ampak s čestim padanjem. Vsak od nas je kaplja ...

Trajnost nikakor ni neka (na)silna ideologija, ampak, če parafraziramo Hegla, »spoznanje nujnosti«.

Kot taka trajnost ni nekaj novega, niti nekaj, kar se manifestira le v planetarnem merilu. Že dolgo je z nami in začinja se s posameznikom.

Želimo predstaviti besedila, nastala v naših razmerah, ki naj bi prepričevala in prepričala, da je trajnostna misel že davna sopotnica človekovih stisk in da ni modna muha, ampak modrost preživetja.

POJEM TRAJNOSTI

Skrb za Zemljo - eden od temeljnih dokumentov, ki so nastali ob pripravah na svetovno konferenco o okolju in razvoju v Rio de Janeiru leta 1992 - nekoliko poenostavljeno definira trajnost kot »značilnost procesa ali stanja, da se ohranja brez konca«. Tak proces je seveda lahko naraven, družbeni ali gospodarski, praviloma pa so vsi procesi, ki zadevajo človekovo bivanje na Zemlji vselej splet naravnega, družbenega in ekonomskega. Tudi odločitve, da določene predele Zemlje zavarujemo, t. j. prepustimo izključno naravnim procesom, so praviloma rezultat družbenih in ekonomskih odločitev.

Trajnost planeta ali posameznih okolij, v katerih živimo, nikakor ne pomeni zamrznitve nekega stanja. Ker je odvisna od prepleta treh sklopov okolij (naravnih, družbenih in ekonomskih), ki se nenehno spreminjajo, jo moramo razumeti kot nekaj dinamičnega.

V prispodobi bi trajnost lahko primerjali s horizontalnostjo stabilne ravnine, ki počiva na treh enako visokih točkah (t. j. enako poudarjenih in upoštevanih sklopih naravnih, družbenih in ekonomskih danosti): če se ena sama od njih zviša ali zniža, ravnina preide v poševno - nestabilno stanje ...

In potem je tu še nekaj, kar pogosto spregledamo: trajnost vselej definiramo na temelju tistega, kar v danem času vemo.

Trajnost je način gledanja na svet in naše mesto v njem. Razmišljanje o njej je za večino verjetno neprijetna učna ura o modrosti, obzirnosti do drugega in drugih itn. Ne le v velikih, usodnih korakih, ki jim vzneseno pravimo »napredek človeštva«, ampak v tistih drobnih, vsakodnevnih odločitvah posameznika, ki bi se moral nenehno spraševati: »Ali smem, kar morem?« in »Ali res potrebujem, kar hočem?« Da, trajnost ostaja visok, nedosegljiv cilj – hkrati pa edini kažipot v prihodnost. Za pojem trajnosti bomo našli mnogo imen. Navsezadnje je vseeno, kako se ta visoki cilj imenuje, da mu le ostajamo iskreno zvesti ne le v besedah, ampak tudi v dejanjih. 21 let je minilo od Ria. Koliko bližje smo trajnosti: v sebi, krajevno, nacionalno, globalno?

KRATKA ZGODOVINA TRAJNOSTNE MISLI (NA SLOVENSKEM)

Ideja trajnosti ni sad modrosti - prej je posledica stiske. Ko postane neki naravni vir omejen, redke ali ogrožen, se sprožijo obrambni mehanizmi, ki naj bi zagotovili njegovo razpoložljivost vsaj za trenutno generacijo, po možnosti pa tudi za prihodnje. Svojo vlogo odigrajo ponudba in povpraševanje na trgu, dogovorna in formalnopravna regulativa, nazadnje ljudje tudi proučujemo, koliko in kako zmore narava.

Še imamo prostranstva, ki so na neki način v skupni lasti, in bi jih bilo mogoče primerjati nekdanji skupni gmajni: oceane in sladke vode, mokrišča, gozdove, svet divjine nad gornjo gozdno mejo ... Najvrednejše, n. pr. obdelovalno in zaidalno zemljo, izvire, mineralna bogastva itn. smo ustrezno zavarovali; »skupni pašniki« pa ostajajo kot poligoni za neizživete atavizme izpostavljeni pohlepu (želji po kakršnemkoli dobičku), prevari (neustrezni regulativi in mlačnosti njenega uveljavljanja) ter nevednosti (nepoznavanju naravnih zakonitosti, procesov, meja).

Na Slovenskem bi za vse naštetu težko našli boljši primer, kot je gozd in človekov odnos do njega.

Slovenija je menda majhna. Je pa nedvomno pestra, tudi kadar gre za gozd. Ima predele, ki že tisoč let in več poznajo pomanjkanje lesa in predele, kjer še žive ljudje, ki se spominjajo, kako so padali zadnji ostanki pragozdov.

Z vidika trajnostne misli je gozd idealen: je večer in uničljiv hkrati, v njem je tudi laiku razumljiva usodna soodvisnost žive in nežive narave, soodvisnost rastlin in živali.

Imeli smo rudnike, pa smo jih zaprli, poskušali smo črpati plin in nafto, a so se vrtine presušile. Gozd pa ostaja. Ranljiv, a večno obnovljiv, predstavlja svojevrstno zavezo med generacijami, ki je ne zaznamo tako jasno v nobeni drugi dobrini: sedanja generacija uživa (v dobrem in slabem) sadove dela generacij, ki jih ni več, ki jih ni nikoli poznala - in izročča svoje delo z gozdom (spet v dobrem in slabem) generacijam, ki jih še ni, ki jih ne bo nikdar poznala.

Potemtakem niti ni čudno, če je ob relativnem pomanjkanju drugih naravnih dobrin zgodovina trajnostne misli na Slovenskem tako tesno povezana z gozdom. Narava gozda postavlja trajnostne meje po naravni plati, bližina in dostopnost sredozemskih trgov in industrijskih obratov sta v deželi povzročali neznosne ekonomske pritiske, ki za gozd nikdar niso pomenili nič dobrega. Oboje je vodilo v kodificirano in dogovorno regulativo rabe gozda, ki je počasi preko lova in lesnega gospodarstva prerasla v načrtno trajnostno in mnogonamensko upravljanje naravne dobrine, ki na podobnih področjih nima para.

Če torej v izboru zlasti starih tekstov iz naših krajev navajamo pretežno dokumente z gozdarsko vsebino, jih le zato, ker vse kaže, da podobnih pričevanj o trajnostni misli v sorodnih dejavnostih preprosto ni bilo.

PRIHODNOST TRAJNOSTI

Tragedije, ki jo povzročajo človekovi sebičnost, pohlep in neodgovornost do tega sveta in prihodnjih generacij, ne doživljajo več le skupni pašniki, ampak tudi atmosfera, polarni kraji, oceani, reke ...

Čas za racionalno ukrepanje mineva.

Dovolj vemo o razsežnostih netrajnostnega. Na voljo imamo najrazličnejša orodja. Imamo odlične komunikacije, pa se ne razumemo. Manjka le iskrena volja, da počasi a zagotovo pričenjamo živeti trajnostno.

Razmišljanj o tem ne manjka: ponuja jih kar Skrb za Zemljo in množica dokumentov, ki so ji sledili. Še vedno pa se zdi, da je vse, kar je treba vedeti in storiti za prihodnost trajnosti preprosto in logično povzel Dennis Meadows (1992) že v času evforije Ria, ko je citiral A. Pecceia (1969): »Dravimo v prihodnost in pri tem uporabljamo najbolj razvita orodja, ki so nam na razpolago; naše misli, čustva, politike

in ustanove pa ostajajo zasidrani v preteklosti, ki je ni več ... Razkorak med našo tehnološko dovršenostjo ter našo filozofsko in vedenjsko zastarelostjo le še povečuje sile, ki so našo krizo ustvarile in jo sedaj hočejo ohranjati.« Rešitev te krize je v nas samih.

Kako je nastajal roman Šavrinke

Marjan Tomšič

Ob večerih sva hodila z Marijo Franca k njenim prijateljicam, vedno h kaki šavriniki, torej ženski približno njenih let, ki je tudi kot večna pótovka krožila po Istri: iz vasi Gračišče, Kubed, Smokvica, Poletiči, Lopar, Hrastovlje, Dol ... pa noter v globoko Istro, vse do Limskega kanala in še dlje, pa spet nazaj do svoje vasi in še isto noč proti Trstu, ob jutranjem svitu že pri Zlati Mariji na Piazza Garibaldi ali kje drugje ... s stotinami jajc, s kokošmi, purani, pršutom in vso drugo robo; pa istega dne spet nazaj v svojo vas, in zgodaj zjutraj ponovno na pot, na to večno kroženje. Kakor sonce, kakor luna, kakor vsi letni časi. Krog, kroženje, popotovanje, s plenirjem na glavi, z oslom, če si ga imel, če ne, pač plenir, v njem tristo jajc, v bisagah na oslu pa tisoč in več. Z jajčaricami so hodile v Trst tudi mlekarice, perice, krušarice; no, te so bile večinoma iz vasi ob morju ali pa prav iz Trsta.

Največkrat sva obiskala njeno prijateljico Uršo, ki je stanovala tam blizu oštarije, ob poti za Beli kamen. Urša je bila drobcena, mičkена, a zelo živahna, bistra, hitra. Za razliko od Marije je Urša verjela v uróke, v štrige in štrigóne, v órkote, morláke, v mrtve, ki se vračajo, pa v babo Rogo, v Bauke, Bese, v Bedo, v Bukavce, Vodenjake, Germane, Drekaevce, Lamanje, Jaude ... in v vsa druga, nezemeljska bitja.

Zaradi tega sta se z Marijo včasih sporekli, a ni bilo hujšega. Marija pač ni verjela v nadnaravna bitja. Dopuščam možnost, da je verjela, a si tega ni hotela priznati; ali pa je verjela, a se tega ni zavedala.

Minevalo je že precej časa mojega bivanja pri Istranki in Šavriniki Mariji Franca. Potem pa se je nekega poznega večera zgodilo nekaj, kar je dalo smisel Marijinemu neprestanemu pripovedovanju šavrinskih štorij in mojemu zanimanju za te večne pótovke.

Malo pred polnočjo sva z Marijo odhajala od Urše Udovič. Pospremila naju je do ceste in tam, v svetlobi vogalne svetilke, me je milo zaprosila: *Marjan, pomagajte nam!* In videl sem, da ji po licih tečejo solze. Nisem je vprašal, v čem in kako jim naj pomagam, in komu; bil sem presenečen, molčal sem, Marija pa je odrezavo rekla: Ala, gremo! In sva šla. Šele pri kapelici, tam sredi križišča, sem jo vprašal: Marija, kaj je mislila Urša, ko je rekla, naj jim pomagam? Komu in v čem naj pomagam? Marija se je grobo obregnila: Ma kdu zna, kaj je mislila. Urša je bolj od onega kot od tega sveta. Ala, gremo, je vre kasno! Ono pa pozabte.

Toda nisem mogel pozabiti. Vse naslednje dneve mi je bil pred očmi njen objokani obraz in ta njena, z zadušenim glasom izrečena prošnja. S tem sem se mučil kak teden in neko jutro, ko sem se zbudil v sončen, srebrno čist dan, me je

iznenada prešnilo spoznanje: Seveda! Jaz jim lahko pomagam le tako, da o njih, o teh Šavrinkah – jajčaricah, napišem roman in tako ohranim spomin na njihovo epopejo! Toda kako? Nisem si delal nobenih zapiskov, nič. Kar tako sem jih poslušal, z velikim zanimanjem sicer, saj so bile njihove pripovedi nenavadno žive in so vse po vrsti pričevale o veličini, pogumu in izjemni ljubezni teh žena. Zdaj pa naj bi kar tako, brez celega kupa zapisov, pričaral roman!? Bil sem zmeden, nisem vedel, ali je to sploh možno. Toda že isti dan sem poiskal prazen zvezek in začel po spominu vanj zapisovati najprej Marijine štoriije, nato pa še pripovedi Urše Udovič in vseh drugih. Tako sem popisal vse liste in se potem spraševal: Kaj pa zdaj? Kako naj začnem, in kje?

Skoraj vsak dan sem po pouku šel na enourni sprehod gor na Lačno, na hrib nad Gračiščem; da sem si očistil glavo od šolskih *stupidec*; od tega, kar se je načvekalo v zbornici in na sestankih. Kar je ostalo spominov na delo in pogovore z učenci v razredih, to me ni motilo, ni me obremenjevalo, torej vznemirjalo. Ravno obratno; to me je polnilo z energijo, me razveseljevalo.

Ko sem se nekega poznega popoldneva vrnil z Lačne, me je poklicala Marija, rekla je, naj pridem spit kavo, nato sem kako uro poslušal dogodivščine Šavrink, nato pa šel v svojo sobo, naredil priprave za naslednji dan, popravil spise ... in ura je bila devet, ko sem sédel k pisalnemu stroju in imel namen, da začnem pisati roman o Šavrinkah, o teh večnih pótovkah. Toda nikakor nisem in nisem mogel začeti, ni in ni steklo. Tako sem se mučil kar nekaj tednov in že obupoval, češ, nikoli ne boš mogel napisati tega romana, epopeje o teh pogumnih ženah, ker pač nisi domačin, nisi Istran. In že sem bil na tem, da vse skupaj opustim, pozabim. Potem pa se je zgodilo nekaj nenavadnega. Sedél sem za pisalnim strojem, v njem je bil prazen list, v glavi praznina ... ko sem začutil, kako drsim v neko čudno psihično in duhovno stanje. Občutek je bil skoraj identičen s tem, kar dojemajo naša čutila, ko se telo potopi nekaj metrov globoko, recimo do globine petih metrov. Nastala je nekakšna gluhot, okoliški svet se je odmaknil, zbledel, in znašel sem se v nekem drugem, drugačnem svetu, še nikoli doživetem. In takrat se je začelo! Nagnil sem se nad pisalni stroj in vse je steklo gladko, brez zastojev. To so bile prve zapisane besede: ... *Muša se je cincala kar sama dalje. Poznala je pot boljše od gospodarice, ki je sedela na njej. Tok, tok, tok so trkala kopita po kamnih. Zibala se je muša, zibala se je žena na njej. (...)*

Pa sem potem kar pisal in pisal, vse do druge ure. In tako se je to nadaljevalo dan za dnem, teden za tednom. Vselej isto: sprehod po hrbtu Lačne, vse do razsutih obrambnih zidov utrdbe starih Histrov, do gradišča ali, kot so rekli bolj učeni, do ostankov kaštelirja. Ob vrnitvi v Marijino hišo so bile misli bistre in vse v meni je bilo pripravljeno se znova potopiti v oni drugi, neznani, neopisljivi svet. In tako sem pisal roman Šavrinke in bil poln zlatega veselja, bil sem lahek kot pero, ekstatično vesel, blažen. In velikokrat, ko sem končal s pisanjem, sem šel na nočni

sprehod po cesti proti Smokvici; pa sem tekel, letel pol metra nad zemljo in rad bi vriskal, pel, kričal od neopisljive radosti, navdušenja, energije ... pa sem se bal, kaj bodo rekli ljudje, ko me bodo slišali. Gotovo bi me imeli za malo ali močno zmešanega, in to ne bi bilo dobro. Zato sem sproščal le telo, ne pa glasov, zvokov. Če se je približeval kak avto, sem se hitro skrtil, kajti tudi to ne bi bilo dobro, namreč, da me domačini vidijo tekati po cesti ob pozni nočni, včasih tudi že zelo zgodnji jutranji uri.

Med pisanjem se mi je dogajalo še nekaj čudnega. Pisal sem tudi o osebah in dogodkih, pa mi o obojem ni pripovedovala nobena šavrinka. Če sem čutil, da se je to in to res dogajalo, mi je pripoved tekla gladko; če pa sem pisal kaj po svoje, pač s pomočjo pisateljske fantazije, se mi je pisanje zatikalo in kmalu tudi ustavilo. Zavedel sem se, da se to, o čemer sem ravnokar pisal, v resnici ni zgodilo in opisane osebe nikoli ni bilo med pótovkami. Seveda sem potem svoje izmišljije prečrtal in še bolj prisluškoval, ali mi prihajajo zgodbe iz kolektivno nezavednega ali pa le iz mojega fantazijskega, literarno fiktivnega sveta. Ko so Istranke prebrale roman, pa so me spraševale, kdo mi je to in to povedal, in so potrjevale, da je bilo res, da se je to resnično zgodilo ali dogajalo in da je bila, recimo *mikena Jucka*, resnična oseba.

Včasih sem se glasno smejal med pisanjem, gor v moji sobici, se tudi krohotal ali pa jokal tako na glas, da je neko noč prišla Marija trkat na vrata moje sobe in me je spraševala, če je z mano vse v redu. Popolnoma sem se vživel, bil sem notri, v samem dogajanju, bil sem del takratnega časa in oseb ter dogodkov v minulem času. Zbranost je bila izredno močna, introprojekcija popolna.

V takem stanju sem bil dva meseca in pol, dokler ni bil roman končan. Zanimivo je tudi to, da sem prihajal zjutraj v šolo spočit, svež, bister; kot da bi šel spat ob deveti uri in se zbudil ob pol šestih zjutraj. Tega še danes ne razumem.

Potem pa se je začelo mučno in dolgotrajno piljenje, popravljanje, krajšanje, dopolnjevanje. Pri tem delu sem večkrat šel dol k Mariji in jo spraševal, če sem si prav zapomnil to in to zgodbo in ta in ta osebna ter krajevna imena. Marija je seveda vedela, kaj pišem, saj sem ji to povedal takoj, ko mi je steklo. Pomagala mi je z nasveti, s popravki, s pripovedovanjem dodatnih, novih zgodb.

Piljenje romana, torej njegova dodelava, vse to je trajalo dlje od samega pisanja. Vendar sem vztrajal, želel sem, da bi bilo vse na svojem mestu, da ne bi bilo nič izkrivljeno. Nazadnje sem čistopis dal prebrati Mariji in nato še duhovniku Alojzu Kocjančiču, domačinu iz Kubeda, ki je takrat služboval kot božji pastir na Klancu pri Kozini. Marija je rekla, da je vse na svojem mestu, Kocjančič pa je imel tipkopis zelo dolgo pri sebi, dobra dva meseca. Ko me je poklical, naj pridem na kosilo, bila je nedelja, sva se pred kosilom pogovarjala o vsem mogočem, le o romanu ne. Takrat, ko sem mu prinesel rokopis, sem mu bil rekel tole: Gospod, jaz sem forešt, zato želim, da preberete ta roman. Če boste potem rekli, da ni za objavo, ne bom nič zameril; pozabil bom na to delo, obležalo bo v predalu. Če pa boste z delom zadovoljni, ga bom odnesel na kakšno založbo; morda bodo objavili.

In tako mine kosilo, mine pogovor ob kavi, vrne mi moj rokopis, nič ne reče, spremi me do avta, tam se še nekaj pogovarjava, ne upam ga vprašati za mnenje, mislim si pa, da je pač tako vljuden in mi bo brez besed povedal, da to ni za objavo. Toda potem mi nenadoma položi obe roki na ramena, me gleda v oči, se smehlja in reče: *To ste pa dobro napisali! Lahko objanite. Magari, veste, kakšna stvar mi ni ravno všeč, ampak, saj razumete, jaz sem pač župnik ... poklične deformacije, a ne.*

Ne verjamem temu, kar slišim, zato ga vprašam: Mislite resno? Lahko to objavim kot roman o teh ženah? In potrdi: Seveda lahko. Pa ga vprašam: Kaj pa naslov? Šavrinke ali le Istranke? Morda Jajčarice? Odločno reče: Šavrinke! Moja mama je bila Šavrinke, iz Kubeda jih je bilo kar precej. Nikoli jim nismo rekli jajčarice, vselej le Šavrinke.

Tako se posloviva in čutim, kako močno mi utripa srce; vznemirjen sem, a tudi potolažen. Torej ni šlo to celo leto kar tako v *maloro*.

Kmalu po izidu romana Šavrinke sem začutil, da nastaja v Mariji neka želja in z njo prošnja. Nič mi ni rekla, z ničemer pokazala. Pa sem vseeno povsem jasno zaznaval te njene sanje, iz dna duše porojeno željo, potrebo. Pa sem ji nekega večera, ko sva obsedela za mizo, rekel: Marija, zakaj ne bi tudi vi imeli svoje knjige? Knjige o šavrinkah.

Uh, kako se je razjezila. Očitala mi je, da se norčujem iz nje. Govorila je: Jaz nisem *maj* pisala, jaz tega ne znam. Nisem pisatelj. Znam povedati štorijo, zapisati pa ne. Prepričeval sem jo, takole: Marija, kakor ste meni dolgo, zelo dolgo, mnoge popoldneve in večere pripovedovali te šavrinske štorije, na isti način, torej kakor ste jih pripovedovali meni, jih pripovedujte, se pravi zapisujte na list. Ona pa ne in ne, nikakor ne in da se naj neham delati norca iz uboge starke.

Naslednji dan sem ji iz šole prinesel prazne liste in kemičnike in ji rekel: Na te liste boste zvečer, ko ne morete spati, pisali, počasi, vsak večer po malem, morda po eno zgodbo; vse tako, preprosto, kot ste pripovedovali meni.

Spet se je razjezila, odsunila je liste in kemičnike in vstala od mize, odšla je nekam ven. Listi in pisála, vse to sem pustil na mizi in šel v svojo sobo. Zjutraj listov in

kemičnikov ni bilo več na mizi in potem o tej zadevi sploh nisva več govorila. Čez kak mesec pa sem začutil, da bi mi rada nekaj povedala. Neverjetno, bral sem jo kot odprto knjigo. Pa sem ji čez kak dan rekel kar naravnost: Alo, Marija, preberte mi to, kar ste napisali! Zardela je, pogledala proč, nato pa rekla čisto tiho: Sem napisala enih osem, devet štorij, ali zdaj ... Hitro sem vskočil: Lepo prosim, prinesite jih in mi jih preberite. Obotavljala se je, nato pa le odprla predal v kuhinjski mizi in iz njega potegnila šop popisanih listov. Bila je v hudi zadregi, roke so se ji tresle.

No, Marija, korajžno! sem jo spodbujal. Dajte, preberite mi vsaj eno štorijo! Počasi se je vdala in potem je boječe, tiho, komaj slišno, a vendar gladko prebrala prvo zgodbo, nato drugo in potem vseh devet. Iz njenih zapisov je zavel prijetno topel, domač, istrski duh. Da, resnično, to so bili sami čisti izviri, mičkene *zvročki*. Bil sem navdušen, začutila je, da se ne pretvarjam, da je res dobro, kar je napisala, in vanjo je prišla korajža, veselje, tudi skromen ponos, a vseeno je trikrat vprašala: Je res dobro? Se ne hecate? Odgovoril sem ji: Marija, isti duh, ki je bil prisoten v vaših pripovedih, v vašem pripovedovanju, je tudi v teh zapisanih štorijah. In to je dobro, je čisto, je zares vaš!

In tako se je začelo. Jaz sem njene zapisane zgodbe slovnično popravil, jih pretipikal in uredil v kratka poglavja, jim dal ustrezne naslove, napisal spremno besedo, poskrbel za denar in založbo, in leta 1990 je pri Fontani in pod tehničnim uredništvom Danila Japlja izšla njena prva knjiga s preprostim naslovom *Šavrinske zgodbe*.

Dokler bom živ, ne bom pozabil, kaj se je zgodilo, ko ji je Danilo Japelj prinesel v Gračišče njeno prvo knjigo; na platnicah so bile Šavrinke s plenirji, delo akademskega slikarja in kiparja, Hrastovca Jožeta Pohlana. Marija je molče in vidno drhteč vzela v roke to knjigo, jo nekaj časa obračala, odpirala in zapirala, listala po njej, nato jo je nemir prisilil, da je vstala in začela korakati po kuhinji sem in tja, sem in tja in kar naprej je ponavljala eno in isto: Kaj to tu lèti je zdaj moje?! Z obema rokama je stiskala knjigo na prsi in kar naprej ponavljala: Kaj to tu lèti

je moje? Moje?!

Danilo je žarel od veselja, govoril ji je: Marija, ja! Tako je. Vi ste avtorica te knjige, to je vaša prva knjiga!

Ona pa je hodila sem in tja po kuhinji, od ene stene do druge in ni in ni mogla sprejeti dejstva, da je zdaj tudi ona pisateljica. Prava pisateljica!

In potem sta na enak način nastali še dve knjigi njenih štorij: Šavrinske zgodbe II (1992) in Šavrinske zgodbe III (1995). Vse so izšle pri založbi Fontana in na vseh so naslovnice umetniška dela Jožeta Pohlana. Na drugem delu spet tri »mozaične« Šavrinke, na tretjem delu pa ena sama v čarobnih barvah istrske pokrajine.

Nepozabna je prva predstavitev njene knjige tam, v gračiški šoli. Predstavljal sem jo jaz, govoril sem o etnografski, človeški in umetniški vrednosti teh zgodb, o tem, kako so nastajale in med drugim rekel številni publiki, domačinom in gostom, tudi tole: Ta Marijina knjiga potrjuje, da si v romanu Šavrinke res nisem nič izmislil!

Bila je velika fešta, silno navdušenje med Istrani in Marijina knjiga je bila razprodana prej kot v enem mesecu.

Tako se je iz slovenske Istre izvila, kot čudež pojavila, iz zemlje in kamnov zrasla ljudska pripovednica in pisateljica Marija Franca!

V teh knjigah so tudi zgodbe, ki mi jih v času nastajanja romana Šavrinke ni povedala; spomnila se jih je med pisanjem in jih je, zdaj že zelo spretno, pisno ubesedila v drugem in tretjem delu. Te njene zgodbe so avtentično pričevanje domačinke in so kakor čista voda, ki privre na dan tam na Zvročku v Rižanski dolini. Tam »pri Mariji na Zvročku« ...

Kmalu po izidu prve knjige jo je obiskala novinarka Neva Zajc, z njo pa je bil tudi moški s televizijsko kamero. Marija je najprej pristala na pogovor, ko pa je zagledala kamero, se je uprla z vsemi štirimi. Nikakor je nismo mogli pregovoriti, da bi pogovor z novinarko bil tudi filmsko posnet. Ker je nismo nehali prepričevati, je vzela ruto in kar odšla iz hiše. No, pozneje sta se z Nevo Zajc le pogovorili, toda brez kamere! V tem ni bila le pregovorna skromnost Istranov, jasno je bilo čutiti njen strah in močan odpor, da bi se njen obraz v živo pojavil na ekranu in bil tam na razpolago vsem, pač komurkoli.

Marija je zaupala novinarki marsikaj, med drugim tudi to, da je bil njen oče redni član Mohorjeve družbe in da so imeli doma vse knjige, ki jih je v tistem času izdala ta založba. Niso jih samo imeli, so jih tudi brali; najbolj zavzeta bralca sta bila njen oče in prav ona, Marija. Ni torej čudno, da se je tako zelo razveselila svoje prve bukve.

Povabilo k branju in razmisleku o trajnosti

Boštjan Anko

Umetniški uvod istrskega barda Marjana Tomšiča prinaša vsaj dve sporočili, pomembni za to knjigo.

S spominom na nastajanje svojih (in naših) Šavrink še enkrat obudi spomin na njihovo večno kroženje med velikim mestom Trstom in globokim istrskim zaledjem, ki je v njegovem gračiškem času še verjelo v »uroke, štrige in štrigone, v orkote, morlake ...«

Ta skrivnostna Istra »kontinentalne« Slovence še vedno vznemirja s svojo pradavnostjo. Podzavestno priznavamo, da se tam čas ne prične s prihodom Slovanov; tu ni bilo nenadnega preloma med pozno antiko in srednjeveškim fevdalizmom. Istra je še vse do 9. stoletja bizantinska. Njen čas je tekel drugače. Največji prelom za Istro, kot jo dojemamo danes, je bila druga svetovna vojna oziroma čas po njej.

Nujnost materialnega preživetja je ustvarila neko edinstveno obliko mutualizma med modernim, hitrorastočim mestom, povezanim z vsem svetom, in njegovim arhaičnim, od vsega sveta odrezanim zaledjem. Življenje potovk – jajčaric se je vse do Limskega kanala prilagodilo tej novi obliki sožitja, s tem pa tudi dober del življenja istrske vasi.

Istra zna biti skopa. Zato je bila glavna in najpogostejša enota njene menjave z velikim mestom prej krhko jajce kot pa voz drv ali vol. Stotisoči, milijoni jajc, ki so jih drsajoče noge potovk znosile na tržaške tržnice. Seveda je Trst dobival iz istrskega zaledja še marsikaj, ampak v trgovini z jajci je lahko sodelovala že vsaka najmanjša hiša, da je le imela nekaj kokoši. To po svoje kaže tudi na krhkost razmerja med mestom in zaledjem, ki ga je ta skromna menjava mnogokrat ohranjala pri življenju.

Drugo, osrednje sporočilo, ki je jedro te pripovedi, je zgodba o nastajanju Tomšičevih Šavrink in Šavrinskih zgodb Marije Franca. Začne se s klicem nekdanje jajčarice Urše Udovič »Marjan, pomagajte nam!« in nadaljuje s Tomšičevim spoznavanjem, da jim lahko pomaga le tako, da o Šavrinkah napiše knjigo in tako ohrani spomin nanje.

A to ni bila preprosta odločitev pisatelja, ki je zaznal zanimivo temo. Kar nekaj tednov je bilo treba, da je Neustran začutil, da drsi v »neko čudno psihično in duhovno stanje,« v katerem se je potopil v duh sveta, ki ga je prevzel. Nastal je čudovit spomenik Šavrinkam – v besedi, nič manj monumentalen kot Pohlenov hrastovski kip Šavrinke s plenirjem.

In potem je iskra s Šavrink preskočila na Marijo Franca. Zelo globoko v njej

je bila želja po pripovedovanju. Mnogo potrpežljivega in vztrajnega vzpodbu-
janja je bilo treba, da so se odprle zapornice v njej in so izza njih privrele kar
tri knjige spominov na stari svet te rojene pripovednice, ki je rasla ob mohor-
jevkah, ki dotlej ni nikdar pisala, kvečjemu verjela, da zna zgodbo povedati,
zapisati pa ne.

In zato ter tako take zgodbe odhajajo – nezapisane – v pozabo. Tudi tiste o
trajnosti. Če človek pozorno prisluhne, bo vedno znova zaslišal tisti »Marjan,
pomagajte nam!« Starožitnosti prosijo pozornosti, ljubezni in razumevanja –
da bi jih zapisali, da bi se ohranile. Vsak od nas si želi, da bi nekaj zapustil za
seboj.

Tako se torej izgubljajo zgodbe o stiskah in o modrostih starih trajnostnih rab.
Kaj ni naša dolžnost, da brskamo za njimi po debelih plasteh pozabe in jim
z ljubečo pozornostjo vrnemo glas in spomin? Tudi iskanje trajnosti zahteva
potop v tisto »čudno psihično in duhovno stanje,« ki ga je doživel Tomšič.
Z današnjimi očmi in z današnjim metrom jo bomo le težko našli – pa jo
moramo. Ne nujno samo zaradi nas samih. Trajnostna misel – včerajšnja in
današnja – je namreč tudi stvar jutrišnje trajnosti.

Klasična besedila o trajnosti

Ideja trajnosti je tesno povezana s človekovim dojemanjem prihodnosti. Od vseh živih bitij je namreč edino on sposoben, da prihodnost anticipira. Dejansko bi bilo mogoče ves človekov razvoj orisati z razvojem sposobnosti da predvideva prihodnost: če je nabiralec razmišljal le o svojem naslednjem obroku, se njegovo predvidevanje tistega, kar se lahko zgodi, počasi, a vztrajno širi v času – od naslednjega dne, deževja ali letnega časa do trajanja enega življenja in dlje, v prostoru – od njega samega do najožje in vse širše skupnosti pa tudi vsebinsko – od enega obroka, ulova ali letine do splošnega blagostanja.

Današnje pojmovanje trajnosti se širi – od skrbi za golo preživetje proti tistemu, kar imenujemo kakovostno življenje. Pričenjamo se zavedati njenega pomena, a jo začuda puščamo z vseh vidikov neproučeno. To ni slučaj: v svojem bistvu trajnost namreč boli. Za tiste, ki »imajo« in ki odločajo v imenu vsega človeštva, namreč lahko pomeni temeljite spremembe v načinu življenja (na slabše), večjo odgovornost, ostrejšo samodisciplino, odrekanje lagodju in udobju razvitega sveta.

Ko se pogosto in površno sklicujemo na trajnost in njen pomen za časovno neopredeljeno prihodnost vsega človeštva, hote (?) pozabljamo, da ne gre za nekaj kompaktnega, splošnoveljavnega in da je vsako trajnost, o kateri govorimo, treba omejiti prostorsko, glede na njen časovni horizont, krog déležnikov in glede na predmet (vir), na katerega se nanaša.

Posebej v slovenščini se moramo zavedati tudi semantične pasti, skrite v tej besedi. V tej zvezi tranost namreč ne pomeni »trajanja v nedogled«, ampak nenehnega iskanja ravnotežja med naravnim, družbenim in ekonomskim, ki se spreminja od primera do primera.

Trajnost, o kateri govorimo, ni ena sama, ampak je sestavljena iz neštetihi, hierarhično razvrščenih trajnostnih situacij, ki upoštevajo naravne, socialne in ekonomske vidike odnosov med človekom in naravo ter med ljudmi samimi. Tako je na primer trajnost življenja (ne le človekovega) na Zemlji gotovo odvisna tudi od trajnosti gozdov. Vendar je trajnost vseh gozdov na planetu odvisna od trajnostnega obravnavanja vseh tropskih, borealnih, gorskih, močvirnih itn. gozdov, ki je nadalje odvisno od tega, v koliki meri te gozdove trajnostno obravnavajo

posamezne celine, regije, države, območja in tako naprej, vse do vasi, ki zares potrebuje nove pašnike ali do obubožanega lastnika, ki ima v svojem gozdu le še eno drevo z deblom, za katerega mu kupec ponuja mamljivo vsoto. Očitno je, da ena sama resolucija o trajnostnem gospodarjenju z gozdovi, sprejeta nekje daleč na svetovni ravni, ne bo zadostovala; trajnostno gozdarstvo ima preveč obrazov. Podobno velja za gospodarjenje z vodami, ribjim bogatstvom v oceanih, plodno zemljo itd.. Trajnost človekovega (da ne govorimo še o drugih vrstah) obstoja na planetu je torej sestavljena iz mnogih trajnosti.

Druga pomanjkljivost našega razmisleka o trajnosti je njena časovna neopredeljenost. Trajnost ne pomeni večnosti. Kje so torej njene časovne meje? Odvisne bodo od naše sposobnosti in pripravljenosti, da realno predvidevamo prihodnost in seveda od našega védenja o naravi stvari. Bolj produktivno je torej realno predvidevanje razvoja z vseh treh vidikov trajnosti v dveh, treh generacijah kot pa blodnje po neki neopredeljeni »prihodnosti človeštva.« Jasneje začrtane časovne omejitve namreč omogočajo vsaj okvirno načrtovanje nekih ukrepov; nekateri bodo izvedljivi hitreje, drugi kasneje – tisti, časovno nezamejeni pa nikoli.

Tretja pomanjkljivost našega vsakodnevnega razmišljanja o trajnosti je neopredeljenost déležnikov v vsakem trajnostnem ukrepanju. Zdi se namreč, da je v vseh vseh teh razmislekih glavni in edini déležnik najpogosteje kar »vse človeštvo.« Vsaka situacija, ki zahteva trajnostni razmislek, ima konkretne naslovnike: tiste, ki izgubijo in tiste, ki pridobijo. Primerov učinkovitega ukrepanja, ko bi bili déležniki vsi ljudje, enostavno ne poznamo. Škoda je, da tega ne spoznamo in ne priznamo: razdalja med posameznikom, ki se odloča ali naj bi ravnal trajnostno ali ne in imaginarnim »vsem človeštvom« vseh generacij »do konca sveta«, je tolikšna, da tudi dobro hotečemu vzbuja občutke nemoči ob planetarnih razsežnostih problema in končno služi kot alibi, da ne stori ničesar. Še od tistih, ki ideji trajnosti niso nenaklonjeni, pogosto slišimo »Kaj bom jaz sam – to je kot kaplja v morje ...« A vendar je morje le neskončna množica kapelj. Ostaja pa dejstvo, da trajnost zaživi mnogo uspešneje tam in takrat, kadar posameznik začuti, da lahko vpliva na potek stvari. Naslednji problem pojma »vse človeštvo« je v zgrešeni predpostavki, da gre za nekaj homogenega. Ljudje smo različni in reagiramo različno že kot posamezniki. Vaška skupnost utripa drugače od

mestne, vsi se zavedamo razlik med svojo kulturo in kulturo sosednjih narodov. Vsaj s stereotipi opredeljujemo tudi kulture posameznih kontinentov – in vendar smo vsi le ljudje – eno človeštvo, ki se doslej še ni znalo dogovoriti o prav nobeni, za obstoj človeka pomembni stvari.

Četrta nedorečenost v našem obravnavanju trajnosti je ohlapnost opredeljevanja najpomembnejšega predmeta trajnosti. Za lačnega je to polna skleda, za žejnega vodnjak, poln čiste vode, za poplavljenega varnost pred povodnijo. Kar napočez zagotovljena trajnost ni zdravilo za vse človekove tegobe – ker je ni: če bi dejansko hoteli ukrepati, bi morali vselej tudi povedati, na kaj se določeni trajnostni ukrepi nanašajo: za skoraj milijardo ljudi, ki stradajo, je trajnost dejansko vprašanje golega preživetja. Praktično so na istem, kot kamenodobni nabiralec: njihovo dožemanje trajnosti je zamejeno s posameznikom in njemu najbližjimi, časovno pa z intervalom med zadnjim in naslednjim obrokom; predmet trajnosti je hrana. Tudi oni so del človeštva – in njegova vest. Dokler bodo predstavljali sedmino vseh ljudi, niti ne smemo predstavljati previsokih trajnostnih ciljev.

Nerešeno vprašanje trajnosti pa ne zadeva le ljudi. Temeljne etične dileme, ki jih odpira udejanjanje trajnostnih odnosov, se namreč raztezajo na vso naravo, ne le na tiste njene dele, ki so pomembni za človekov obstoj – zaradi intrinzične vrednosti narave in njene pravice do bivanja. Navsezadnje vse tri vidike trajnosti že dolgo srečujemo tudi pri naravovarstvenih odločitvah. Mogoče je celo upati, da se bomo prav pri trajnostnem obravnavanju – recimo biotske pestrosti – zaradi navidezne odsotnosti neposrednih materialnih interesov dokopali do svežih idej kako in kaj s trajnostjo nasploh.

Vprašanje trajnosti je etično vprašanje. Najbrž je prav v tem vzrok, da je trajnost ob vsem svojem pomenu tako slabo proučena. Verjetno je ne proučujejo pravi ljudje: očitno ima pomembne ekonomske in politične implikacije, ki pa so že sekundarna manifestacija nekih drugih procesov, ki koreninijo v človeku samem.

Družboslovje je fascinirano z odkrivanjem podobnosti med naravnimi odnosi in procesi ter tistimi, ki so se (ne)zavedno vzpostavili v človeških družbah. Pri tem je zanimivo, da največ pozornosti posveča plenilstvu, zajedalstvu in tekmovanju kot paralelam družbenih odnosov, manj ali nič pa mutualizmu, protokooperaciji in komenzalizmu, kjer ima od odnosa korist vsaj en partner, drugi pa nobene škode. Vsi po-

znamo Darwinovo sintagmo »survival of the fittest«, le redki pa Axelrodovo delo *The evolution of cooperation* ali briljantni Allmanov esej *Nice guys finish first*, ki govori o prednostih sodelovanja. Žal družboslovje kot ga poznamo, bolj služi utečenim tokovom, namesto da bi utiralo pota novim – tudi pri uveljavljanju trajnostne misli.

Je torej mogoče najti primere trajnosti v naravi? Narava je racionalna, ni pa etična v človekovem smislu. Pa vendar je tudi v njej mogoče najti vzorce delovanja, ki spominjajo na trajnost. Nekateri sicer pravijo, da trajnost ni lastnost narave, ki da se ves čas spreminja in prilagaja. Strogo vzeto – upošteva je antropocentrično perspektivo trajnosti – to drži, vendar ne v smislu večne nespremenljivosti. Kaj ni ravno nenehno spreminjanje in prilagajanje ekološkimi, socialnim in ekonomskim danostim tudi osnovni postulat trajnosti? Trajnost gotovo ne predpostavlja zamrznitve nekega stanja. Človeške družbe se spreminjajo mnogo hitreje kot naravne danosti, z njimi pa se menjajo tudi socialni in ekonomski vidiki trajnosti. Zato sta spreminjanje in prilagajanje tudi lastnosti trajnosti.

Tretji temeljni vidik trajnosti je ekonomski. Zato bi bilo treba tudi z ekonomskega stališča temeljito analizirati bistvena razhajanja med paradigmi trajnosti in ekonomike. Bistroumni nesmisel trajnostne ekonomike? Dokler je glavno gibalno in končni cilj ekonomike profit, zgoraj omenjeni Allmanovi »dobri fantje« nimajo nobenega upa, da bi končevali prvi. Toliko časa naj bi tudi »resni« ekonomisti trajnost zavračali kot zablodo, če že ne neposredno nevarnost, o kateri se v dobri družbi ne govori.

V naravi res ni težko najti vzporednic vsem trem vidikom trajnosti: ekološki vidik odgovarja mejam dejavnikov neživega okolja, od katerih je odvisen obstoj določenega osebka, vrste ali ekološkega sistema. Socialnemu vidiku odgovarjajo preživetvene strategije, s katerimi osebki, vrste ali ekološki sistemi usmerjajo tokove snovi in energije ter tako branijo svoje mesto v življenjski skupnosti. Ekonomski vidik najbolje ponazarja energija kot osnovna valuta medsebojnih odnosov. Ljudi posebej fascinirajo načini organizacije odnosov med osebki iste vrste pa naj gre za čredo primatov, osir, čebelji panj ali mravljišče. Vendar ti organizacijski modeli niso za ljudi nič kaj privlačni – imajo svojo neizprosno logiko in so strogo podrejeni preživetju skupnosti.

Sklop klasičnih besedil, predstavljenih v nadaljevanju, opozarja na ne-

kaj nenavadnega: s trajnostjo, ki mu jo je vsilila nuja, človek živi že dolgo, vendar se teoretično razmišljanje o njej pojavi razmeroma pozno. Razlog se zdi preprost: tradicionalno deljene znanstvene discipline (n.pr. etnografija, etnologija, antropologija, zgodovina) so nizale dejstva, niso pa se spraševale po vzrokih. Ta vprašanja so načele šele interdisciplinarne povezave do včeraj najbolj nenavadnih kombinacij znanstvenih disciplin.

Zaradi interdisciplinarne narave problemov, ki jih načenjata, ideja in praksa trajnosti ostajata brezdomki: nimata matične znanstvene discipline. Vsako od njenih vsaj treh temeljnih področij se trajnosti loteva – iz svoje perspektive. Močne sinteze ne poznamo. In tako trajnost ostaja brez velikih tekstov, ki bi ji bili posvečeni kot celoti in bi povzemali množico misli, ki jo spremljajo skozi človeško zgodovino. Tisto osnovno, iz česar izhajamo, zato morda še najbolje predstavijo naslednji štirje teksti.

Če je osnovni vzrok netrajnosti človekova sebičnost, je upanje za trajnostno prihodnost v sodelovanju. Primerov nepreračunljivega sodelovanja v človeški zgodovini ni ravno mnogo, v ekonomiki jih je še manj – še največ jih je mogoče najti v naravi. Vprašanje trajnosti je nekaj tako elementarnega, da bi bilo logično pričakovati, da korenini prav v naravi. Vendar tam najbrž res ne bomo našli posnemanja vrednih zgledov trajnosti – gotovo pa bomo odkrili mnogo zanimivih vzporednic, ki nam utegnejo odkriti nove poglede na mnogotere razsežnosti trajnosti – in na nas same.

Eden temeljnih tekstov, ki v celoti zajamejo vse razsežnosti trajnosti, je leta 1968 objavljeni esej Garreta Hardina Tragedija skupnega pašnika. Tudi Hardin (1915 – 2003) je prestopil meje svojih matičnih področij (zoologija, mikrobiologija) in genialno preprosto, a celovito predstavil prostorsko, časovno, ekonomsko in posebej etično razsežnost vsakega problema, ki zadeva trajnost, z besedami: »Svoboda na pašniku prinaša pogubo vsem.«

Naslednji dokument Naša skupna prihodnost, ki ga je leta 1987 objavila Svetovna komisija za okolje in razvoj, kaže na pomembne premike v razumevanju problema trajnosti in v pripravljenosti, da se nekaj vendarle premakne tudi okrog njegovega reševanja. Dokument gradi na Strategiji za ohranitev sveta, ki je sicer še precej okoljevarstveno oziroma naravovarstveno obarvana, a pomembno poveže dva dotlej nepo-

mirljivo nasprotna si pojma: trajnost in razvoj. S tem ni ravno povezal tudi dveh, dotlej nepomirljivo nasprotujočih si polov pristašev in nasprotnikov ideje trajnosti; pripravil pa jih je, da so si sploh prisluhnili. Visoki trenutek trajnostne ideje je bil Svetovni vrh o okolju in razvoju pred dobrimi dvajsetimi leti. Z nezmotljivim čutom za politično obetavne teme so se ga udeležili tudi številni takratni najvišji politiki. Za kratek čas so idejo posvojili, vendar prav tako hitro ugotovili, da odredkanje, odgovornost do vsega človeštva – tudi prihodnjih generacij – narave ali samoomejevanje niso teme, ki bi prinašale politične uspehe. Na obljube o trajnosti so hitro in učinkovito pozabili. Trajnost omenjajo le še na proslavah ob redkih obletnicah. Pa vendar je za Riom '92 ostal dragocen dokument (Skrb za Zemljo), ki po vseh pozabljenih in prelomljenih obljubah še vedno kaže pot v trajnostno prihodnost. Kaže tudi na stopnjo, ki jo je trajnostna misel do takrat dosegla. Danes najbrž ne bi rekli, da se trajnostna dejavnost lahko nadaljuje v nedogled – nekaj se je vendarle premaknilo. V teh dvajsetih letih vzponov in padcev se je trajnostna misel vendarle razvijala, a devet načel, ki naj bi vodila do trajnostne družbe, ostaja. Napisana so v diplomatskem jeziku, sprejemljivem za pisano družbo okrog dvesto držav udeleženk, a še vedno drže. Dvajset let kasneje se lahko le vprašamo, v koliki meri smo jim sledili in ne ali je bila vizija njihovih piscev prava.

Trajnost, kot nam jo nakazuje narava

Alenka Gaberšček

V naravi veljajo točno določena pravila igre. Zemlja je živ (biogen) sistem, saj so živi organizmi letno vključeni v pretvorbo milijard ton ogljika, vodika, kisika, dušika, fosforja in žvepla, ki krožijo med ozračjem, vodami in tlemi. Kroženje ustvarja razmere, primerne za življenje vseh organizmov, vključno z nami. Razvoj Zemljine ekosfere je potekal milijarde let in postopnost procesov je omogočala, da se je med organizmi in okoljem nenehno vzpostavljalo ravnovesje. Današnja sestava plinov v ozračju, klimatske razmere na različnih delih planeta in rodovitna tla so nastali zaradi dolgotrajnega delovanja organizmov. Brez organizmov bi bila Zemlja popolnoma drugačen planet. V ozračju bi prevladovali vulkanski plini, prostega kisika ne bi bilo, temperatura bi bila nevdržna, od 240 do 340 °C, pa tudi zračni pritisk bi bil nekaj 10-krat večji, kot je danes.

Naš planet je zelo raznolik. Dele krajine s posebnimi življenjskimi združbami, kot so na primer gozdovi, travniki in močvirja, v katerih so organizmi in neživa narava med seboj tesno povezani, smo ljudje poimenovali ekosistemi. Ekosistem se razvija s pomočjo energije, ki se s časom porablja vedno bolj učinkovito in ekosistem postaja vse bolj učinkovit. Če se pojavi presežek energije, to pomeni priložnost za vključitev novega organizma, ki prevzame novo vlogo v celotnem ekosistemskem spletu. Osnovni vir energije v ekosistemih je Sonce. Energija se enosmerno pretaka skozi ekosistem, saj imajo ekosistemi nenehno na razpolago sončevo energijo. Količina snovi (vode, hranil) v ekosistemih pa je omejena, zato snovi in voda ne prestando krožijo, kar zagotavlja njihovo stalno dostopnost.

Po kakšnih poteh poteka pretok energije in kroženje snovi v ekosistemih? Nemoten pretok energije in kroženje snovi omogočajo organizmi. Sončevo svetlobo prestrežejo rastline. S pomočjo sončeve energije v procesu fotosinteze vežejo ogljikov dioksid iz zraka in ga pretvorijo v energijsko bogate organske snovi, ki so vir energije in osnovnih gradnikov za organizme na drugih prehranskih ravneh. V procesu fotosinteze nastaja tudi kisik, ki omogoča dihanje vsem aerobnim organizmom. Rastline so hrana porabnikom, odmrle snovi pa služijo kot vir energije razkrojevalcem, ki organske snovi spet spremenijo v ogljikov dioksid in vodo in tako je krog zaključen. Tudi ljudje smo zgrajeni iz ogljika, ki ga iz ozračja vežejo rastline, in uporabljamo energijo, shranjeno v energijsko bogatih organskih snoveh, ki nastajajo v rastlinah.

Nenehen vnos kakovostne (Sončeve) energije in kroženje snovi omogočata samovzdrževanje in samoobnovo ekosistemov. Obseg izrabe virov in pretvorbe energije je odvisen od okoljskih razmer in zgradbe življenjske združbe (števila trofičnih ravni ter pestrosti in prilagoditev organizmov). V naravnih ekosistemih so organizmi

v življenjski združbi večinoma usklajeni med seboj in z neživim okoljem do take mere, da je njihovo skupno delovanje kar se da učinkovito.

Življenjske združbe oblikujejo razmerja med vrstami, ki sobivajo v združbah in omogočajo delovanje ekosistemov. Razmerja se razvijajo med osebki iste vrste in med osebki različnih vrst v času razvoja ekosistema in so odvisni od njegove zgradbe, vitalnosti, prožnosti in velikosti. Učinki na posameznega partnerja v razmerju so lahko pozitivni (kot na primer pri lišajih, mikorizi ter pri odnosih med opráševalci in rastlinami), negativni (plenilstvo, zajedavstvo in tekmovanje) ali nevtralni. Zaradi vedno novih in novih organizmov, ki se vključujejo v ekosistem, se tudi odnosi med organizmi v času razvoja ekosistema spreminjajo in postajajo vse številčnejši, zato je zgradba ekosistema vse bolj celostna in prepletena. Za nemoteno delovanje ekosistemov je pomembno, da so različni odnosi med seboj uravnoteženi.

Vzajemna pozitivna razmerja med dvema vrstama so na primer lišaji, bakterije v vampih prežvekovalcev, črevesna flora, mikoriza, odnos med opráševalci ter prenašalci semen in rastlinami.

Lišaji so pomembna in močno razširjena oblika sožitja. Steljka lišajev je zgrajena iz zelenih alg ali iz cianobakterij ter iz gliv. Prve poskrbijo za nastanek sladkorjev, cianobakterije pa tudi za vezavo zračnega dušika, medtem ko glive poskrbijo za vodo in hranila, ščitijo alge pred različnimi vplivi (izsuševanjem, premočnim sončevim sevanjem) ter dajejo trdnost steljki. Sožitje alge in glive je večinoma obvezno, čeprav nekatere alge lahko živijo tudi samostojno. Lišaji se lahko popolnoma izsušijo in so strpni do skrajnih okoljskih dejavnikov, kot so pomanjkanje vode, visoke in nizke temperature, zato lahko preživijo na

območjih, kjer večina drugih organizmov ne more. Zaradi enostavne zgradbe in skromnih zahtev so lišaji najpomembnejši pionirski organizmi na kopnem. Sodelujejo pri biološkem preperevanju kamnine in ustvarjajo razmere, ki omogočajo naselitev drugim organizmom. Brez njih bi bilo naseljevanje rastlin na nenaseljenih območjih zelo oteženo.

Mikoriza je pozitivno razmerje med glivo in rastlino, pri katerem imata koristi obe udeleženci. Mikorizne glive preraščajo površino korenin ali segajo celo v njihovo notranjost. Preplet glivnih hif (micelij) deluje kot podaljšek koreninskega sistema

in lahko poveča površino za privzemanje hranil in vode tudi od 100 do 1000-krat. Kolonizacija korenin z mikoriznimi glivami vpliva na razgradnjo snovi v tleh in poveča dostopnost vode in hranil za rastlino. Zato gostiteljska rastlina hitreje raste in je odpornejša proti različnim oblikam stresa. Glive tudi varujejo rastlino pred patogenimi organizmi ter prestrezajo in kopičijo različne strupene snovi, na primer težke kovine. V zameno pa rastline preskrbijo glivo z ogljikovimi hidrati. Raziskave so pokazale, da so rastline, ki rastejo v mikorizni simbiozi, mnogo bolj uspešne kot tiste, pri katerih ta povezava ni razvita. Mikoriza tudi omogoča rastlinam, da rastejo v okoljih, kjer sicer ne bi uspevale. S pomočjo mikorize se lahko rastline iste vrste ali celo različnih vrst med seboj povezujejo, tako da hranila, voda in sladkorji, prehajajo od ene rastline do druge. Razmerje med mikoriznimi glivami in rastlinami ima ugodne posledice za delovanje združb in ekosistemov, zato ni čudno, da se mikoriza pojavlja pri večini kopenskih rastlin.

V naravi veljajo načela:

- postopnosti,
- dolgoročnosti,
- kroženja ter
- učinkovite izrabe virov in energije.

Ta načela zagotavljajo trajno nemoteno delovanje ekosistemov in omogočajo dolgoročno dostopnost virov in ohranjanje ugodnih življenjskih razmer. Narekujejo tudi naš pristop k ekosistemom, ki pomeni gospodarjenje na način, ki ne spreminja zgradbe in delovanja ekosistemov. To dosežemo tako, da uporabljamo le obnovljive vire in pri tem ne vplivamo znatno na zgradbo in delovanje ekosistemov ter v obsegu, ki omogoča njihovo sprotno obnovo. Izraba izčrpljivih virov ne omogoča trajnostne rabe, zato imajo ti viri za nas le prehodni pomen. Zaloge izčrpljivih virov, na primer fosilnih goriv (nafte, premoga, zemeljskega plina), so omejene.

OVREDNOTENJE Z VIDIKA TRAJNOSTI

Za naše življenje je nemoteno delovanje ekosistemov nujno potrebno. Večina ljudi se dobro zaveda, da je narava je vir dobrin, le peščica pa ve, da so od procesov v ekosistemih odvisne tudi osnovne življenjske razmere, ki omogočajo naše življenje in življenje drugih organizmov na Zemlji. Zato smo ljudje za dobrine, kot so na primer hrana in les pripravljani plačati, medtem ko se nam zdi vse ostalo, kar nam omogoča narava, samoumevno. Vendar ima tako razmišljanje resno pomanjkljivost - neupoštevanje zakonov narave. Ljudje spreminjamo ekosisteme in zmanjšujemo njihovo zmogljivost za storitve, torej koristimo, ki jih imamo ljudje od ekosistemov. Ekosistemske storitve omogočajo naše življenje in jih delimo na:

- podporne (ustvarjajo materialno osnovo za naše življenje, npr. rastlinska pretvorba sončeve energije v organske snovi, nastanek rodovitnih tal ter kroženje vode in hranil)
- vzdrževalne (zagotavljajo ugodne razmere za življenje, npr. vpliv ekosistemov na

sestavo ozračja, na razporeditev in količino padavin, na vzdrževanje ugodne globalne temperature, na zmožnost zadrževanja vode na območju, zmanjševanje erozije ter blaženje posledic človekovih posegov)

- oskrbovalne (vire, ki jih pridobimo iz narave kot so hrana, surovine, gradbeni materiali, gorivo ter razne učinkovine in zdravila) in
- socialne (npr. rekreacija, lov ter izobraževanje in ne nazadnje tudi občudovanje narave).

S posegi v ekosisteme spreminjamo njihove značilnosti, kar neposredno pomeni tudi spremembo zmožnosti ekosistema za storitve in zato tudi zmanjševanje naših možnosti. V Poročilu o stanju ekosistemov, ki ga je pripravil Svetovni inštitut za vire na prelomu tisočletja navajajo, da v zadnjih 50 letih spreminjamo naravo hitreje in v večjem obsegu kot kadarkoli doslej (Millennium Ecosystem Assessment, 2005). Del nekoč energijsko uravnoveženih, samovzdrževanih ekosistemov so danes naselja, kmetijske površine in puščave. Vodotoki so izgubili svojo zaščito in so zato bolj ranljivi. Na nepreglednih kmetijskih površinah je biotsko pestre naravne združbe nadomestila ena sama vrsta. Vrste izumirajo, vitalnost in prožnost narave se je močno zmanjšala. Spremembe, ki jih povzročamo ljudje so hitre in motijo kroženje snovi in pretok energije, kar onemogoča trajnost procesov in ogroža življenjski splet našega planeta.

K netrajnostnemu delovanju prispevajo tudi neskladja v človeški družbi. Ameriška ekologa Odum in Barret (2005) sta opozorila na številne razlike med ljudmi, ki preprečujejo, da bi živeli v soglasju z naravo. Te razlike so:

- razlika v dohodkih, ki deli ljudi na revne in bogate,
- razlika v količini in kakovosti dostopne hrane, ki deli ljudi na dobro in slabo hranjene,
- razlika v vrednotah deli ljudi na peščico tistih, ki se zavedajo vrednosti narave in ostale, ki so izkoriščevalsko naravnani in jim največjo vrednoto pomeni kopičenje dobrin,
- razlika v gospodarjenju, ki deli ljudi na razvojnike in skrbnike in kar je najpomembnejše,
- razlike v znanju, ki delijo ljudi na pismene in nepismene, pri čemer je pomembno predvsem to, da boljše poznavanje in razumevanje družbenega dogajanja in dogajanja v naravi daje upanje za njuno boljšo medsebojno usklajenost.

Za uspešno premostitev neenakosti je nujno sodelovanje med ljudmi. To pa je oteženo, saj se večini zdi samoumevno, da dihamo čist zrak, pijemo čisto vodo in jemo zdravo hrano, medtem ko drugi trpijo lakoto, žejo in revščino. Vsi pa nemalokrat pozabljamo, da sobivamo s številnimi drugimi vrstami organizmov in da jih s svojim načinom življenja ogrožamo. Spreminjanje naravnih sistemov opravičujemo z razvojem, ki ne upošteva omejenosti planeta, končnosti virov in načel narave. Delujemo kratkoročno, snovi, ki tvorijo naše osnovne dobrine, večinoma ne krožijo, pa tudi poraba energije je vedno večja. Ustavlja in kopiči se pri posa-

meznikih. Zaradi intenzivnega kmetijstva se je kakovost tal močno poslabšala, s čimer je upadla zadrževalna sposobnost za vodo in hranila. Večine ne moti niti, da so tla le še substrat, v katerega se rastline pritrjujejo, niti dodajanje strupov za izgon neželenih vrst organizmov. Revščina in stroški bivanja rastejo, zakonitosti narave pa so upošteevane bolj pri tistih zakonih, kjer so posledice takojšnje, to je fizikalnih zakonih. Kršenje zakonov narave se odraža šele s časovnim zamikom, zato velja do njih neutemeljena brezbržnost.

Sonaravnost, z naravo usklajeno delovanje, je beseda, ki se ji biologi izogibamo ker pojmuemo človeka kot del narave, kar pomeni, da bi moralo biti tudi vse kar počnemo, z naravo usklajeno. Seveda pa je uporaba tega izraza upravičena, če primerjamo dejavnost človeka z dejavnostjo drugih organizmov. Ljudje (*Homo sapiens*) smo mlada vrsta. Obstajamo le približno 200 000 let, medtem kot je za vrste obstoj merjen navadno v milijonih let. Čas prisotnosti naše vrste na planetu lahko razdelimo na dve obdobji: prvo, razmeroma dolgo obdobje, ko je človek živel v tesni povezanosti z naravo in drugo, ko smo si začeli sami pridelovati hrano in jo porazdeljevati med seboj. Prvo, »nomadsko« obdobje, je trajalo večino časa naše prisotnosti na planetu. V tem obdobju so ljudje dobro poznali svoje neposredno okolje ter rastline in živali, s katerimi so sobivali in so jim predstavljale vir hrane. Sprva bivanje naših prednikov v okolju ni puščalo znatnih sledov. Sledovi so postajali bolj opazni, ko so praljudje začeli uporabljati ogenj in druga orodja za spreminjanje svojega okolja. Do velikih sprememb v naravi je začelo prihajati v drugem obdobju, z začetkom kmetijstva pred približno 12 000 leti. V boju za več in boljše je znanje sicer dobilo veljavo, pozablja pa se, da smo ljudje le del obsežnega življenjskega spleta, le eden od milijonov organizmov na planetu. Negativni učinki na naravo so bili sprva prostorsko še omejeni. Z naraščanjem svetovnega prebivalstva pa je človekov vpliv naraščal. Več ljudi je potrebovalo več hrane, torej več pridelovalnih površin. Prišlo je do organiziranja družbe in delitve dela, največje spremembe je prinesla industrijska revolucija. Zavedanje pomena narave za preživetje se je postopoma izgubljalo. Danes spet iščemo pot do tega življenjsko pomembnega znanja. Izsledki ekološke znanosti prinašajo znanja o mehanizmih, ki poganjajo procese v naravi. Človeško vrsto postavljajo ob bok z drugimi vrstami, kot enako med enakimi, saj z drugimi vrstami ne delimo le planeta Zemlje, ampak smo podvrženi zakonitostim, ki veljajo za vse prebivalce Zemlje.

Poglejmo okrog in opazujmo - narava je izvrstna učiteljica. Naj bodo naše sledi take, da jih bo narava lahko sproti zbrisala. Neizbrisljive sledi pa puščajmo kot ljudje v pozitivnih razmerjih s soljudmi. Narava nenehno preverja in potrjuje, da sodelovanje in sožitje prinašata novo, boljšo kakovost.

Tragedija skupnega pašnika

Boštjan Anko

Ob razmišljanjih o trajnosti pač ni težko najti primerov netrajnostne prakse. Ironično, ampak pogosto je pojem mogoče definirati prav z njegovo negacijo. Dileme okrog usodnega prepletanja naravnega (omejena proizvodna sposobnost narave), družbenega (drobne prevare ob neustrezni regulativi) in ekonomskega (zasledovanje lastne koristi na račun drugih) je na osnovi idej W. F. Lloyda (1794–1852) z genialno preprostostjo orisal G. Hardin (1968) v svojem znamenitem eseju Tragedija skupnega pašnika.

»Predstavljajte si pašnik, do katerega uporabe imajo pravico vsi. Pričakovati je, da bo vsake lastnik črede nanj prignal kar največ govedi. Taka ureditev lahko velja dokaj zadovoljivo stoletja dolgo, ker so plemenske vojne, kraja živali in bolezni držale številčnost obojih – ljudi in živali – precej pod nosilno zmogljivostjo zemlje. Nazadnje pa pride usodni dan, ko dolgo zaželeni cilj družbene stabilnosti postane realnost. V tem trenutku neizprosna logika skupnega pašnika kruto sproži tragedijo.

Kot racionalno bitje vsake lastnik črede skuša kar najbolj povečati svojo korist. Bolj ali manj jasno, bolj ali manj zavestno, se vpraša: »Kakšno korist bom imel jaz, če svoji čredi dodam še eno žival?« Ta korist ima pozitivno in negativno plat:

- Pozitivna je prireja ene živali več. Ker lastnik prejme ves denar od prodaje dodatne živali, je korist skoraj +1.

- Negativno plat pa predstavlja dodaten pritisk na pašnik, ki ga predstavlja žival več. Ker učinke prevelikega pritiska na pašnik nosijo vsi upravičenci, je škoda, ki jo utrpi vsak od njih, le delček od –1.

Upošteva škodo in korist, se bo pameten upravičenec odločil, da svoji čredi doda še eno žival. In še eno in še eno ... Ampak tako se končno odloči sleherni od upravičencev, ki si delijo pašnik. In v tem je tragedija: vsakdo je ujet v sistem, ki ga sili, da čredo veča brez meja – v omejenem svetu. Vsi ti ljudje drve v propad, ker vsake zasleduje svojo korist v družbi, ki verjame v svobodo na skupnem pašniku. Svoboda na pašniku prinaša pogubo vsem.«

OVREDNOTENJE Z VIDIKA TRAJNOSTI

V vsakem človekovem početju, ki zadeva ozračje, reke, oceane, območja, ki še ostajajo v nekakšni skupni lasti, so sledi tragedije skupnega pašnika. Ne le danes in tukaj: ogoljufane in v pogubni vrtinec netrajnostnega so vključene tudi prihodnje generacije.

Zgodba o skupnem pašniku ni nekakšna hipotetična tragedija, v kateri zlorabljen svoboda najprej uniči naravo pašnika, potem pa še pašno skupnost.

Takih »skupnih pašnikov« je celo danes več, kot bi si človek predstavljal, od Antarktike do atmosfere in daljnih planetov. Kaj drugega pa je Kjotski protokol kot vzpostavljanje reda na »skupnem smetišču«?

Tragedija se prične v trenutku, ko je presežena nosilna zmogljivost pašnika, ko na pašnik priženejo prvo kravo preveč in se nadaljuje v današnji realnosti z vsako tono v ocean izpuščenih kemikalij in odpadkov, v atmosfero oddanih toplogrednih plinov ... Nosilna zmogljivost ekosistemov je (hote?) spregledana, družbenih norm – posebej globalnih – ni, edino gonilo tega početja je pohlep. Nekdo bogati na račun pašnika, nas vseh in še posebej na račun prihodnjih generacij.

Naša skupna prihodnost

Boštjan Anko

Pot do moderne interpretacije trajnosti ni bila niti kratka niti enostavna. Če je R. Carson s svojo knjigo *Nema pomlad* opozorila na okoljsko ceno povojnega razvoja zahodnega sveta, sta zakonca Meadows s sodelavci z delom *Meje rasti* treznila svet z opozorili na končnost virov, ki predstavljajo materialno osnovo sodobne civilizacije. Gotovo gre za deli, ki sta bistveno prispevali k treznjenju človeštva.

Če desetletje med obema knjigama (1962–1972) zaznamuje rast okoljskega ozaveščanja, preostala sedemdeseta leta prinesejo energetske in ekonomske krize, tudi krize okoljske zavesti. Raste sicer zavedanje o okoljskih problemih, ki se kopičijo, hkrati z njim pa tudi občutek nemoči, da bi se s temi problemi lahko uspešno spopadli. Razmišljanje o njih v bistvu še vedno teče dvotirno: narava/okolje – viri. Leta 1980 so Svetovna zveza za ohranitev narave (IUCN), Program ZN za okolje (UNEP) in Svetovni sklad za naravo (WWF) objavili Strategijo ohranitve sveta (World Conservation Strategy), ki kot osnovne cilje postavlja:

- ohranitev osnovnih ekoloških procesov in sistemov, ki omogočajo življenje;
- varovanje genske pestrosti in
- trajnostno rabo vrst ali ekosistemov.

Hkrati ta dokument prvič poveže dva pojma, za katera mnogi še danes menijo, da nista združljiva, v besedni zvezi »trajnostni razvoj«. Seveda ne gre za razvoj v količinskem, ampak predvsem v kakovostnem smislu.

Strategija je vendarle napisana pod močnim vplivom »okoljske renesanse« predhodnega desetletja, zato jo je predvsem po družboslovni plati pomembno nadgradilo poročilo *Naša skupna prihodnost*, ki ga je leta 1987 objavila Svetovna komisija za okolje in razvoj pod vodstvom Gro Harlem Brundtland.

Z močnim poudarkom na socialnem vidiku trajnosti je to poročilo že izpostavilo osnovne vidike trajnosti, kot jo razumemo danes.

OVREDNOTENJE Z VIDIKA TRAJNOSTI

Človeštvo je sposobno, da doseže napredek, ki bi bil trajnosten – da zagotovi, da razvoj zadosti sedanjim potrebam, ne da bi ogrožal možnost prihodnjih generacij, da zadostijo svojim lastnim potrebam. Koncept trajnostnega razvoja postavlja meje, vendar ne absolutnih meja, ampak omejitve, ki jih za naravne vire predstavljajo sedanje stanje tehnologije in družbena organiziranost ter sposobnost biosfere, da prenese učinke človekove dejavnosti.

Tehnologijo in družbeno organiziranost pa je mogoče upravljati in izboljšati, s čimer se odpira pot novemu obdobju ekonomske rasti. Komisija je prepričana, da vsesplošna revščina ni več neizogibna. Ne le da je revščina zlo sama po sebi: trajnostni razvoj zahteva, da so osnovne potrebe zagotovljene vsem in da imajo vsi možnost, da si izpolnijo željo po boljšem življenju. Svet, v katerem je revščina vsakdanja stvar, bo vselej odprt ekološkim in drugim katastrofam (World Commission on Environment and Development, 1987.)

Dokler so problem življenja po načelih trajnosti problematizirali le ali predvsem naravoslovci, sta se pesimizem in občutek nemoči samo nabirala. Politiki in družboslovci, ki so bili glavni sodelavci v Svetovni komisiji za okolje in razvoj, na problem gledajo z druge perspektive: vidijo ga v človeku. Verjetno so bližje rešitvi. Ko bi še jasno in glasno zapisali, da večine problemov trajnostnega razvoja niso krivi reveži, ampak tisti, ki so krivi, da je na svetu toliko revežev. Verjetno bo finančna in gospodarska kriza, v kateri je svet, prinesla še tretji (ekonomski) pogled na vprašanje trajnosti: razmišljanje, v kolikšni meri so »drugih katastrof« krivi ne tisti, ki imajo najmanj, ampak tisti, ki imajo največ.

Skrb za Zemljo

Boštjan Anko

Svetovnega vrha o okolju in razvoju, ki je bil leta 1992 v Rio de Janeiru, so se udeležili tisoči strokovnjakov, politikov, gospodarstvenikov in drugih. Slovensko delegacijo je vodil takratni predsednik vlade.

Strateški dokument srečanja je bila razmeroma drobna knjižica z naslovom Skrb za Zemljo, ki pa je prav zaradi močne udeležbe tistih, ki odločajo, se pravi predvsem politikov in gospodarstvenikov, poslala jasno in glasno sporočilo: »Človeštvo mora živeti v mejah nosilne zmogljivosti Zemlje. Dolgoročno vzeto druge racionalne izbire ni. Če ne uporabljamo virov Zemlje preudarno in na način, ki zagotavlja trajnost, ljudem odrekamo njihovo prihodnost ... Način našega življenja ogroža našo civilizacijo ...«

Dokument je hkrati analiza in akcijski načrt. Kot široko orientiran in praktičen vodnik jasno predstavlja usmeritve in ukrepe, potrebne za doseg ideala »trajnostne družbe«.

Prav zaradi te konkretnosti in jasnosti mnogi še danes mislijo, da se je ideja trajnosti rodila prav (in šele) v Riu. Za marsikoga se je res.

Skrb za Zemljo uporablja besedo »trajnosten« v nekaj zvezah, npr. »trajnostni

razvoj», »trajnostno gospodarstvo«, »trajnostna družba« in »trajnostna raba«. Za razumevanje Strategije je pomembno vedeti, kaj mislimo s temi izrazi. Če je neka dejavnost trajnostna, se – praktično gledano – lahko nadaljuje v nedogled. Kadar pa neko dejavnost kot trajnostno definirajo ljudje, to store pač na temelju tistega, kar vedo v tistem trenutku. Dolgoročne garancije za trajnost ne more biti, ker mnogi dejavniki ostajajo neznani in nepredvidljivi. Nauk, ki sledi iz tega, je: bodi previden v ukrepih, ki bi utegnili vplivati na okolje, skrbno proučaj učinke takih ukrepov in se hitro uči iz svojih napak.

Svetovna komisija za okolje in razvoj (WCED) je definirala trajnostni razvoj kot »razvoj, ki zadosti današnjim potrebam, ne da bi ogrožal možnost prihodnjih generacij, da zadostijo svojim lastnim potrebam«. Izraz so kritizirali, češ da je nejasen in da dopušča široko paleto razlag, od katerih so mnoge protislovne. Zmedo je povzročila raba izrazov »trajnostni razvoj«, »trajnostna rast« in »trajnostna raba«, ki so jih uporabljali izmenično, kot da bi pomenili isto stvar. Pa je ne. »Trajnostna rast« je neposredno protislovje: nič naravnega ne more rasti neskončno dolgo. Izraz »trajnostna raba« je uporaben le v zvezi z obnovljivimi viri: pomeni njihovo rabo znotraj meja njihove sposobnosti za obnavljanje.

»Trajnostni razvoj« uporabljamo v Strategiji v pomenu: izboljšati kakovost človekovega življenja in hkrati živeti v mejah podpornih ekosistemov.

»Trajnostno gospodarstvo« je rezultat trajnostnega razvoja. Vzdržuje svojo osnovo naravnih virov. Razvija se lahko s prilagajanjem in z izboljšavami na področju znanja, organizacije, tehnične učinkovitosti in modrosti.

»Trajnostna družba« živi po devetih načelih, orisanih v Strategiji Skrb za Zemljo. Devet načel, ki naj bi vodila do trajnostne družbe, je naštetih (in podrobneje obrazloženih) v nadaljevanju dokumenta:

- Spoštovanje in skrb za občestvo življenja
- Izboljšanje kakovosti človeškega življenja
- Ohranitev vitalnosti in pestrosti Zemlje
- Zmanjšanje izčrpavanja neobnovljivih virov
- Spoštovanje meja nosilne zmogljivosti Zemlje
- Spremembe v osebnem odnosu in ravnanju
- Usposabljanje skupnosti, da bodo same skrbele za svoje okolje
- Ustvarjanje državnih okvirov za povezovanje razvoja in ohranjanja
- Vzpostavitev povezav v svetovnem merilu

OVREDNOTENJE Z VIDIKA TRAJNOSTI

Dokument, kakršen je Skrb, ki naj bi pokrila širok razpon naravnih, kulturnih, političnih, gospodarskih itn. razmer in bil hkrati sprejemljiv za okrog 200 držav – velikih in malih, razvitih in nerazvitih – je nujno kompromis številnih

bolj ali manj (ne)odkrito izraženih interesov, ki so jih morali njegovi avtorji upoštevati, če so hoteli, da jim prisluhne čim več sveta. Nastal je v sodelovanju dobesedno stotin strokovnjakov z najrazličnejših področij ter številnih organizacij pod vodstvom treh mednarodnih organizacij (Svetovna zveza za ohranitev narave – IUCN, Program ZN za okolje – UNEP in Svetovni sklad za naravo – WWF), ki s svojim delovanjem že desetletja izpričujejo nepristransko skrb za Zemljo in očitno imajo moralni kapital za oblikovanje takega dokumenta.

Trajnost se premnogim (v iskanju alibija, da ne store ničesar) zdi nekaj oddaljenega, abstraktnega. Naj bodo našeta načela še tako kompromisna, pa vendar opozarjajo, da so koraki proti trajnostni družbi nekaj zelo konkretnega – tako na osebni, lokalni, nacionalni ali globalni ravni, da v prvi vrsti zahtevajo spremembe v odnosu človeka posameznika, skupnosti in človeštva kot celote do žive in nežive narave, naravnih virov in do medčloveških povezav (od medosebnih do globalnih).

Projekt »trajnostna družba« torej ni stvar tehnološkega napredka, ampak projekt moralno-etične prenove človeštva, ki se je znašlo v svetu, ki mu je naenkrat »premajhen«. Imenitnost naštetih načel ni samo v tem, da nagovarjajo države in (mednarodne) organizacije ali asociacije, ampak da (morda še močnejše) izprašujejo vest in hkrati nudijo oporo vsakemu od nas, ki išče opravičila, da bi se izognil odgovornosti z besedami: »Svet je velik in svetovni problemi so veliki, kaj pa jaz morem?« Seveda moremo: svoj planet bomo rešili tako, kot smo ga uničili: vsi skupaj in vsak zase. Boljše poti za to, kot je iskanje trajnosti, zaenkrat ne poznamo.

Trajnostne prakse preteklosti

Zakaj se zdi, da je mnogo lažje najti dobre primere trajnostnega ravnanja v preteklosti kot pa danes? Je bila preteklost v tem pogledu boljša, bolj urejena? Najbrž ne. Če tipamo za trajnostjo v minulem, gotovo ne iz nostalgije: iščemo tisto nekaj, kar je pogojevalo nastajanje in omogočalo obstoj trajnostnega ravnanja in bi utegnilo biti pomembno za jutrišnjo resnesanso ideje.

Da bi bilo to iskanje vsaj nekoliko bolj sistematično, skušajmo iskati skupne imenovalce predstavljenih primerov z orisom njihovega časa, prostora, déležnikov in obravnavanega vira.

Izbor primerov je bil povsem slučajnosten, vendar je mogoče takoj opaziti, da vsi razen dveh izvirajo iz fevdalnega časa. V stoletjih navidezne stabilnosti je mogoče zaznati določen družbeno-gospodarski razvoj. Vso to dobo označuje isti osnovni vzorec odnosov, značilnih za fevdalni ustroj družbe, ki se le počasi začne razkrajati z razvojem mest in industrije. Posebej zgodnje obdobje fevdalizma je mogoče označiti kot dobo praktično ničelne rasti in tisočev malih samozadostnih svetov – ne le podložniških, ampak celo tudi gosposkih. Njihov utrip je odmerjal le oddaljeni monarh in njegov dvor, ne pa še vseprisotna država z vso težo regulative in upravnega aparata.

To zlato dobo skoraj trajnostne samozadostnosti sta zmotila nastanek industrij in pojav meščanstva, ki jo s francosko in marčno revolucijo tudi zaključijo ter naznani »netrajnostni vek« nebrzdane rasti, ki ne temelji več le na izkoriščanju novih tlačanov – delavstva, ampak v vse večji meri tudi na zlorabi naravnih virov.

Prostor, v katerega izbrani primeri sodijo, v bistvu zajema naše kraje oziroma svet Srednje Evrope. Navsezadnje bi lahko po primere – morda celo zgovornejše – segli drugam, a to niso le zgodbe iz preteklosti. Naše so, niso še končane – odmevajo še v sedanost in, upajmo, tudi v prihodnost. Geografsko izoliranost slovenskega ozemlja, ki je pogojevala samozadostnost življenja na njem, počasi načenjajo bližina obmorskih tržišč, plavljenje lesa po rekah, prihod železnice, kar vse le krepi položaj nastajajočega meščanstva in novih družbenogospodarskih vzorcev življenja – tudi na podeželju. Prvotno jasno delitev gospod/oblast – podložnik je vse bolj kalil pojav kategorij, ki ne sodijo v nobeno od obeh: obrtnikov, trgovcev,

rudarjev, delavcev. Prinašajo nove vrednote in odpirajo nove horizonte. Pohlevno vdanost v preživetje načne želja po dobičku – pohlep. Spreminjati se začno medčloveški odnosi pa tudi odnosi do narave.

Morda preseneča, da kar šest od sedmih primerov obravnava gozd. Vendar tega ni pripisati ne slučaju, niti strokovni pristranosti izbiralca, ampak naravi gozda, uporabnosti lesa in rastočim potrebam, kar vse se tako prilega trajnostnemu scenariju.

Drevesa rastejo – ne tako kot poljski pridelki, a še vedno dovolj hitro, da so ljudje zaznavali njihovo obnovljivost. Očitna so, stoje na mestu, mogoče jih je opazovati in šteti – za razliko recimo od ribjega bogastva oceanov, nevidnega zraka, rek, ki so nepredvidljive in nikdar iste ali celo gozdne divjadi, se gozd s svojim drevjem naravnost ponuja kot primer naravnega vira, primernega za razmislek o razmerju med trajnostjo in obnovljivostjo. Ker drevo in gozd (gospodarsko) odraščata nekaj človekovih generacij, odpirata še etični vidik trajnosti: hvaležnost in spoštovanje do tistih, ki so bili in odgovornost do tistih, ki šele bodo. Dreves, ki jih sekamo, nismo sadili mi, ampak neznani predniki. Drevesa, ki jih sadimo, bodo sekali nam neznani nasledniki. V trajnostni ideji je sedanost res le most med preteklostjo in prihodnostjo.

Z naraščajočo porabo lesa je bilo gospodarjenje z gozdom tudi pri nas vse bolj regulirano – najprej okrog rudnikov, nato glažut, fužin in mest – še posebej v neposrednem obmorskem zaledju. Stare primere skrbi za trajnostno ravnanje z gozdovi nahajamo v najrazličnejših zvezah in na najrazličnejših krajih. Skupno jim je dvoje: spoznanje o pomenu oziroma ogroženosti gozda in potreba po nadzoru nad njegovim izkoriščanjem.

Najstarejši doslej pri nas znani dokument, ki jasno obravnava vse vidike trajnostnega ravnanja (čas, prostor, déležnike, vir), je srednjeveški piranski statut, ki obravnava trajnostno preskrbo mesta z drvni iz panjastih gozdov – od predpisanega načina izkorščanja do natanko določenega časa, obsega in nadzora nad njim, kar kaže na veliko pomanjkanje in pomen lesa za sicer ne ravno revno obmorsko mestece.

V časih, ko je bilo lesno oglje glavni vir energije tako v gospodinjstvih kot v gospodarstvu, so pri nas pomanjkanje lesa čutili poleg obmorskih mest še vedno le rudniki in kraji okrog njih. Valvasor pretežno še piše o bogatih in obširnih gozdovih, medtem ko gosteje naseljeni in gospodarsko razvitejši predeli Evrope že čutijo hudo pomanjkanje lesa. Ta stiska

postavi dva, za vse evropsko gozdarstvo pomembna mejnika. V Franciji je Colbert prepričeval Ludvika XIV., da bo dežela propadla zaradi pomanjkanja lesa in leta 1669 zasnoval znameniti francoski gozdni red, ki je kot pravzorec služil mnogim podobnim redom po vsej Evropi. V Franciji so krizo dojeli kot tako hudo, da so v devetih letih, ko je Colbertova komisija pripravljala ta akt, v kraljevih gozdovih ustavili vse sečnje in prepovedali pašo.

Madžarski gozdni red je veljal tudi v delu današnje Slovenije, ki je sodil pod ogrsko jurisdikcijo. Z vidika trajnosti je zanimiv prav zato, ker s slikama ponovi isto načelo prostorskega reda, ki naj bi zagotavljal trajnost donosov, kot piranski statut tri stoletja poprej.

Flameckov gozdnogospodarski načrt za Trnovski gozd iz leta 1771 je dejansko mejnik v evropskem gospodarjenju z gozdom, ki mu zaenkrat ne poznamo para v mednarodnem merilu. Ne le, da vsebuje vse elemente sodobnega gospodarskega načrta (upoštevaje takratne razmere) – prostorsko delitev na oddelke, oceno lesne zaloge, dinamiko in obseg sečenj: avtor že takoj v uvodu zapiše, da je namen načrta omogočiti sečnje »na večne čase.« Podobne izjave ne poznamo še dolgo kasneje – ne v gozdarskem načrtu, v načrtu upravljanja s kakšnim drugim obnovljivim naravnim virom pa sploh ne.

Od vseh avstrijskih dednih dežel se je tragedija skupnega pašnika najdlje odigravala prav v gozdovih na Kranjskem. Deželni stanovi so enega za drugim zavračali osnutke gozdnih redov, kakšne je predlagal deželni knez – v imenu nekakšnih »svoboščin.« Zato je bil red, ki ga je dežela po poldrugem stoletju(!) končno le dobila, sodobno napisan v duhu fiziokratizma, z izjemnim poudarkom na trajnosti sečenj. Le ta ostaja stalnica v gozdnogospodarskih načrtih, nastalih v času veljave tega reda.

Edini primer trajnostne prakse, ki v tem izboru ne prihaja iz gozdarstva, predstavlja opis gorskega vinogradništva v obdobju od XVII. do XIX. stoletja. Zanimiv uvod, ki dejansko predstavlja kratko zgodovino vinogradništva pri nas, prepriča o posebnem statusu te dejavnosti. Vino je bilo redka in cenjena dobrina – nekaterim užitek, drugim preživetje. Zemljiški gospodje so oddajali zemljo, primerno za vinograde zelo pestri sestavi interesentov – od podložnikov do manjših fevdalcev. Zato se je izoblikovala posebna oblika prava, ki je urejala zadevne odnose. Zaradi težavnosti napravljanja vinogradov in njihovega vzdrževanja so sogorniki

(člani gorskih = vinogradniških skupnosti) ustanavljali posebne organizacijske oblike, katerih vrhovni organ je bil zbor vseh gornikov, kjer je bila udeležba obvezna. Tu so se reševale vse skupne zadeve, pomembne za delovanje in obstoj skupnosti – v lovljenju ravnotežja med zahtevami gospoda in težavnim gospodarjenjem na zahtevnih strmih, dostikrat plazovitih terenih. Gorske skupnosti so prenehale delovati šele po zemljiški odvezi sredi XIX. stoletja.

Posebno omembo zasluži usoda tako imenovane biološke amortizacije, ki se je razvila iz skladov za obnovo gozdov, osnovanih na osnovi slovenskega zakona o gozdovih iz leta 1953. Po letih težkih posegov v gozdove, ki so jih po drugi svetovni vojni predstavljale planske sečnje, je bilo očitno, da se mora gospodarjenje z gozdovi normalizirati, za kar bodo potrebna znatna sredstva, namenjena obnovi, negi, varstvu in urejanju gozda – ne glede na lastništvo. Tako so v ta sklad vplačevali lastniki (posestniki, upravitelji) gozdov ali kupci lesa določen odstotek, ki se je računal od cene lesa na panju – ali določen znesek po merski enoti.

Z ustanovitvijo skladov je gozd sam financiral začetek modernega trajnostnega, večnamenskega in sonaravnega upravljanja z gozdovi v Sloveniji. Sklade je kmalu nadomestil institut biološke amortizacije, ki je služil praktično istim namenom. Z uvedbo integralnega proračuna je bila biološka amortizacija ukinjena. Slovensko gozdarstvo se ji je vse prelahko odreklo. Nihče doslej je ni skušal nepristransko analizirati in opozoriti, kako so avtorji ideje o njej po neki čisto naravni logiki razvili pomembno idejo in sredstvo, uporabno za upravljanje vseh obnovljivih naravnih virov. Nekateri skladi (n.pr. vodni) so kljub integralnemu proračunu preživeli. Ni videti vzroka, zakaj bi se dežela, ki se ponaša s toliko gozdnatostjo in na vsakem koraku poudarja pomen gozda (in lesa), tako zlahka odrekla sredstvu za samovzdrževanje gozda. Navsezadnje gre za edinstven, pravno sankcioniran instrument trajnega gospodarjenja z obnovljivimi naravnimi viri, ki jih ni mogoče le izčrpati, ne da bi vsaj del vsega, kar nam dajejo, investirali nazaj v njihovo delovanje – in obnovljivost.

Piranski statut, 1474

Boštjan Anko

V piranskem arhivu je tudi 70 strani obsegajoč snopič iz različnih virov ponatisnjene gradiva (od posameznih členov iz mestnega statuta do razglasov, korespondence itd.). Natisnjen je bil očitno proti koncu XVIII. stoletja (čeprav vsebuje tudi zelo stare tekste) in je bil namenjen občinskim funkcionarjem (sindikom in prokuratorjem).

Pogostost, s katero se v tem gradivu omenja gozd, nakazuje, kako pomemben je bil ta v vsakodnevnem življenju našega Primorja. Piran je prišel pod beneško oblast že leta 1283, kar se seveda odraža tudi v upravni in gospodarski ureditvi življenja v takratni piranski občini in tudi v gospodarjenju z gozdovi, ki se je bistveno razlikovalo od razmer v notranjosti slovenskega ozemlja.

Iz tega gradiva je bil izbran 59. člen 66. poglavja piranskega statuta, sprejet v piranskem svetu 19. februarja 1474, ki je tako eden naših najstarejših dokumentov o gospodarjenju z gozdom. Nanaša se na razdelitev gozdov v piranski občini, na načine njihovega izkoriščanja in na ureditev gozdne čuvajske službe.

»Vsi gozdovi v občini kot tudi na krasu in Sečovljah se razdelijo na pet delov. V štirih označenih delih je prepovedano sekanje vsakršnih dreves. En del pa ostane prost. Avgusta vsako leto morajo župan, sodniki, sindik in oskerbniki (12) dati en del v uporabo in sicer tistega, ki bo za sekanje drv najprimernejši. Nato bo ta del zavarovan za dobo petih let. V delu, kejer sekanje ni prepovedano, pa se ne sme jemati štorov ali korenin in jih tudi ne sekati v notranjosti.

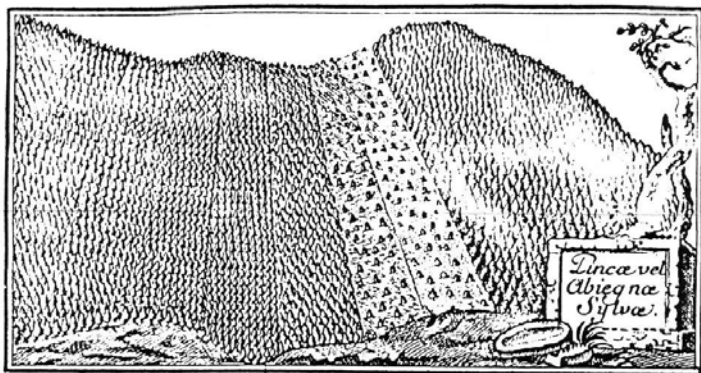
Če bo kdo od aprila do avgusta to prekršil, torej bil zasačen pri škodi v gozdu, kamor so vključeni tudi travniki, bo takoj zapadel kazni 25 lir (vsakokratno) in če bodo pri njem najdena drva, mu bodo odvzeta. Pol teh drv bo šlo županu, pol pa tožniku (prijavitelju), ki bo ostal anonimen, tako da bo lahko vsakdo prijavil gozdne škododelce in to takoj. Iz leta v leto se bo izbralo ali potrdilo nekega poštenega meščana, ki bo pazil na vse gozdove v občini, in bo za to letno dobival 62 lir plače v mesečnih obrokih. Če bo (ta) čuvaj našel kakega škododelca, ga mora prijaviti občinski kancelarji v roku treh dni, kajti v drugem primeru bo obsojen in kaznovan z 12 lirami in 10 soldi. Brez drugih prič pa bo popolnoma zaupana vera v čuvaja in njegovo prisego. Če paznik ne bo prijavil škododelca, kot je zgoraj rečeno, mu bo odvzeta plača, bo javno osramočen (telesna kazen) ter bo izgnan iz Pirana in piranskega distrikta za dobo 6 mesecev.

Če bo v gozdvih narejena škoda po paznikovi krivdi (da ne bo dobro vršil nadzora), bo moral sam škodo poravnati občini.« (Arhiv v Piranu; smiselni prevod: A. Pucer)

OVREDNOTENJE Z VIDIKA TRAJNOSTI

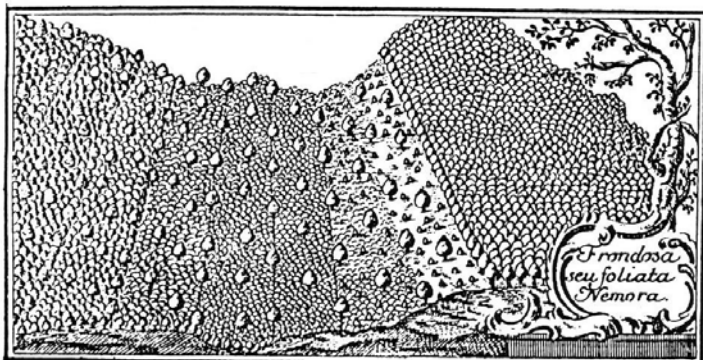
V tem spoštljivo starem dokumentu izstopata dve zanimivi ideji:

- skrb za trajnost donosov oz. regeneracijo panjastega gozda z značilno rotacijo po površinah, ki jo je kontinentalno gozdarstvo (čeprav iz še drugih razlogov) prevzelo mnogo kasneje (prim. madžarski gozdni red, 1768), in
- preprost, a na beneški način učinkovito organiziran nadzor nad gozdovi, ki so bili očitno v občinski lasti, z močnim poudarkom na osebni odgovornosti. Obema pa je skupna jasno izražena misel na naravni in družbeni vidik zagotavljanja trajnosti, ki sta (bila), kadar gre za skupno lastnino, sicer najpogosteje spregledana.

Utriusque Ordinis Sylvæ

*• Juxta hic descriptam methodum et Annorum seriem distributæ in perpetua
tempora de Anno in Annum succidi durareque poterunt.*

Madžarski gozdni red, 1768

Boštjan Anko

Z razvojem industrije je posebej v Srednji Evropi gozd pomembno pridobil na gospodarskem pomenu. Trajnost donosov iz njega ni postala pomembna le pri pokrivanju neposrednih potreb po lesu vseh vrst, ampak tudi pri zagotavljanju trajnega dohodka zlasti tistim fevdalnim veleposestnikom, ki so se spuščali v pravljačno, a pogosto bolj tvegano investiranje v industrijo. Trajnost oskrbe z lesom je bila pomembna tudi za zagotavljanje surovinske (les, pepelika) in energetske (oglje) osnove za obratovanje novih žag, fužin, glažut in podobnih obratov. Tako je mogoče trditi, da je v ravnanje z gozdom kal sodobno pojmovane ideje trajnosti vnesla prav logika industrijskih procesov in njihovega ekonomskega okolja. Dotlej je bilo nekaj te logike čutiti le v tako imenovanih rudniških redih. Ti so tudi pri nas od 14. stoletja (n. pr. Jesenice) dalje urejali tudi gospodarjenje z gozdovi, ki so bili za (trajno) obratovanje rudnikov neobhodno potrebni.

Uvajanje trajnostnega gospodarjenja z gozdom je v bistvu odkrivanje njegove nosilne zmogljivosti oziroma usklajevanje tistega, kar človek hoče, s tistim, kar gozd zmore. Imeniten slikovni prikaz zagotavljanja trajnosti takih donosov podaja Gozdni red za Madžarsko iz. l. 1768, ki je veljal tudi za današnjo severovzhodno Slovenijo. Ker je bila latinščina do srede XIX. stoletja uradni jezik budimpeštanskega dvora, je bil red napisan v latinščini.

Za smrekove in jelove (*Pineae* vel *Abiegnae Sylvae*) ter »gozdove listavcev ali listnate gozdove« (*Frondosa seu foliata Nemora*) prikazujeta sliki (na strani 52), kako naj bi dano površino razdelili na toliko delov, kolikor let je potrebnih, da bo pravkar posekani gozd spet zrel za sečnjo. Komentar pa pravi: *»Gozdovi obeh vrst, razdeljeni v niz let po tu opisani metodi, se bodo lahko sekali in bodo trajali na večne čase«*.

OVREDNOTENJE Z VIDIKA TRAJNOSTI

Prehod iz pogosto anarhičnega pridobivanja gozdnih proizvodov, značilnega za agrarno podeželje, je zahteval tudi temeljito ureditev odnosov z drugimi interesi (n. pr. lov ali služnostne pravice podložnikov), in od simboličnega prikaza prostorske delitve gozda do izmere gozdov in njihove načrtne delitve na oddelke kot celice načrtovanja, je le še korak. Prikazani koncept gospodarjenja z gozdom pomeni napredek v upoštevanju naravno pogojene nosilne zmogljivosti gozdov. Pomeni trajnost za fevdalne gozdne veleposestnike, ničesar pa ne pove o socialni sprejemljivosti dane lastninske ureditve, ki v fevdalnem redu do velikih sprememb pač ni bila vprašljiva.

Gozdnogospodarski načrt za Trnovski gozd, 1771

Boštjan Anko

Medtem, ko je bila večina gozdov na Bovškem že zelo zgodaj dobesedno izropana zaradi trgovine z Benetkami (zgodnje plavljenje lesa po Soči!), je Trnovski gozd kljub dolgi zgodovini izvoza hlodovine v Benetke zaradi težke dostopnosti ostajal razmeroma ohranjen, zaradi bližine morja in razvoja transportnih možnosti pa tudi vse bolj gospodarsko zanimiv. Zato je deželni knez kot njegov lastnik dal izdelati gozdnogospodarski načrt, ki ga ni diktirala finančna stiska, ampak želja po dolgoročnem in stabilnem dotoku dohodkov iz tega gozda. Načrt je izdelal slovaški gozdar Franz Flameck.

O vsebini načrta pravzaprav pove vse že njegov naslov: »*Holz-, Schätz oder Überschlagung auch geometrische Eintheilung in die Stallungen oder jährliche Gebau sammentlicher Ternovaner Landesfürstlichen Hoch und Schwartz Waldungen ...*«. Načrt torej vsebuje izmero, prostorsko delitev, podroben opis gozdov, oceno lesnih zalog in končno določa letni posek drevja - po volumnu in po prostorskem razporedu - pri čemer je upošteval obhodnjo (dobo, potrebno, da se gozd obnovi) 120 let. Načrt je prepojen z mislijo na trajnost (donosov), pa vendar so z vidika razvoja trajnostne misli najpomembnejše besede iz uvoda, kjer je Flameck izrecno zapisal, da je namen načrta omogočati sečnje NA VEČNE ČASE (*auf perpetuirliche Zeiten*) (»*Holz-, Schätz oder Überschlagung ...*«, Drž. arhiv Trst).

OVREDNOTENJE Z VIDIKA TRAJNOSTI

Brez pretiravanja je mogoče reči, da je Flameckov načrt mejnik v trajnostnem gospodarjenju z gozdovi mednarodnega pomena: obvladuje naravni vir (les) z oceno/opisom naravne proizvodne osnove - gozda, v obsežnem prostoru »vseh deželnoknežjih gozdov« (Trnovski gozd obsega približno 4700 hektarov) v časovnem okviru, ki zajema nekaj človekovih generacij in je, z vidika načrtovalca, »večen«. Z vidika trajnostne prakse gozdarstva na Slovenskem pa je načrt še posebej pomemben, ker začenja edinstveno, spoštovanja vredno serijo načrtov, ki mu sledijo v letih 1812, 1842, 1875, 1887, 1897, 1907, 1920, 1931 - do leta 1953 oz. 1963, ko se gozdnogospodarski načrti, z vsemi elementi Flameckovega, obvezno začno izdelovati po vsej Sloveniji vsakih deset let.

Sodobno gospodarjenje z gozdom, ki je preseгло zgolj trajnostno pojmovane donose od proizvodnje lesa in se je razširilo tudi na okoljske in socialne funkcije gozda, je s svojo osnovno filozofijo in tradicijo v resnici vzorec za gospodarjenje z vsemi obnovljivimi naravnimi viri tudi v prihodnje.

Terezijanski gozdni red za Kranjsko, 1771

Boštjan Anko

Kranjska je bila edina avstrijska dedna dežela, ki vse do tretje četrtine 18. stoletja ni imela z gozdnim redom urejenega gospodarjenja z gozdom. Deželni knez je stanovom med letoma 1617 in 1669 predložil 9 osnutkov gozdnega reda, ki pa so jih stanovi odklonili, češ, da so za Kranjsko v mnogih točkah docela nepotrebni, ker nasprotujejo deželnim svoboščinam ... Le redki lastniki so z gozdovi gospodarili načrtno. Pametni ukrepi, kakršne je na primer uvedel opat kartuzije Bistra Jakob, so bili celo razveljavljeni, ker so se proti njim pritožili ljubljanski meščani, češ, da jih ovirajo pri preskrbi z lesom. Tudi naraščanje podeželskega prebivalstva ni ostalo brez posledic za gozd; kmetje, ki na majhnih kmetijah niso mogli preživljati številne družine, so gozd brezobzirno krčili. Deželi je pretilo pomanjkanje lesa. Zanimivo je, da je tudi sloviti botanik in idrijski rudniški zdravnik J. A. Scopoli leta 1768 predložil študijo z naslovom Predlogi za vzdrževanje gozdov, da bi se zavrlo sedanje pomanjkanje lesa. (Kranjska) Kmetijska družba je že leta 1763 dobila nalogo, naj pripravi osnutek gozdnega reda, ki ga je leta 1771 cesarica Marija Terezija odobrila z navodilom, naj se ga natisne tudi v »deželnem jeziku«. Red je začel šele po odhodu Francozov, leta 1814. Šele takrat je tudi prišlo do žal pomanjkljivega prevoda, ki ga je domnevno oskrbel F. S. Metelko. Prvih 31 členov reda so leta 1849 objavile tudi Novice.

Terezijanski gozdni red za Kranjsko, 1771, čl. 4:

Quarto (četrtič) vsak lastnik gozda uvede cenilne knjige, kamor naj beleži približen izračun, koliko sežnjev lesa sme posekati dotlej, ko bo dorasel podmladek in določi, koliko sežnjev lesa sme posekati letno, da bo svoje gozdove ohranjal trajno uporabne; (prevod: M. Smole)

OVREDNOTENJE Z VIDIKA TRAJNOSTI

Kranjska je potrebovala dobrih 150 let, da je dobila gozdni red. Brezvladje v kranjskih gozdovih je pač ugajalo najrazličnejšim interesom, od fevdalcev in meščanov, do podložnikov. Z redkimi izjemami je trajalo nadaljnjih 100 let do začetkov uvajanja gozdnogospodarskega načrtovanja. To je v bistvu sledilo fiziokratskemu duhu terezijanske zakonodaje, ki ga odseva navedeni člen. Kaj pravzaprav zahteva navedeno določilo? Poenostavljeno rečeno uvaja zahtevo po gozdni inventuri. Lastnik naj bi vedel ne le s kolikšno količino lesa trenutno razpolaga, ampak tudi, v kolikem času bo »dorasel pomladek«, da bo zrel za sečnjo. Kdor bi torej iz gozda želel trajen dohodek, bi količino dovoljenega letnega poseka lahko izračunal, če bi celotno lesno zalogo razdelil s številom

let, potrebnih, da pomladek dozori za posek. Z današnjega vidika se tak pristop morda zdi poenostavljen in preveč šablonski, treba pa je razumeti, da je bilo na splošno vzeto gospodarjenje z gozdovi v tistem času anarhično. Potreba je bila edina, ki je odločala o tem, koliko, kje in kdaj (za kakšno rabo) se je sekalo - brez pomisli na trajnost donosa in čas, potreben, da gozdni sestoj ponovno postane primeren za pridobivanje lesa.

Kot pri mnogih drugih naravnih virih je šele pomanjkanje lesa tudi na Kranjskem sprožilo potrebo po regulativi. Če so to potrebo spoznali in priznali tako pozno - tudi za ceno »svoboščin«, kot so jih dojemali deželni stanovi - to lahko kvečjemu pomeni, da je bilo takrat lesa na Kranjskem razmeroma še vedno dovolj.

Gorski vinogradi, gorske skupnosti in gorske pravde

Jože Maček

Vso preteklost do najnovejšega časa je bila prehrana večine prebivalstva sila enolična in revna. Gospodarjenje na podeželju je bilo povsem avtarkično. Ljudje so živeli od tistega, kar so pridelali na hubi (kmetiji) ali kočariji, ki je bila do zemljiške odveze l. 1848 podložniška, odtlej pa večinoma v pravi lasti posestnikov. Avtarkijo je prebijala le sol, ki so jo morali kupovati in tu in tam kupiti kresilni kamen, za prižiganje ognja, če ga v okolici ni bilo najti. V zadnjih stoletjih, do uvedbe blagovnega gospodarstva, se je nabor kupilnih stvari nekoliko razširil, vendar je ostal v bistvu še vedno zelo obroben in malo pomemben. V naših razmerah pa je poleg hrane potrebna ali vsaj zelo zaželena tudi pijača. Tukajšnji staroselci in došli Slovani so gotovo poznali dve samonikli drevesni vrsti, divjo jablo in divjo hruško. Iz njihovih plodov je bilo mogoče pridobiti sok. Toda prevreti sok – hruševac in jabolčnik, je bil take kakovosti, da se je kazalo ob pitju razjokati. Zato sta se ti sadni pijači ponekod uveljavili šele od srede 19. stoletja naprej, ko so z nastajajočim sadjarstvom uvedli žlahtne sorte hrušk in jabolk, iz katerih je bilo mogoče pridelati dobro pitno pijačo.

V toplem Sredozemlju pa je od davnih časov samoniklo uspevala vinska trta, pozneje poimenovana žlahtna vinska trta (*Vitis vinifera*). Iz njenega grozdja je bilo mogoče z umnim kletarjenjem pridelati vino vrhunske kakovosti, pa tudi s povprečnim splošno razširjenim znanjem je lahko vsakdo, ki je imel vinograd, pridelal kakovostno pijačo. Vinska trta je ena najstarejših samoniklih in gojenih rastlin. Je povsem nezahtevna. V Sredozemlju raste samonikla med skalami. Ima namreč zelo globoke korenine, ki se prebijajo med skalnimi razpokami, da pridejo do vode. Zahteva pa toploto in sonce. Na Štajerskem in Primorskem naj bi vinsko trto poznali že v predrimski dobi.

Rimljani so po zasedbi Srednje Evrope predvsem gradili mesta in različne ceste, ukvarjali so se z uvajanjem raznih obrti, npr. kamnoseštva idr. Živeli so v glavnem v mestih, s kmetijstvom se skoraj niso ukvarjali. Svojim vojnim veteranom pa so dodelili lepa zemljišča v bližini mest, kjer so ti oblikovali vzorna kmetijska posestva z razkošno hišo (*villa rustica*). Iz svoje domovine so prinesli seveda tudi sadike vinske trte, ki je bila tam splošno razširjena. Skratka, poskusili so s sajenjem vinske trte v novih krajih. V ravninski legah je vinska trta sicer zelo lepo rastla, rodila pa ni nič ali le zanemarljivo malo zelo kislega grozdja. Nasprotno pa je trta, ki so jo posadili v strmih južnih, zahodnih ali jugozahodnih legah, sicer rastla manj bujno, rodila pa je kar veliko grozdja, ki

morda ni bilo take kakovosti kakor v njeni domovini, vendar pa je bilo iz nje- ga mogoče brez večjih težav pridelati zelo dobro pitno vino. Rimljani sicer za sajenje pri nas niso dovolili uporabljati njihove najboljše sorte, ampak srednje ali slabše, ker so se bali, da bi v primeru, če bi te sorte pri nas dobro uspevale, lahko vino iz njih sčasoma pomenilo konkurenco njihovim vinom. Rimljani so namreč že tedaj imeli neke vrste tržno gospodarstvo. Po propadu rimskega imperija so se Rimljani umaknili iz naših krajev, vinska trta, sicer, podivjana, pa je ostala. Najbrž pa so se tudi staroselci, ki so tukaj živeli z Rimljani, od njih navadili gojiti vinsko trto. Slovani v svoji prvotni ravninski in bolj mrzli domovini vinske trte niso poznali, ker tam ni rastla. Po naselitvi naših krajev pa so vinsko trto našli bodisi kot gojeno ali neredko tudi divje rastočo. Od staroselcev so se jo navadili gojiti in iz njenega grozdja pridobivati vino. K širjenju vinske trte so veliko pripomogli samostani, ki so se od 7. stoletja po našem štetju začeli širiti po Srednji Evropi. Samostani namreč potrebujejo vino za mašni obred, pa tudi samostanci so imeli predpisano določeno mero vina na dan, k njihovi tedaj še dokaj borni prehrani. Toda samostani so v naših krajih začeli nastajati z zamudo skoraj štiristo let. Kartuzijanska samostana v Žičah in Jurkloštru sta nastala šele v 12. stoletju. Oba sta imela v svoji bližnji in daljni okolici za tedaj- nji čas velike komplekse vinogradov. Po uvedbi zahodnega fevdalnega reda je cesar daroval svojim zau- pnikom – poznejšim teritorialnim zemljiškim gospodom – ogromne zemljiške komplekse, da bi na njih naselili nesvobodne podložnike, ki bi jim morali dajati za uporabo teh zemljišč razne dajatve in služiti tlako. Naselitev je seveda lahko potekala le s krčenjem gozdov. Omenjeni zemljiški gospodje pa so morali v pri- meru potrebe cesarju nuditi vojaško pomoč. Omenjeni zemljiški gospod- je so res večino zemljišč (ki so ustrezala za napravo njiv, vrtov, travnikov in pašnikov) dali podložnikom v pod- ložniški zajem. Ta zemljišča so pozneje spadala v pravno kategorijo kmečkih – rustikalnih (od latinske besede *rusticus* – kmet) zemljišč. Najboljša zemljišča, predvsem v ravninskem svetu, pa so si zemljiški gospodje pridržali za sebe in so na njih utemeljili tako imenovana pridvorna gospodarstva, na katerih so

sami ali s svojimi upravniki gospodarili v lastni režiji z najetimi hlapci, deklami in dninarji, poglavitna dela (oranje, setev, žetev, mlačev, košnja, zasajanje vinogradov idr.) pa so morali opravljati podložniki – tlačani. Zemljišča, ki so si jih pridržali zemljiški gospodje, so spadala v pravno kategorijo dominikalnih zemljišč (od latinske besede *dominium* – gospostvo).

Podložniki so na dodeljenih zemljiščih, če je le katero ustrezalo za saditev vinske trte, seveda lahko osnovali vinograde, na katerih so povsem prosto gospodarili. Kakor od vseh drugih pridelkov so od pridelanega mošta ali vina morali zemljiškemu gospodu oddajati desetino. Seveda so vinsko desetino oddajali neradi, zato so za desetinsko vino (Zehentwein) uporabili slabše grozdje, npr. tako, ki so ga trgali prezgodaj, da je bilo iz njega več mošta, »krstili« so ga tudi z vodo, grozdje je bilo lahko tudi nagnito itd. Glede desetinskega vina so bili neprestani spori med zemljiškimi gospodi in podložniki. Zemljiški gospod od dajatve takega vina ni imel prave koristi, ker ga pogosto sploh ni mogel prodati. Gostilničarji, ki jih je bilo v srednjem in novem veku po trgih in mestih veliko, takega vina pogosto niso marali kupovati, zemljiški gospod pa jih k nakupu tudi ni mogel vedno prisiliti. Zato so v zadnjih stoletjih fevdalnega reda podložniki morali pristati na prevedbo dajatve naravnega vina v denarno dajatev. Podložnik je namesto desetinskega vina vsako leto dal določen enkrat za vselej fiksirani denarni znesek. Ker je tudi tedaj že obstajala inflacija, čeprav ne tako visoka kakor v novejšem času, se je ta prevedba sčasoma za podložnike izkazala koristno.

Zemljiški gospod je seveda na svojih zemljiščih, ki so ustrezala za gojitev vinske trte, lahko prosto snoval vinograde. Ti so se imenovali dvorni vinogradi (Hofweingärten), dvorni ne po dvoru, temveč po dvorcu, ki je bila tudi kategorija fevdalnega gospostva. Vino iz takih vinogradov se je imenovalo dvorno vino (Hofwein) in je bilo vedno veliko boljše kakovosti kakor desetinsko. Gospostvo je namreč lahko samo določalo čas obiranja grozdja (od tega je bila v odločilnem obsegu odvisna kakovost vina), s hlapci in deklami ter z dninarji je opravljalo vsa dela v vinogradu, posebej trgatev (domači posli in dninarji so svoje delo opravljali vedno veliko bolj skrbno kakor tlačani), imelo je svojega kletarja in ustrezne kleti. Dvorno vino visoke ali odlične kakovosti je skoraj vedno šlo dobro v prodajo. Tako sta vzporedna obstajala dva tipa vinogradov in dva tipa vin: vinogradi v okviru podložniških hub z desetinskim vinom in gospostveni vinogradi z dvornim vinom.

Kako pa so nastali gorskopravni vinogradi, gorske skupnosti in gorske pravde?

Ob uvajanju fevdalnega reda in naseljevanju podložnikov je bila večina pokrajine zarasla z gozdovi. Ob preseljevanju narodov, nemirih in vojskovanju se je poselitev zelo zmanjšala. Večina prejšnjega stalnega prebivalstva je tako

ali drugače izumrla, obstoječa kmetijska zemljišča so se zarasla. Zemljiški gospodje so torej interesantom za zemljo lahko dali le gozdove, da so jih izkrčili in pridobili kmetijska zemljišča, predvsem njive in pašnike, pozneje tudi travnike. Pozneje, pri natančnejši opredelitvi dajatev, so za obseg kmetijskih zemljišč posameznega podložnika, predvsem njiv, šteli predvsem, koliko dni oranja z voli je potrebno za vse njegove njive. Pozneje so prešli na sistem, koliko mernikov žita je potrebno za posetev omenjenih njiv. Pašniki in pozneje travniki so imeli pri opredelitvi dajatev manjšo vlogo, gozdovi pa so se dolgo uporabljali kot skupna last, pozneje so bile odobrene služnostne pravice. V ravninskem svetu, zlasti ob rekah na prodnatem svetu, so bile gmajne, ki so jih uporabljali podložniki skupno, predvsem za skupno pašo in za sečnjo malovrednega drevja za kurjavo. V tej zgodnji fazi, razen izjem pri samostanih, naprava poznejših »gorskih vinogradov« najbrž še ni prišla na vrsto. Kmalu pa so začeli zemljiški gospodje, tako posvetni kakor cerkveni, vinogradništvo pospeševati povsod, kjer so le naravne razmere ustrezale. Pri tem pa je treba omeniti, da je bilo nekako od 11. do 16. stoletja v Srednji Evropi in seveda tudi v naših krajih toplo obdobje, toplejše kakor prej. V tem obdobju je vinska trta uspevala v višjih legah kakor zdaj, vinograde pa so imeli tudi v krajih, kjer jih že zdavnaj ni več, npr. v okolici Ljubljane, Škofje Loke, na Bledu in na Koroškem od Beljaka navzdol mimo Vrbskega jezera, do Žitare vasi zahodno od Pliberka oz. južno od Dobrle vasi in okoli Velikovca. Gorenjce in Korošce še zdaj ob priložnosti, ko nanese pogovor na njihove vinograde, zbadajo, kako kislico so morali nekdam piti. Vinogradništvo je bilo tedaj zelo razširjeno na Spodnjem in Srednjem Štajerskem in tudi na Dolenjskem.

Za zgled, kako so nastajali tipi vinogradov, navajam povsem zanesljive zapise iz jurkloštrskega kartuzijanskega samostana na laškem območju, ki je bil prvič ustanovljen leta 1172 ali 1173, drugič pa leta 1209. Zunaj svojega posestva je leta 1227 imel vinograde v Planinci v kalobski fari, nekaj pozneje pa vinograde znotraj svojega posestva v Tevčah. S temi (dvornimi) vinogradi je gospodaril v lastni režiji. Ta samostan si je v naslednjih desetletjih pridobil še več vinogradov, kar pa tukaj puščamo v nemar. Vovbrški grof Ulrik in njegova žena (za Vovbrškimi grofi so Žovneški visoki svobodnjaki, poznejši Celjski grofje, podedovali Celje) sta jurkloštrski kartuziji leta 1278 podarila vasi Kravji dol in Kalobje, štiri leta pozneje sta v potrditveni listini dodala še pravico do gornine (vina iz gorskih vinogradov). Tukaj prvič naletimo v zgodovinskem viru na pojem gornine in s tem na gorske vinograde.

Zemljiškim gospodom so ostala v lasti še zemljišča v strmem svetu, na zelo sončnih legah, ki so bila porasla z malovrednim grmovjem in so na njih zaradi strmine pasli kvečjemu ovce ali koze. Od teh zemljišč zemljiški gospodje pravzaprav niso imeli nobene koristi. Te strmine so ponudili svojim in tujim

podložnikom ter drugim interesentom za vinograde. S tem sta se srečno ujela dva interesa. Pravkar opisana ponudba za pridobitev koristi od zemljišča in interes številnih prebivalcev, da bi si pridobili vinograde in si s tem oskrbeli vino – to žlahtno pijačo – za svoje potrebe, morebiti pa še kaj za prodajo. Poudariti pa je treba, da je bilo vino tedaj veliko bolj cenjeno, kakor je zdaj. Zemljiški gospod je določen kompleks za vinograde, navadno kako strmo južno ali jugozahodno pobočje hriba ali kak greben ob dolini, dal na voljo interesentom. Ti niso bili samo iz vrst njegovih podložnikov, temveč tudi podložniki drugih bližnjih (ali tudi

malo oddaljenih) gospodstev, tudi tržani (obrtniki, trgovci, uradniki) iz bližnjega trga ali mesta, redki obrtniki iz podeželja, župniki, ki na župnijskem posestvu niso imeli vinograda, in celo manjši zemljiški gospodje, ki na svojem fevdalnem posestvu morda niso imeli vinogradov. Za tako pestro sestavo interesentov, med katerimi je bilo precej svobodnih podanikov, pa stroga fevdalna oblika podložništva seveda ni ustrezala. Zato so zemljiški gospodje za ta zemljišča iznašli posebno pravo, tako imenovano gorsko pravo, nemško Bergrecht, po hribu, gori ali gorci, latinsko *ius montanus*. Po tem pravu je bil sprejem tega zemljišča svoboden, iz njega ni izviralo nikakršno podložniško razmerje.

Videti je, da so se vinogradi po gorskem pravu v 15., 16. in 17. stoletju zelo razmahnili. To pa je bil tudi čas, ko so zemljiški gospodje podložnike na podložnih kmetijah čedalje bolj privijali predvsem s tlako, pa tudi z drugimi dajatvami. V hribovitem svetu zemljiška gospodstva – graščine – razen izjem niso imele toliko lastne (dominikalne) zemlje, da bi potrebovale veliko tlake, tako da je bila ponekod tlaka od posamezne kmetije zelo majhna, v laškem gospodstvu le nekaj, npr. tri dni na leto, v bolj ravninskem svetu, npr. v dominikanskem samostanu v Novem kloštru pri Polzeli, pa tudi le dvanajst dni na leto. Ker so se zemljiški gospodje zavedali, da bo naturalna tlaka sčasoma prešla in da bo nadomeščena v postopku prevedbe z denarno dajatvijo, so začeli pritiskati na podložnike in jim predpisovati najostrejšo tlako, ki je bila kje v deželi razširjena, da bi to postala splošna norma za tlako povsod.

Deželni knez, ki je tu in tam branil podložnike, je v tem primeru potegnil z zemljiškimi gospodi in tako se je uveljavila v »deželi običajna tlaka«, ki je sicer ni bilo treba odslužiti, je pa ostala v predpisih, ki bi nato pozneje lahko bili in so nato marsikje zares tudi postali podlaga za prevedbo in s tem za denarno dohodke zemljiških gospodov pozneje, kar se je nato v omiljeni obliki v 18. stoletju in po revolucijskem letu 1848 tudi zgodilo.

V opisanem vzdušju so se odnosi med gorskim gospodom, ki je bil navadno hkrati zemljiški gospod okolnih podložnikov, in sogorniki na vinski gorci začeli zaostrovati. To je bilo nekako treba urediti. Zato je štajerski deželni knez Ferdinand leta 1543 izdal zbirko predpisov gorskega prava, tako imenovani patent z naslovom Gorske bukve (Bergrechtsbuch). Ker je bil Ferdinand hkrati deželni knez Štajerske, Koroške in Kranjske, je v Gorskih bukvah zajeto pravo veljalo tudi za omenjeni deželi. Štajerska je kljub temu, da so v njej živeli Spodnještajerci, ki so tedaj skoraj vsi govorili slovensko, veljala za nemško deželo in zato nemške verzije Gorskih bukev niso prevedli v slovenski jezik. Kranjska pa je veljala za skoraj čisto slovensko deželo in je zato kranjski deželni zbor naročil župniku na Raki pri Krškem Andreju Reclju, da nemške Gorske bukve prevede v slovenski jezik, kar je ta storil leta 1582. Še prej je omenjeni Ferdinand dal prevesti neki davčni dekret o izterjavi davka na vino za vojno proti Turkom. Ta dekret in Gorske bukve sta prva pravna akta v slovenskem jeziku, kot vidimo, oba povezana z vinom. Zanimivo je, da so bile Gorske bukve prevedene dve leti prej kakor Dalmatinov prevod Svetega pisma, ki ga štejem za vrhunec slovenske protestantske književnosti oz. dotlejšnje književnosti sploh. Gorske bukve pa v bistvu niso prinesle kdovekaj novega. Ponovljeni so bili le predpisi, ki so veljali dotlej.

Tako je zemljiški gospod svoj zemljiški kompleks, namenjen za vinograde, ki je bil dotlej njegova dominikalna lastnina, dal v parcelacijo. Kako je ta potekala, po moji vednosti ni nikjer zapisano. Iz dajatev gornine ali gorščine (vina, ki ga je moral dajati vsak lastnik pozneje vsako leto in se je po količini razlikovalo) izhaja, da parcele niso bile enako velike, pri izmeri so se pač ravnali po konkretnih zemljišnih razmerah (strmini, dostopnosti, nevarnosti plazov itd.). Najbrž so pri parcelaciji sodelovali poznejši lastniki vinogradov – sogorniki, mogoče pa je tudi, da so zaradi pravičnosti parcele izžrebali. Skratka, zemljiški gospod je posamezne vinogradne parcele prepustil v prosto lastnino, za kupnino pa si je od vsakega sogornika izgovoril določeno količino veder mošta ali vina na leto. V pozneje omenjeni gorski skupnosti Rečka gorca gospostva Laško je bila obvezna dajatev od 1 do 7 veder mošta. Vedro je v naših krajih v različnih dobah merilo različno, od približno 14 litrov v srednjem veku do približno 26 litrov pred dvesto leti in še zdaj. Naslednja večja mera za vino je bila štartin, približno 450 litrov. To obveznost je zemljiški (gorski)

gospod dal vknjižiti kot hipoteko v zemljiško knjigo na vsak posamezen vinograd. Ta hipoteka je bremenila vsakega nadaljnega lastnika. S soglasjem hipotekarnega upravičenca jo je seveda bilo mogoče plačati in dati izbrisati. Vsak prevzemnik je dobil parcelo za vinograd v svojo popolnoma prosto last. Z njo je lahko prosto razpolagal za življenja in smrti (*inter vivos et mortis causa*). Vsak tak vinograd s hipoteko je lahko prodal, ga daroval, ga zastavil, ga obremenil z dodatno hipoteko, ga razkosal itd.

Ker je bilo krčenje zemljišč za vinograde, zasajanje trte, naprava poti, postavljanje zidanic, napeljava vode, oskrba s stiskalnicami in sodi, povezano z velikimi napori in stroški, tudi skupnimi, je bila za skupino npr. 30 do 50 vinogradov na nekem pobočju ali grebenu, imenovanem gorca, potrebna koordinacija za doseganje soglasja med posameznimi posestniki vinogradov – sogorniki, za kar je najbolj ustrezala oblika gorske skupnosti, ki je bila sicer znotraj povsem svobodna, vodili so jo sogorniki s svojim organom, gorsko pravdo. Do vsakega kosa je bila treba speljati kolovoz, treba je bilo postaviti zidanico ali vsaj leseni vinski hram, v njima namestiti prešo, si oskrbeti bren-te za nošenje grozdja pri trgatvi in sode za vino ter ne nazadnje prerigolati zemljišče, kar je bilo posebno težavno. Tedaj so namreč rigolali skoraj meter globoko. Posebej težaven je bil dovoz stavbnega materiala po slabih in strmih kolovozih kakor tudi odvoz vina iz zidanic, kolikor ga niso sogorniki spili kar pri zidanici ali ga znosili domov kar v svojih želodcih. Posebna težava je bila z vodo. Najti je bilo treba v bližini kake izvirke, kajti brez vode si tudi tedanjega kletarjenja ni mogoče zamisliti, saj je bilo treba pomivati sode in leseno posodo, prešo in drugo. Tudi za napravo manjvredne pijače – pikole – iz grozdnih tropin, je bila potrebna dobra voda. Skratka, naprava vinogradov, postavljanje hramov in zidanic ter njihovo vzdrževanje je bilo sila težavno.

Zemljiški gospod je za kompleks takih zemljišč znotraj gospodstva ustanovil posebno organizacijsko obliko – gorninski urad. Vsak urad je zajemal eno ali več gorskih skupnosti. Vrhovni organ gorske skupnosti pa je bila gorska pravda – zbor vseh sogornikov. Tej pravdi je navadno načeloval gorski gospod – zemljiški gospod, ki je odstopil zemljišče za vinograde, ali njegov namestnik. Njegov simbol je bila gorska palica, kakor pri sodnikih sodna palica. To pa je bilo v bistvu zelo formalno, ker je na zasedanju pravde moral nekdo voditi zapisnik, to sta bila seveda gospod ali njegov namestnik. Sogorniki so bili skoraj do konca gorskih skupnosti praviloma vsi nepismeni. Ker je morala gorska skupnost za svoje delovanje dobiti neki pravni okvir, so v času, ko se je vinogradništvo v obliki gorskih vinogradov zelo razvilo, izdali na Štajerskem l. 1543 Štajerske gorske bukve. Te so prevedli tudi v slovenski jezik in so, kot smo že omenili, dobile veljavo tudi na Kranjskem. Preprostejša pravila za poslovanje pa so si posamezne gorske skupnosti postavile

že prej. Na Štajerskem je bilo predpisano, da morajo biti te pravde vsako leto med veliko nočjo in binkoštimi na običajnem mestu. Na Kranjskem naj bi bile gorske pravde dvakrat na leto, v Prekmurju so bile trikrat na leto. Udeležba na gorski pravdi je bila za vse sogornike obvezna, dopustno pa je bilo zastopanje. Sodelovale so lahko tudi ženske, če so bile lastnice vinogradov.

Zborom sogornikov je predsedoval gorski gospod ali njegov namestnik. Ker je bila udeležba praviloma obvezna za vse sogornike, gre v bistvu za gorsko večo, kar se kaže tudi v nemškem nazivu Bergtaiding. Odločanje na gorski pravdi pa je bilo pridržano prisedniškemu kolegiju, ki je štel navadno okrog dvanajst, včasih le sedem ali tudi do 24 prisednikov. Kako so izbirali prisednike, na splošno ni posebej povedano. Le v redkih primerih je dokazana volitev, ki pa je veljala le, če je nanjo pristal gorski gospod. Najbrž je prisednike praviloma postavljala gorski gospod ob upoštevanju neformalnih predlogov, ki so jih postavljali udeleženci gorske pravde. Med prisedniki so bili lahko župniki, plemiči, meščani itd., kar je bilo seveda odvisno od sestava sogornikov neke gorce. Prisednik je bil voljen ali imenovan do preklica, torej v normalnem primeru dosmrtno.

Gorske pravde so navadno potekale takole: začel jih je gorski gospod ali njegov namestnik. Sledila je poklonitev dveh sogornikov, nakar so prebrali gorske bukve. Sledilo je sklepanje o skupnih zadevah, o katerih so sprejemali obče sodbe. Pri splošnih zadevah je šlo največ za tekoče opravke, npr. za sklepanje o popravilu potov. Kak sogornik po hudem nalivu ni popravil svojega dela poti, tako da sogorniki na višje ležečih vinogradih niso mogli voziti do svojih vinogradov. Kak sogornik je speljal površinsko vodo navzdol, namesto po svojem, po sosedovem vinogradu. Z erozijo je voda splavljala vinogradna tla navzdol; spodnji sogornik pa jo je nagrebel in nasul na vrhu svojega vinograda, namesto da bi jo pustil, da bi jo gornji sogornik znosil nazaj v svoj vinograd. Problemi so bili s postavljanjem plotov, zasipanjem mlak ali s skupnimi naročili, ki jih je bilo treba plačati, npr. za streljanje proti čarovnicam ob toči ali za nastavitev vinogradnega čuvaja. Nekatere obče sodbe so bile v nasprotju z interesi

ali zahtevami gorskega gospoda, npr. glede naseljevanja sogornikov (navadno njihovih otrok) v zidanice v vinogradih. Glede naselitve so bili številni spori, kjer pa so sogorniki vendarle zmagali. Otroci sogornikov so se v zidanice preprosto vselili. Gorski gospod je bil postavljen pred izvršeno dejstvo, s katerim se je moral sprijazniti. Poskusi, da bi zidanico po gorskem pravu zaradi naseljenosti prevedel v podložniško zemljišče in s tem od naseljenca lahko zahteval podložniške dajatve, so se v glavnem izjalovili. Če se je nekdo v zidanico naselil, je postala gorska pravda zanj prva sodna instanca v nekrvnih zadevah, torej navadno patrimonialno sodišče. V tem primeru se je pristojnost gorskih pravn razširila tudi na zadeve, ki niso bile le v zvezi uživanjem vinograda. Neprestani prepiri so bili zaradi začetka trgatve. Proti zgodnji trgatvi je bil gorski gospod, ker je bil mošt iz prezgodaj obranega grozdja prekišel, nato pa gorninsko vino seveda slabše kakovosti. Sogorniki pa so želeli prav to, ker se tedaj več napreša. Naposled so se morali sporazumeti za datum začetka trgatve. Vsi sogorniki so morali začeti trgati grozdje isti dan. Nobeden ni smel začeti pozneje, tako da je bila trgateg v vinogradih v neki gorci končana približno ob istem času. Različen začetek trgatve tudi ni bil v prid tistega, ki bi želel tako pridelati boljšo kakovost vina. Če bi kdo čakal s trgatvijo in bi bil zadnji, bi mu ptiči, zlasti škorci, ki jih je tedaj moralo biti veliko več kakor zdaj, v enem ali dveh dneh pozobali skoraj vse grozdje. V nekem primeru so sogorniki zahtevali, da se gornina pobira po stari meri, in so zagrozili, če bodo gospodovi odposlanci prišli z novo, večjo mero, bodo to mero razbili. Spori sogornikov z gorskim gospodom so bili v glavnem zaradi tega, da nekateri, zlasti v letih s slabo letino, niso bili voljni oddajati dogovorjene količine gorninskega mošta ali vina ali pa je bilo to preslabe kakovosti. Tudi preložitvi zadev, ki so sodile v obravnavo gorskih pravn v obravnavo fevdalnega gospostvenega (patrimonialnega) sodstva so se sogorniki uprli. Gospostveno patrimonialno sodišče pa je včasih odrinilo v sojenje gorski pravdi tudi zadeve, ki so nedvomno spadale v njegovo pristojnost. Tako je gorska pravda v Rečki gorci na območju zemljiškega gospostva Laško v 17. stoletju razsojala o kraji krave, ki jo je imela iz naslova »železne živine« v reji podružnica Sv. Peter na Vrhu laške nadžupnije, pri nekem sogorniku, kar ni imelo nikakršne zveze z vinsko gorco.

Takim splošnim zadevam je sledilo razpravljanje o vloženi tožbah. Pristojnost za sporne zadeve se je gibala v okviru patrimonialnega sodstva, vendar v omejenem obsegu glede na to, da je šlo za zadeve v zvezi z vinsko gorco. V civilnih zadevah je torej šlo za spore v zvezi z uživanjem vinograda, za prestavljanje mejnikov, za neupoštevanje roka trgatve, za motnje pri dovoznih poteh ipd. V malih kazenskih zadevah je bilo odločilno, da je bilo dejanje izvršeno na gorci (npr, tatvina grozdja, pretepi, žalitve). Sklepe o posameznih

zadevah je sprejemal prisedniški kolegij, ki se je za nekatere zadeve sestajal tudi v času med dvema gorskima pravdama. Z območja okolice Laškega so se ohranili zapisniki teh gorskih pravnih za 17. in 18. stoletje le za že imenovano Rečko gorco. Seveda niso tako izčrpni, kakor jih sedaj na sodišču narekujejo šolani sodniki, vedno pa so bili zapisani sklepi, ki so bili sprejeti takoj po obravnavi. Seveda so na gorskem zboru izrekli tudi kazni. Te so bile kar ostre v primeru, ko se je pritožil gorski gospod, da mu kak sogornik npr. ni oddal dolžnega mošta ali vina. Pri odnosih med sogorniki pa kazni navadno niso bile ostre, izrečene so bile bolj tako, da ni bil nihče posebej prizadet, ali bolje, da se možje v sodnem zboru obtožencu niso preveč zamerili. Večkrat so bile kazni izrečene kar v nekaj merah vina, ki so ga na koncu gorskega zbora vsi udeleženci složno popili ali pa se tudi skregali in stepili in je to je bila snov za obravnavo na naslednjem gorskem zboru. Med organi gorskega gospoda in hkrati gorske skupnosti se kot izvršilni organ največkrat omenja gornik, včasih tudi gorski župan.

Druga instanca, pristojna za prizive proti razsodbam gorskih pravnih, je bil na Štajerskem kletarski mojster (Kellermeister), ki je imel za prisednike nekaj gorskih gospodov in nekaj sogornikov iz vrst plemstva in meščanstva. Na Kranjskem je bila druga instanca deželno glavarstvo sodišče.

Zemljiška gospodstva v vinorodnih krajih so za gorske skupnosti s kompleksi

vinogradov znotraj gospostva ustanovila posebno organizacijsko obliko – gorninski urad. Vsak urad je zajemal eno ali več gorskih skupnosti. Če pa se je kompleks vinogradov oz. gorska skupnost tudi lastninsko povsem izločila iz gospostva, kakor pri Rečki gorci, ko je baron Moškon svoji hčeri, ki se je poročila z grofom Raspom na gospostvo Krumperk pri Domžalah, za doto dal gorskopravne vinograde na omenjeni gorci, se je izoblikovala posebna pravna oblika – imenje – nemško Gült. To je bila najnižja fevdalna posestna oblika, prav tako kakor zemljiško gospostvo s svojimi dominikalnimi zemljišči vpisana v deželno desko pri deželnih stanovih. Imenje praviloma ni imelo lastne upravne stavbe. Upravljal ga je lastnik sam. Če pa je bil lastnik oddaljen, kakor v opisanem primeru, ga je zanj upravljal kak bližnji strokovnjak. Gorski gospod oz. lastnik imenja je dobival od sogornikov le precej veder vina, ki ga je vsakokratni (honorarni) upravnik imenja prodal in izkupiček po odbitku stroškov izročil v denarju. Omenjeni vinogradi so kot imenje na Rečki gorci ostali v rokah lastnikov gospostva Krumperk do 4. avgusta 1843, ko ga je Barbara baronica von Rechbach, rojena grofica von Thurn-Valsassina, prodala posestniku nepremičnin Alojzu plemenitemu von Schildenfeldtu z Vranskega, ta pa je nato vinograde naprej prodal lastnim sogornikom, domačim vinogradnikom. Upravniki imenja so se precej menjavali. Včasih so bili to upravniki laškega gospostva, včasih lastnik Weichselbergerjevega dvorca v Laškem, lastnik marijagraške graščine Franc Ksaver Rath, enkrat pa tudi upravnik graščine Zbelovo pri Slovenskih Konjicah. Kako je potekala prodaja gorninskih vinogradov v neposredno last prejšnjih sogornikov, ni zapisano. Ker pa je prodaja potekala v desetletju zemljiške odveze po l. 1848, je gotovo ta postopek tekkel po predpisih, ki so sicer veljali pri zemljiški odvezi. S tem so usahnile tudi gorske skupnosti. Kako so se vinogradniki – prejšnji sogorniki – sporazumevali med seboj o zadevah svojih vinogradov, pa ni zapisov.

Neslavni konec vinogradništva v številnih vinorodnih krajih je v devetdesetih letih 19. stoletja povzročila trtna uš, znana filoksera (*Phylloxera vastatrix*), ko so vinogradi s trsi na lastnih koreninah propadli. Stroški z obnovo vinogradov s trsnimi cepljenkami so bili kljub precejšnji državni pomoči veliki, večina vinogradnikov jih ni zmogla in tako so vinograde zasadili z nezahtevnimi samorodnicami, šmarnico, izabelo, klintonom in drugimi, in še te večinoma na brajdah. Vinograde s cepljenkami in novo tehnologijo so obnovili le v odličnih vinorodnih legah, kjer obstaja vinogradništvo še zdaj.

Institut biološke amortizacije, 1965–1993

Boštjan Anko

Idejo trajnosti običajno odkrivamo v podzavestnih prilagoditvah naravnim, družbenim ali ekonomskim omejitvam. Kodificirani primeri trajnostne prakse so pravzaprav redki, zato je toliko bolj škoda, ker smo tudi v Sloveniji izgubili enega takih primerov prav v času, ko tudi uradno odkrivamo pomen trajnostnega ravnanja. Za institut biološke amortizacije v gospodarjenju z gozdovi gre.

Modrost trajnostnega gospodarjenja z vsemi obnovljivimi naravnimi viri ni le v človekovem samoomejevanju pri njihovem odjemu, ampak tudi v tem, da se zna odreči delu že pridobljenih neposrednih koristi od danega vira in ga investira takoj in neposredno v njegove obnovitvene procese. Če vzamemo rudarjenje kot primer izkoriščanja neobnovljivega naravnega vira, je jasno, da na obnavljanje danega rudišča ne moremo vplivati z nikakršnim vlaganjem: ko je rudnik izkoriščen, ga zapremo – in zgodba je končana. Gozd pa je živ. Nenehno se obnavlja in v to obnavljanje mora človek vlagati, da se ta proces ne upočasni ali celo ustavi – zato se za razliko od ostalih oblik amortizacije taka vlaganja imenujejo *biološka* amortizacija.

Vsakomur je jasno, da se bo njiva, ki ne bo nikoli pognojena, izčrpala, in bo rodila vse manj in manj. Podobno velja tudi za proizvodne sposobnosti gozda, le da so v njem življenjski (in s tem tudi proizvodni) cikli neprimerno daljši in da se iz njega odjemlje zaradi velikih količin organske snovi, ki se v njem ohranja vsak čas, sorazmerno manj hranilnih snovi, ki bi jih bilo treba nadomestiti. Pa vendar smo osiromašili mnogo gozdov – ne le s sečnjo (kemična sestava ekosistemu odvzetega lesa je navsezadnje razmeroma skromna), ampak tudi s seljarjenjem.

Po drugi svetovni vojni je obdobju takoimenovanih planskih sečenj, ki so v gozd premnogokrat posegale pretirano in nestrokovno, sledilo obdobje načrtnega gospodarjenja z vsemi gozdovi – ne glede na lastništvo. V petdesetih letih 20. stoletja so bili izdelani prvi sodobni gozdnogospodarski načrti, s katerimi je bila polagoma pokrita vsa Slovenija. Pri tem je hitro postalo očitno, da bo uvedba strokovnega (=trajnostnega, večnamenskega, sonaravnega) gospodarjenja z vsemi gozdovi izjemno zahtevno, obsežno – in drago podjetje, ki ga bo mogoče financirati le iz gozda samega.

Skladno s takratno zakonodajno ureditvijo so na ravni vse države najprej izhajali temeljni (okvirni) zvezni zakoni, sledili pa so jim republiški, ki so upoštevali specifično dane zvezne enote. Tako je po ukinitvi takoimenovanih »gozdnih skladov« leta 1965 izšel zvezni Zakon o merilih za obračunavanje in plačevanje *amortizacije za regeneracijo gozdov* in o njenem namenu, ki je predvidel, da se pri delovnih organizacijah, ki gospodarijo z gozdovi, stroški za regeneracijo gozdov krijejo iz amortizacije za

regeneracijo gozdov. Amortizacijska sredstva naj bi se oblikovala po količini prodanega lesa, namenjena pa naj bi bila (dokaj okvirno) za »vzdrževanje in obnovo gozdov in za investicije v tehnično in drugačno pospeševanje gozdne proizvodnje«. S tako dikcijo je bila očitno mišljena le krepitev proizvodnje lesa, ne pa tudi drugih vlog gozda. Taka formulacija odseva tudi prepričanje, da je sečnja edina oblika gospodarjenja z gozdom. Z gozdom se navsezadnje gospodari na mnogo načinov. Na osnovi tega zakona je bilo sprejetih več podzakonskih aktov; očitno se je zakonodajalec zavedal pomena ideje takega načina zbiranja sredstev, ni pa znal določiti oziroma omejiti načina njihove uporabe. Očitno je tudi, da je šlo za velike zneske, kar naj bi v nemirnem gospodarskem ozračju zbuvalo tudi želje po njihovi nenamenski uporabi.

Določila zveznega zakona je povzel slovenski zakon o gozdovih iz leta 1965 v 44. členu: »Gospodarska organizacija mora iz sredstev, ki jih pridobi iz gospodarjenja z gozdovi, na katerih je lastninska pravica (= zasebnih gozdov), izločiti ustrezen del za biološko amortizacijo teh gozdov. Ta sredstva se morajo uporabljati za pospeševanje gozdov, na katerih je lastninska pravica, po predpisih, ki veljajo za uporabo sredstev biološke amortizacije gozdov v družbeni lastnini. Izvršni svet predpiše merila za računanje biološke amortizacije.«

Leta 1968 je skladno z zakonom o gozdovih za Slovenijo izšel Odlok o obračunavanju, vplačevanju in uporabi ter o najnižjih zneskih biološke amortizacije gozdov, na katerih je lastninska pravica (Ur.l. SRS, 24/1968). Po njem so bile organizacije, ki so gospodarile z zasebnimi gozdovi, dolžne obračunavati in vplačevati biološko amortizacijo za ves posekan ali kako drugače podrt les iz teh gozdov, razen za les, namenjen neposredni uporabi v lastnikovem kmečkem gospodarstvu in gospodinjstvu. Odlok je določal tudi višino biološke amortizacije v posameznem letu, in sicer: za les iglavcev najmanj petnajst odstotkov, za tehnični (to je kvalitetnejši) les listavcev najmanj deset odstotkov in za prostorninski (to je manj vreden) les listavcev najmanj pet odstotkov vrednosti lesa.

Po tem odloku naj bi bilo sredstva biološke amortizacije dovoljeno uporabljati za naslednja gozdnopospeševalna dela:

1. Za nego gozdov (čiščenje gozda in kleščenje vej, obžetev sadik, redčenje in druge gojitvene sečnje) ter za varstvo gozdov pred požarom, škodljivci, boleznimi in drugimi naravnimi nezgodami;
2. za pogozdovanje in spopolnjevanje gozdnih površin, za dela pri pomlajevanju gozdov (priprava tal in priprava sestoja) in za nego mladih kultur (okopavanje, pletve in drugačna kultivacija);
3. za graditev in večje rekonstrukcije gozdnih prometnih zvez;
4. za biološke naložbe in za udeležbo h kreditom pri teh naložbah;
5. za gozdnogospodarske načrte;
6. za znanstvenoraziskovalno delo.

OVREDNOTENJE Z VIDIKA TRAJNOSTI

Pobudniki ideje o biološki amortizaciji očitno niso imeli v mislih le biološkega dela gozdnega proizvodnega cikla (točki 1 in 2), ampak tudi njegove ekonomske (točki 3 in 4) ter socialne vidike (točki 5 in 6). In ravno v tem se kaže revolucionarnost tovrstnega koncepta amortizacije. Zlahka namreč sprejemamo idejo o obrabi in amortizaciji zgradb, strojev ali opreme, ki so mrtvi in od svojega začetka le še propadajo. Z njihovo amortizacijo zbrana sredstva se na koncu investirajo v nekaj drugega, novega – navsezadnje v karkoli. To so nežive stvari, za katere bi bilo le težko reči, da imajo tudi neposredno ekološki in socialni vidik. Gozd pa je živ, umira sicer po delcih, sam po sebi pa je kot celota trajen. Njegove socialne in ekološke vloge so očitne; predvsem pa je pomembno, da se amortizacijska sredstva vlagajo v *i s t i* gozd – v njegovo delovanje in večno obnavljanje.

Po svoje pa je bila tudi ideja biološke amortizacije otrok svojega časa: sredstva zanj so se namreč stekala le iz proizvodne vloge gozda – in se v največji meri tudi vračala vanjo. Bistvo gozdnega ekosistema pa prizadevajo tudi njegove socialne in okoljske vloge, katerih vrednost je seveda mnogo težavneje določiti kot vrednost kubičnega metra hlodovine. Zato bi morali tudi od koristi, ki jih ima od teh vlog javnost (niti ne nujno samo lastnik), obračunavati neke vrste amortizacijo. Prispevala bi k boljši proučenosti teh funkcij, k povečanemu razumevanju njihovega pomena med javnostmi in posledično k njihovemu skladnejšemu vključevanju v gospodarjenje z gozdom. Na ta način bi breme trajnostnega zagotavljanja ekoloških in socialnih funkcij gozda ne padlo samo na biološko amortizacijo, vezano na njegove proizvodne vloge, ampak bi bila trajnostna razpoložljivost teh vlog zagotavljana iz njih samih – iz monetarizacije koristi, ki jih ima od njih širša skupnost. Pa smo spet pri tistem večnem vprašanju »Koliko je vreden sprehod po gozdu?« in naprej: »Koliko smo zanj pripravljeni plačati? Koliko z njim prizadenemo gozdni ekosistem? Odkod naj se financirajo sanacijski ukrepi motenj, ki jih v gozdu povzročajo – ne en sam, ampak stotisoči obiskovalcev?« Da, ne le pretirana sečnja – tudi rekreacija v gozdu lahko zapušča neljube sledi, ki jih prav zaradi trajnosti vlog gozda ne smemo spregledovati.

Institut biološke amortizacije je bil eden zares redkih primerov pravnega urejanja trajnostne prakse. Žal je bil ukinjen zaradi uveljavitve koncepta integralnega proračuna – prav v času, ko smo pričeli spoznavati, kako univerzalno veljaven je pri upravljanju vsakega obnovljivega naravnega vira. Njegova uvedba na vseh področjih, ki upravljajo z obnovljivimi viri, bi dejansko pomenila preboj ideje trajnosti tudi v svet politike. Potem bi bilo z uvajanjem trajnostnih praks marsikaj lažje in enostavnejše ...

V Bogojini je »naše« našlo mesto pred »moje«

Bernard Goršak

S trajnostjo ni prav enostavno – kot končno ni z nobenim arbitrarno uokvirjenim konceptom. Čeprav se je pojem sonaravnega razvoja pojavil že 1980, kot razvojna paradigma pa 1987, so praktična izvajanja tega koncepta v različnih okoljih različna (Plut, 1998). Plut tako loči šibko in močno sonaravno dejavnost, marsikdo pa ne bi vedel natančno odgovoriti, ali trajnostni razvoj zahteva ničelno gospodarsko rast ali ne. Verjetno pa je že v izhodišču tudi zato potrebno priznati, da »sonaravnost ni gospodarski, ekološki ali znanstveni koncept, temveč etična zahteva« (Plut, 1998). »Trajnostno sonaravni razvojni model izhaja iz temeljnih podmen okoljske etike, ki postopoma prepoznava odgovornost človeštva za ohranjanje pogojev življenja za prihodnje generacije in celotno biosfero« (Lah, 1996, str. 137). Etična načela so torej kriterij vrednotenja, ali je nekaj trajnostno ali ne. Je etika v tem primeru normativna, deontološka ali teleološka? Zagovarjam tezo, da je to lahko le slednja in da predstavljena izbrana primera cerkva v Bogojini in Odrancih to potrjujeta.

Posebnost širšega območja Bogojine je struktura zemljiške posesti. To je nekoč pripadalo ogrskemu delu avstrijsko-ogrške monarhije, za katerega pa je bilo značilno dedno pravo, po katerem se je posest enakomerno delila med vse potomce. Eden glavnih motivov za to je bil omogočiti ne samo najstarejšemu ali izbranemu, marveč vsem vsaj skromno preživetje. Logika torej ni bila naj ima eden veliko drugi pa nič, ampak raje vsak malo – tudi skozi to se kaže skrb za trajno omogočanje preživetja. Posledica tega je zelo drobna parcelacija zemlje, saj so ponekod na manj kot 20 metrov širine tudi do štirje lastniki. To pa je pomenilo, da se stroj res ni mogel ustaviti, obrniti ter nato odpeljati drugam, ampak se je delo opravilo zaporedno po celotni površini več parcel oz. lastnikov. Trajnost pri obdelavi ali spravilu je bila tako zgolj logična posledica teh okoliščin (ki pa, po drugi strani, povzroča tudi veliko nepotrebnih težav).

CERKVI V BOGOJINI IN ODRANCIH

Skupnost vasi in župnije Bogojina se je v dvajsetih letih prejšnjega stoletja odločila zgraditi novo cerkev na mestu prejšnje. Projekt je združil prebivalce, znižal materialne stroške, uporabil avtohtone materiale in rešitve, tudi domače znanje, in sicer tako da so člani skupnosti sami izdelovali opeko ter vložili veliko ur prostovoljnega dela. Objekt za svoje potrebe in namene ni predimenzioniran (kar je bila pogosto ne-trajnostna značilnost mnogih cerkva), avtohtoni materiali pa so bili uporabljeni pri ostrešju, stropu in oltarju, saj je les iz bližnjih gozdov. V tem oziru je to zasluga arhitekta Plečnika, ki je lokalne materiale in izdelke izkoristil tudi pri dekoraciji cerkve. Nekaj, kar je prepoznal kot posebno in razločevalno kakovost lokalnega prostora, to je lončarstvo in lončene izdelke, je želel obeležiti na poseben način na vidnem mestu v cerkvi. Uporaba domačega zidarskega in tesarskega znanja je bila izkazana z zaupanjem glavnega arhitekta Plečnika v sposobnosti domačih strokovnjakov do te mere, da je določena obdobja celotni nadzor nad izvajanjem del prepustil kar njim.

Še dandanes je med prebivalci vasi in župnije živ duh teh časov. Nekateri najstarejši prebivalci se še spominjajo dni, ko so pomagali pri gradnji kot otroci. Celo pri mlajših generacijah je zavest o dosežku njihov staršev in starih staršev jasno prepoznavna, kar se odraža v tudi v ponosu na kraj in njegovo dediščino. Zanimivo, po prvotnih Plečnikovih načrtih bi stebri v cerkvi morali biti opečnati, pa so se ljudje kljub revščini raje odločili za kamen. Svojemu nekoliko bolj bornemu socialnemu stanu so želeli s tem vdihniti nekaj imenitnejše veličine. To morda ni toliko trajnostno, zagotovo pa so takšni nekateri drugi elementi cerkve – kot je na primer širina zidov, ki so neobičajno debeli. Plečnik je bil pozoren tudi na klimatske pogoje območja in to upošteval pri gradnji. Nekatero starejšo cerkve v okolici so bile grajene s pomočjo betona, bogojinska pa nudi primerno izolacijo še zaradi načina gradnje (Zver, 2013).

Naslednji takšen element je bila zamisel Plečnika, da cerkve posnema prekmursko »ižo«, zato je bila izvirna barva fasade siva (prekmursko »sejra«) in bela. To se je pozneje pri obnovah, žal izgubilo. Huda finančna stiska je prizadela ljudi tudi zaradi izgradnje cerkve, jih je pa po drugi strani tudi povezala. Po nekaterih ocenah je pri gradnji sodelovalo kar 95 % vseh prebivalcev. Znano je, da je takratni župnik Ivan Baša, ki svoje življenje v celoti posvetil (tudi žrtvoval) za izgradnjo cerkve, prva dela pri pripravi zemljišča za gradnjo izvajal celo z otroki po verouku: »Najprej zmolimo, potem pa bomo delali!« Po tej prvi generaciji se je druga enako zavzeto vključila v poznejšo notranjo okrasitev cerkve, tretja pa v velikem številu še danes sodeluje pri cerkvenih opravilih (čiščenja, manjše obnove). A kar je najpomembnejše, »sakralna stavba je še vedno duhovno-moralni povezovalni element« (Zver, 2013).

Podobna zgodba se je ponovila okoli 20 let pozneje, ko se je gradila cerkev v Od-

rancih (prav tako po Plečnikovih načrtih). Že samo dejstvo, da nihče izmed krajanov, tudi neverni, ni bil proti postavitvi cerkve in ustanovitvi lastne župnije, veliko pove o spontanem prepoznavanju skupnega dobrega – nenazadnje je to pomenilo za skupnost dodatni strošek, ki ga je morala prevzeti nase. Pri gradnji cerkve je tako sodelovala praktično vsa vas, izdelovali so lastno opeko, po gramoz so sami hodili do Mure, gradnjo so vodili domači mojstri. Ko se je med gradnjo zaradi nesrečnih okoliščin primerila huda nesreča, z več smrtnimi primeri, to ni sprlo ali ustavilo prebivalcev pred složnim nadaljevanjem gradnje. Primer enotnosti celotne skupnosti je segal tudi do posameznika in ne samo do skupnih »projektov«, kot je bila cerkev. Znani so primeri, ko je pri obnovi požgane domačije sodelovala večina domačinov in so v ta namen sami izdelovali vso potrebno opeko.

V prekmurščini ima še iz časov pred omenjenima primeroma beseda »banda« prej pozitivno, kot pa negativno konotacijo, značilno za preostali slovenski prostor. Tudi danes se nekatere glasbene skupine imenujejo »banda« (npr. zelo uspešna beltinska skupina Marko banda). Beseda je tako v angleško kot nemško govorečem svetu pomensko zelo podobna: angleške glasbene skupine so »band«, za skupino tesno povezanih ljudi pa se v nemščini uporablja izraz »Ver-band«. Zato bi vsaj v izvorno etimološkem in ne prenesenem smislu smeli govoriti o obeh omenjenih primerih izgradnje cerkva, da sta to produkta prizadevanja dveh pravih »band« - kolikor nenavadno se to že pač sliši.

T.i. ciglence (obratni za proizvodnjo opeke) ter ceh lončarjev in drugi cehi, ki so bili v tem času v teh krajih zelo vplivni, so bila tista družbena »kondenzacijska jedra«, okoli katerih so se v določenih skupnih projektih zbrala večina lokalnega prebivalstva. Solidarnost je bila pričakovana norma, ne vsiljena, a tudi ne idealistična – bila je stvar prepoznavanja skupnega interesa tudi kot lastnega. Nižinski Prekmurci imamo izraz »doj obaliti«, kar pomeni približno »z delom vrniti dolg«. Tistim, katere si prosil za pomoč pri delu na zemlji, si jim bil samoumevno dolžan s svojim delom vrniti uslugo.

To se dogaja še danes, vendar v vse manjši meri: delo se plača ali pa se najamejo stroji za to. V času poletne žetve je bilo običajno, da za enim strojem, katerega je premogel morda en posameznik v vasi, gredo kmetje zaporedoma od polja do polja različnih lastnikov in so skupaj poželi pridelek. To sicer ni nobena posebnost SV Slovenije, saj je bila tovrstna trajnost slej ko prej pred desetletji nujna po večini revnejših ruralnih območij.

OVREDNOTENJE Z VIDIKA TRAJNOSTI

Če želimo trajnost uveljaviti kot normo, pa v praksi vidimo, da je danes označeno kot trajnostno marsikaj, kar si tega naziva ne zasluži (npr. t.i. trajnostni obnovljivi viri energije iz nekaterih bioplinar). Trajnost kljub temu mora ostati del strategij in razvojnih načrtov, ki potem doživljajo svojo realizacijo skozi druge akte in ve-

dno znova se mora tematizirati na lokalni in državni ravni (odločbe, dovoljenja, soglasja itd. Tudi standardi kot npr. ISO 14000 so znatno pripomogli k temu, da se vsaj nekaj premika tudi pri investitorjih in podjetnikih.). V nasprotnem primeru se tudi razblini vsaka možnost, da bi preko sistemskih norm lahko kdaj uspeli doseči »spontano trajnost«, ki je pa zame edina prava trajnost.

Ideja trajnosti je torej neke vrste mentalna higiena in »fair-play« na vseh ravneh družbenega organizma. Od nekdanjega *homo mensura est* bi morali preiti na *necessitas mensura est*, kar v bistvu pomeni, da je pri vsaki odločitvi potrebno natančno pretehtati in ugotoviti, ali gre za željo ali pa za nujo, potrebo. Beseda »morati« se sme uporabiti res samo takrat, ko ne gre drugače. Utilitaristi odločanje o sprejemljivem in nesprejemljivem poskušajo razmejiti med tem, kaj je najvišje skupno dobro in kaj ni. V marsikaterem pogledu dejansko niti ne gre drugače in bo vedno ostalo uporabno načelo za vsakodnevno odločanje v praksi.

Nekatere dileme vse do danes še niso povsem razrešene: kdo ali kaj sestavlja moralno skupnost? Če so to samo ugodje in bolečino čuteča živa bitja (kar zagovarjajo utilitaristi), potem ima na teh podmenah temelječa definicija trajnosti z ekološkega in naravovarstvenega zornega kota zelo omejen doseg in pušča veliko prostora za nadaljnjo degradacijo prostora in zmanjševanje biodiverzitete. Dokaz za to je vrsta posegov v prostor, ki jih sedanja zakonodaja omogoča, saj nima kot osnovo postavljenih trdnih osnov teleološke etike kot izhodišča zasledovanja ciljev trajnostnega razvoja, če se spomnimo samo primerov, kot je betonarna v Zasavju ali gradnje nekaterih elektrarn.

Primeri izgradnje cerkva v Bogojini in Odrancih potrjujeta, da je potrebno veliko več kot zgolj hladni pogodbeni odnos med vsemi udeleženi akterji, v kolikor bi naj bile dosežene tiste vsebine trajnosti, ki pomenijo njeno dodano vrednost in prednost pred ostalimi možnimi modeli. To se povsem sklada s tem, kar ugotavlja tudi Kirn (1994, str. 27), da je prehod v ekološko družbo in ekološko kulturo (to pa je nujni pogoj trajnosti) nemogoč brez temeljite spremembe naše celotne duhovnosti. Pri vsaki resni obravnavi torej nujno trčimo ob vprašanja duhovnosti – s tem pa zaidemo tudi na precej spolzka tla. Trajnost oz. sonaravnost je skoraj obvezni *modus vivendi* in *modus operandi* nekaterih modernih skupnosti – katerim pa je skupno, da temeljijo na tem, da so člani te skupnosti pripadniki prav določene verskega nazora. Takšni primeri so skupnost Damanhur in gibanje fokolarjev v Italiji, Dežela miru v Nemčiji, amiši v Ameriki ter kibuci v Izraelu, v to vrsto pa bi lahko uvrstili tudi slovenski primer Zavod Natura na Planinci pri Kalobju, čeprav je po svoji razsežnosti od prejšnjih bistveno manjši. Posest Terra Nova v Nemčiji in Arche Noah v Avstriji sta primeri na področju kmetijstva, kjer ta verska sestavina ni toliko izpostavljena. Omenjene skupnosti so sicer del širše družbe, v določenih ozirih pa tudi ločene od nje s svojimi lastnimi pravili (npr. lahko je zapovedano vegetarijanstvo).

Kot možni veljavni sklep bi na podlagi omenjenih primerov lahko povzeli, da globlja in vsakodnevno izpričana gotovost pripadnikov tovrstnih skupnosti v transcendenčno oziroma metafizično podlago vsakršne, ne samo človeške eksistence, močno ali celo odločilno pogojuje značaj odnosa do narave ter skladno s tem kot dopustno sprejema zgolj sonaravne oblike gospodarjenja in izrabe naravnih danosti. V tem oziru Kirn (1994) ugotavlja, da so za človeka značilne in ga določajo štiri vrste odnosov: do sebe, do drugih ljudi, do narave in do boga.

Tovrstna »lokalna teokracija« je ekološko in naravovarstveno praviloma zelo občutljiva in načrtno ter z veliko truda ohranja živo oz. celotno biodiverzitetu. Kljub temu pa je prav monolitnost take skupnosti pod skupnim okriljem določenega verskega prepričanja nasprotje naravni človeški biodiverziteti, v kateri pa so tudi mesojedci, ateisti, verni, liberalni, konservativci, socialisti, ljubitelji tako klasične glasbe kot rocka itd. Na neki način torej demantirajo sami sebe, saj negirajo osnovo biodiverzitetu – našo lastno intrapopulacijsko raznolikost. Zato je vprašanje teh skupnosti kot modelov, po katerih bi se veljalo zgledovati, zelo vprašljivo. Cena svobodne volje je vsaj zame odločno previsoka. Če bi mi kot ekologu in naravovarstveniku dali na voljo izbirati, ali bi raje živel v skupnosti, ki je ekološko zelo občutljiva, izkazuje spoštovanje in sočutje do vsega živega in je resnično trajnostna, vendar pa zato moram biti vegetarijanec, moram nositi visoko zapete srajce, verjeti moram v nadnaravne sposobnosti svojega vodje – na drugi strani pa bi mi nekdo ponudil družbo, v kateri ni vedno vse »ekološko«, člani družbe pa vendarle ohranjajo svojo različno, specifično individualnost (in zato kdaj onesnažujejo ali uničujejo okolje), potem se raje odločim za slednjo.

Obstajajo pa tudi drugačne želje: diverzitetu ljudi, ki smejo častiti različne ideale, cilje in bogove, vendar pa njihove potrebe in želje uravnava superračunalnik (na neki način torej računalnik prevzame vlogo verskega vodje, ki je nezmožljiv). Tak primer je The Venus Project (idejni oče je Jacque Fresco; Fresco, 2002), ki sledi ideji Utopije, v kateri se dosledno ločuje med potrebo in željo oz. je to dirigirano in nadzorovano: interes in potrebe posameznika v odnosu do zmogljivosti okolja ter interesov in potreb družbe. Vse lepo in prav – zame so motivi in vzgibi za idejo Utopije razumljivi, človeški, saj gre za stalno in globoko skrito željo v človeku imeti neke vrste nebesa že na zemlji. Vendar pa je ta ideja hkrati tudi nevarna – prav zaradi vsiljene »pravičnosti« in izgube vloge svobodne volje, ki se izraža predvsem v izbiri poti, kako najti svojo polno aktualizacijo. Ta pot ni za vse enaka in je včasih tudi na škodo »ekološke pravičnosti«. Svoboda ni absolutna in je zamejena s svobodo drugega, vendarle pa je ta zamejenost v Utopiji plod odločitve elite (vseeno ali samoooklicane ali izbrane).

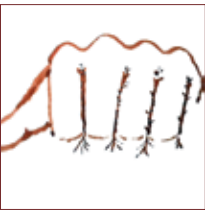
V sicer filmski komediji in parodiji na zgornjo temo, je zelo učinkovito in nazorno prikazano, do kam lahko seže vsa absurdnost radikalno razumljenega tega, kaj je »višje skupno dobro« (Wright, 2007). Prebivalci lepega angleškega podeželske-

ga mesteca so prav bolešno složni v tem, da je njihovo mesto tako lepo urejeno, da zmaga na vsakoletnem izboru za najlepše angleško podeželsko mesto. Mestece je res lepo, snažno, urejeno, »trajnostno«. Vse in vsakogar, ki bi to lahko ogrozil, pa preprosto odstranijo na ta ali oni način ter drug drugemu poskrbijo za alibi. Vnet policaj iz metropole čez čas odkrije skrivnost mesteca ter vsa skrita trupla mnogih (tudi otrok in Romov), ki so si drznili obiskati mestece ali povzročati nered v času obiska komisije za ocenjevanje.

V drugem primeru, primeru mesteca Roseto v Pennsylvaniji, zdravstveni delavci dolgo niso mogli razumeti, kako kljub ne prav zdravi hrani, običajnim službam in nasploh običajnemu življenju, imajo njegovi prebivalci bistveno manj nevarnih obolenj in stresa. Ugotovili so, da vsi izhajajo iz istega območja v Italiji in da jih povezuje zelo močna notranja kohezivnost. Ljubosumje in nevoščljivost (ter verjetno nekateri ostali t.i. »naglavni grehi«) niso bili izraženih v taki meri kot drugod. Ko so se generacije zamenjale in niso prevzele enakih vrednot, se je tudi zdravstvena podoba prebivalcev Roseta »normalizirala« na običajno ameriško povprečje (Galland, 1997). Če bi torej moral sam izbirati model trajnosti, bi izbral človeško raznolikost, tudi za ceno dogodkov, ki niso trajnostni in ekološki, a je stopnja notranje kohezivnosti dovolj velika, da se na njej stalno izgrajuje »trajnostnejša« družba preko izobraževanja, osveščanja in zlasti učenja z zgledi.

Naj gre torej za gradnjo Plečnikove cerkve Gospodovega vnebohoda v Bogojini ali cerkve Sv. Trojice v Odrancih, za skupno žetev ali odkrit pogovor pod vaško lipo, trajnost je v teh primerih povsod prisotna v svoji elementarni razsežnosti: smoter posameznika je legitimen, če ne uničuje naravne in družbene podlage, ki ga omogočata realizirati, ampak ju ohranja ali krepi.

Pogledi na trajnost danes

Ideja trajnosti – še najmanj pa tista na globalni ravni – ne bo nikdar zaživela, če je ne bomo sposobni razpoznati v kulturnem izročilu svojega okolja. To je prvi pogoj, brez katerega trajnostne misli in prakse ne bomo znali prepoznati v svojem trenutnem okolju. Mnogi so prepričani, da trajnostne zgodbe prihajajo iz nekega drugega sveta – starodavno idiličnega, ki z današnjo realnostjo nima ničesar skupnega. Navsezadnje to drži – vsaj delno. To so zgodbe iz agrarnega sveta, tesno povezane z rodnom in zemljo.

Komaj nekaj generacij nazaj je večina Slovencev res pripadala kmečkemu stanu z bogato tradicijo kmetijskih vrednot, izročil, nepisanih kodeksov, pomembnih za nekdanje preživetje na skopi zemlji. Odtrganim od te zemlje vse to bogastvo ne pomeni nič. Novo okolje nadomestila zanj večinoma (še) ni ponudilo. Začetnemu boju za preživetje v industrijsko urbanem okolju sledi potrošniško hlastanje, namesto navezanosti na kos zemlje, na katerem so preživeli rodovi prednikov, modernega novega meščana prežemajo globalizacijske blodnje. Preskok z zemlje na Zemljo je za navadnega človeka preveč. To ni žalovanje za izgubljenim rajem, ampak poskus pojasniti, zakaj po stoletjih kmetstva še nismo uspeli razviti vrednot in kodeksov trajnostnega vedenja modernega meščanstva. Stari kmečki svet in stare kmečke postelje se nam danes zde majhne; današnji meščan je večji in težji od svojega kmečkega prednika. Evolucija telesa očitno deluje; evolucija duha bo očitno trajala mnogo dlje.

Primeri današnje žive trajnosti, zbranih v tem poglavju, gotovo niso dovolj za celovito oceno današnjega stanja trajnosti pri nas. Opozarjajo pa na nekaj zanimivih domnev, ki jih je ob zbranem gradivu vendarle mogoče izreči, z nadaljnjim delom pa ovreči ali potrditi:

- trajnost se je najbolj ohranila na obrobjih;
- trajnost se je ohranila v majhnih skupnostih;
- ideja trajnosti je živa, a dobiva nove oblike;
- nimamo kriterijev in meril, da bi prepoznali vrednote in pravila snovanja moderne trajnosti.

Trditev, da se je trajnost najbolj ohranila na obrobjih, nikakor ni mišljena slabšalno. Ugotavlja le, da se je moral nabor vrednot in kodeks medčloveških odnosov in odnosov ljudi do narave najostreje in najpopolneje izoblikovati prav tam, kjer so (bili) naravni pogoji za človekov obstoj najtežji in

je (bilo) alternativnih izbir najmanj. Pomanjkanje, skopost ali ogroženost virov so večni sopotniki trajnostne misli. Po drugi strani marginalnost naravnih virov povzroča tudi socialno obrobnost, izključenost: govorimo o nerazvitih, zaostalih predelih in ljudeh, ki pa v zvezi s trajnostjo mislijo predstavljajo dragocene refugije trajnostnih vrednot in vedenjskih imperativov. Ravno ta izolacija je ohranitev elementov trajnostne tradicije v teh predelih zamaknila vsaj za eno generacijo in jih tako obvarovala pred vdorom nevretnot »razvitega« in »naprednega« sveta; potem pa? Naslednja generacija se jim bo prilagodila ali pobegnila »v svet«.

Trajnost je svetovni problem, ki pa se ne bo reševal naenkrat po vsem svetu in na enak način. Tudi ne »od zgoraj navzdol«. Vsekakor je vzpodbudno, da se z vprašanjem globalne trajnosti ukvarja vse več mednarodnih ustanov in dokumentov, ki jih te ustanove proizvajajo. Vendar so njihova priporočila tako splošna, da jih je treba prevesti za nekaj nivojev nižje, da v dani situaciji postanejo smiselna. Kot ideja je trajnost na globalni ravni enako nemočna kot je globalizacija uničujoča.

Globalno trajnost moramo gledati kot rezultanto mnogih ravni trajnosti v okviru enot (kontinentov, držav in njihovih politično gospodarskih asociacij), ki ideji postavljajo najrazličnejše ovire. Prav etična komponenta trajnosti opozarja na njeno močno odvisnost od tradicije, kulture, vrednostnih sistemov itn., kar vse se menja praktično na vsakem koraku. Za človekovo trajnostno opredeljenost je potrebna tesna povezanost z okoljem, za katerega gre. Posameznik se lahko identificira le z okoljem, ki ga pozna intimno. To okolje je navsezadnje človek sam, družina, mali kraj ali mestna četrt, kjer živi. Takrat je tudi sposobnejši sprejemati trajnostne odločitve. Dlje to razmerje ne seže.

Trajnostna Slovenija? Lahko da jo ljubimo, ampak za trajnostno opredelitev niso dovolj le čustva, potrebno je tudi racionalno odločanje – tu pa se pojavi vprašanje, koliko razume trajnostne dileme Prekmurja povprečen Gorenjec ali Kraševac tiste na Kozjanskem. Trajnostna Evropa? Mnogo ljudi govori o njej vsak dan po službeni dolžnosti, ampak kdo od njih se v njej počuti res tako doma kot v domači vasi, kamor odleti iz Bruslja konec tedna? Trajnostni svet? Imamo ga tako radi – ampak ... In v tem ampak je odgovor na vprašanje, zakaj trajnost ne zaživi v širših prostorskih okvirih, o katerih se uradno največ govori in piše. Kdo piše o trajnosti moje vasi?

Trajnost se ni le ohranila in preživela, ampak je (bo) tudi najmočnejše zažive-

la v majhnih, kulturno homogenih skupnostih z jasnim socialnim ustrojem. To navsezadnje dokazujejo tudi zbrani primeri.

Če sprejmemo podmeno, da so se naše vrednote in vedenjski vzorci trajnosti razvili v stoletjih našega kmetstva, je logično, da te vrednote niso mogle nespremenjene preživeti tolikih sprememb, kot so jih prinesla zadnja desetletja. Logično je tudi, da se vrednote in vedenjski vzorci današnjih sedmih odstotkov našega kmečkega prebivalstva utaplajo v večinskih vplivih in da torej ne morejo več imeti splošnega vpliva na vso družbo. Trajnost gotovo obstaja tudi izven okvirov agrarnega sveta, zato sta v prikazanem izboru posebej zanimiva prispevka, ki ne zadevata več le golega preživetja, ampak širše pojmovano kakovost življenja (še vedno na podeželju). Zdi se namreč, da so podeželske skupnosti z daljšimi skupnimi koreninami še vedno bolj sposobne, da se samoorganizirajo kot pa mlade in močno heterogene urbane soseske.

Je moderna trajnost nujno še vedno le strah pred lakoto in žejo? Za premnoge pač. Drugi tega strahu ne poznajo. Naj to pomeni, da so skrbi za trajnost odvezani? Nikakor ne. Še posebej, ker njihova netrajnost pogosto ogroža trajnost obstoja tistih prvih.

Pri mnogih ljudeh se v določenih situacijah ali fazah življenjskega cikla vendarle pojavlja podzavestna želja, da bi svoje vrednote živeli pomirjeno s svetom (ljudmi in naravo), četudi le v okviru svojih materialnih zmožnosti. Želja po Sreči? Tisto, kar je starogrški modrec izrazil z »Ne želim si biti bogat, niti ne molim, da bi bil (bogat), ampak da bi mi bilo živeti ob malem, in da bi mi ne bilo hudega«. Je to tista pomirjenost s svetom, notranji mir, kar desetisoče mladih, zdravih in nikdar lačnih išče po potovanjih na Vzhod? Moderno družboslovje, znanost in umetnost na ta vprašanja le redko odgovarjajo pa vendar gre za eksistencialna vprašanja, ki zadevajo vsakega od nas.

Žal družboslovje trajnost in vse, kar jo spremlja, zgolj proučuje, ne da bi skušalo kulturam v prehodu utirati trajnostne poti naprej. Morda je zato edina skromna vrednost *Znamenj trajnosti* v sporočilu, da trajnost ni le pravljica iz starih časov, ampak da je še vedno živa – in si kljub vsemu utira poti v prihodnost.

Primeri, predstavljeni v tem poglavju, temelje na starih vzorcih in so že stoletja spomeniki agrarne trajnosti, zadnja dva sta znanilca novega časa - korenine pa so iste.

Samotne gorske kmetije, samne, samije, celki; kot majhne lučke v naši gorski krajini so jih naplavili zadnji poselitveni valovi v želji, da ne bi ostal neizkoriščen noben oral plodne zemlje. Mnoge so obstale skozi stoletja. Za kakšno ceno, ve samo Bog. Druge, manj srečno umeščene so propadle. Daljni potomci njihovih naseljencev, ki so obupali in za seboj pustili pušče, pustote, so še danes med nami kot Pestotniki, Pustotniki, Pušniki ... Slikovite so te naše samne, a zdi se, da je njihova samotnost prej značilnost, ki jo zazna naključni obiskovalec iz doline. Da, same so se prebijale skozi stoletja dobrih in slabih letin, suš, neviht in snegov ampak za njih je vendar značilneje, da obdelovalna zemlja okrog domačije leži v celem, v enem kosu. Tu so gospodarji imeli vso svobodo, da so razvrščali in izmenjavali njive in travnike glede na nagib tal, osončenost, potrebe po hrani in krmi. Od tega šahiranja je bilo odvisno preživetje družine. Obdelovalne zemlje je bilo vedno le toliko, kolikor jo je družina lahko obdelala in kolikor jo je potrebovala za preživetje. Celek je bil osnovna ekološka, ekonomska in socialna celica. Na njem ni bilo prostora za dve družini. Dedoval je en otrok – drugi so se izgubili kot hlapci in deklice ali ostali doma kot neporočeni »strici« in »tete«, v zameno za hrano in streho na stara leta. Koliko osebnih tragedij je bilo vgrajenih v obstoj take kmetije.

Na obojni strani Pohorja so celki posejani redkeje, ker je bilo tam težje najti dovolj osončene lege, kjer bi pridelki še dozoreli. Zato so jim bili kasneje dodeljene večje površine gozdov, ki v času naselitve niso imeli še nobenega posebnega pomena. Kasneje so se stvari spremenile in o lastnikih teh velikih, z gozdom bogatih kmetij so ljudje govorili, da so »pohorski kralji.« V njihovih kraljestvih je trajnost še vedno živa.

Tudi drugi primer prikazuje gorsko kmetijo v povsem drugem koncu Slovenije. Do prihoda železnice je bila bohinjska dolina skrajno zaprta in glede na naravne možnosti gosto poseljena. Skopo odmerjena obdelovalna zemlja je ljudi prisilila v filigransko prilagajanje naravnim in ekonomskim možnostim, čemur je seveda sledilo tudi urejanje odnosov med ljudmi. Skromne naravne danosti so Bohinjci dopolnjevali s tradicionalno razvitim planšarstvom. O njegovem pomenu za preživetje doline govori že samo število planin. Za gospodarski obstoj mnogih kmetij, če že ne kar cele doline je bila pomembna uvedba sirarstva v sedemdesetih letih XIX. stoletja. To je bila genialna poteza, s katero je bilo mogoče vnovčiti planinsko pašo.

Znotraj tega okvira primer s Podjelja odlično ilustrira, kako se je z dolgo-

letnim opazovanjem narave razvila večstopenjska oblika sezonske paše, ko se živina v prvem delu pomladi najprej pase na skupnih vaških pašnikih in nato z napredujočo pomladjo pomika v rovte in nižje senožetne planine in šele v visokem poletju na visoke planine, odkoder se z bližajočo se zimo po istih korakih umika nazaj proti dolini. Tak način omogoča pašno izrabo mnogo večjih površin. Glavna junakinja te zgodbe in prava podoba trajnosti je cika – domača pasma goveda: ni velika, torej ne težka in zato manj poškujuje travno rušo, njenega mesa je res manj, a trdijo, da je bolj kakovostno. Tudi mleka je manj pa je zato cika na paši skromnejša in odpornejša proti obolenjem. Posebno mesto ima seveda Krucmanova kmetija sama, ki se zavestno odloča za rejo cik, zagotavlja plemensko bazo in s svojim zgledom obuja planšarstvo v širšem okolju. Tudi ta primer potrjuje, da več ni vselej bolje in da stare trajnostne prakse ohranjajo in obujajo redki, a dragoceni nosilci, ki zaslužijo vso pozornost in pomoč.

Dolga gozdna meja na zložnih prisojeh Karavank je kot ustvarjena za planinsko pašništvo. Taki prostori so bili od nekdaj zanimivi, saj je bilo pridobivanje pašnih površin na njih mnogo lažje. Tako so planine že stoletja dolgo deli gospodarskega obrata kmetij v ravninskih vaseh, ki so si pašne pravice in iz njih izviraajoče dolžnosti s zapisanimi ali nepisanimi pravili podrobno razdelile že zdavnaj. Posebej po drugi svetovni vojni so planine množično propadale; zato je zanimivo, s kakšno močjo je planinsko pašništvo ponovno vzniknilo po osamosvojitvi. Mnogo nezapisanega se je zapisalo v nove pašne rede. Nekaj predstavljenih primerov kaže, da v tej trajnostni praksi za vsako pravico obstaja kar nekaj dolžnosti in da duh vaške skupnosti ni nikakor zamrl. Pašništvo v Karavankah najbrž ni tako pomembno kot v Bohinju ali na Tolminskem, a prikazani primeri odlično kažejo stopnjevano strukturo trajnosti, ko je skrb za trajnost (oskrbe planin iz) gozda sestavni del trajnosti planin, ki je sestavni del trajnosti kmetij, ki so sestavni del trajnosti vasi ...

Primer drašičke sošeske zidanice je povsem drugačen: srenja se ne zbira okrog lesa ali paše, ampak okrog najpomembnejšega pridelka – vina, ki je osnovna valuta v medsebojnih odnosih članov. Primer je že zaradi svoje, za današnji čas naravnost eksotične specifikke posebej vreden branja – in premišljevanja. Zidanice kot zadruga so temeljile na vsem, kar pogrešamo v današnjem času: na aktivnem sodelovanju vseh članov, na preglednosti poslovanja, na poštenju, odgovornosti, zaupanju ... V Beli krajini je bilo na

desetine podobnih soseskih zidanic, ki pa jih je zaradi nezaupanja odpravil prav sistem, ki je poudarjal pomen skupnega. Drašička zidanica je res spoštovanja vreden relikv nekdanjega časa. Danes nima več nekdanje vloge pa je še vedno dragocena, ker povezuje vaško skupnost. Ko človek gleda in posluša Drašičane, prične verjeti, da bi bilo treba zidanico zaradi njene povezovalne vloge ustanoviti še danes – ko ne bi že obstajala. Predvsem pa se ob branju drašičke zgodbe utrne misel, kako bi se podobne »zidanice« lahko ustanovljale tudi v drugih okoljih, ob drugih virih, da bi se ob njih gojilo poštenje, odgovornost, zaupanje ... med ljudmi.

Tišinski primer, prav tako z obrobja Panonskega sveta, izraža enake vrednote kot Drašiči, a na drugačen način, z drugimi ljudmi, v drugačnem organizacijskem okviru, z drugo vsebino. Gospodarski vidiki trajnosti pri njem niso v ospredju, skupnost oživlja in se za njimi šele ozira.

Primer revitalizacije kmetijskih zemljišč v katastrski občini Rakitna postavlja idejo trajnosti v okvir obsežnih sprememb v rabi kmetijskih zemljišč, ki jim sledimo po vsej državi, zlasti v predelih, ki so za poljedelstvo manj primerni. Zaradi neugodnih reliefnih, talnih, klimatskih, tudi demografskih razmer njive ostajajo nepreorane – zelene in se spreminjajo v travnike ali pašnike. To seveda zahteva preusmeritev nekdanj trajnostno samozadostnih kmetij v prilagojeno usmerjeno proizvodnjo – iz poljedelstva v živinorejo, s tem pa radikalen premik nekdanj trajnostne avtarkije v njene tržno usmerjene variante. Za zadevno podeželje ima to ne le ekonomske in socialne ampak tudi ekološke posledice, ki jih povzročajo agromelioracijski ukrepi na podobo nove kulturne krajine in na njene habitatne vsebine.

Prispevek s Solčavskega prihaja iz gorskega sveta, a se ne nanaša neposredno na pašo, niti na les, ampak na nadzor nad mnogokrat nekritično uvažanim »trajnostnim turizmom« in kakovostjo življenja prebivalcev Logarske doline, ki se je čutila ogroženo prav od takega turizma. Logarska dolina je ves čas po drugi svetovni vojni postajala vse popularnejša kot cilj množičnega sindikalnega turizma. S povečano lastno mobilnostjo turistov je postal pritisk na dolino ob določenih dnevih nevzdržen. Ko je bila Logarska dolina leta 1987 proglašena za krajinski park, je med posestniki v dolini vzniknila pobuda, da ustanove podjetje, ki se je potegovalo in leta 1992 tudi dobilo koncesijo za upravljanje parka – s tem pa tudi vzvode da usmerjajo preštevne nezaželene in dotlej nenadzorovane vplive turizma. Šest razvojnih usmeritev, ki jih navaja izbrani primer, deluje kot obliž na vse kar peče in

boli ob negativnih vplivih nekritično obravnavanega turizma na naravo in na ljudi – tudi turiste same. Graditi na domačem okolju in ljudeh, obravnavati turizem le kot dejavnost, enakovredno tradicionalni živinoreji in gozdarstvu, omejitev rasti namestitvenih zmogljivosti ... in končno tudi pogled naprej – v prihodnost doline (vsega Solčavskega) v okviru nastajajočega Regijskega parka Kamniško-Savinjske Alpe. Vse to se bere kot veliki manifest resnično trajnostnega turizma in opravičuje vsa priznanja, ki jih je v dvajsetih letih od ustanovitve prejela Logarska d.o.o. in z njo vse Solčavsko.

Daleč najmlajši primer ima na videz le malo skupnega s stoletnim celkom, s planinsko pašo ali z uspehom javno-zasebnega partnerstva na Solčavskem. Pa vendar ima vse elemente uveljavljanja trajnosti. Če se zdi, da je predmet opisanega spopada nejasen, bo vsak, ki primer že pozna, vedel, da se Dragatušci niso postavili le proti ponovnemu posegu na svoje ne tako dolgo tega komasirane njive v krajinskem parku, ki so ga le vzeli za svojega. Že prvi vzrok selitve bazne postaje za mobilno telefonijo iz vasi na polje je bila negotovost – strah za največjo dobroto - za zdravje. Ekonomski vidik je jasen: za vaščane je to tehtanje med ponujeno odškodnino in ceno zdravja oziroma motnjo na njivah, kot so jo dojeli po začetnem konfliktu z investitorjem – pa tudi oblastmi. Dodatna dimenzija konflikta je tudi neverjetna aroganca investitorja in brezbržnost oblasti. Kronologija dogodkov od leta 2002 do 2011 in vsebinski poudarki primera praktično povedo vso zgodbo. Najmočnejši element v tem konfliktu je vaška skupnost sama: Dragatušce je združila medvojna nesreča, povojna prepuščenost samim sebi, občutek, da so bili ogoljufani in na koncu spet strah pred neznanim. Pomembna je bila vloga Društva za varstvo okolja, ki je služilo kot kristalizacijsko jedro civilne iniciative, ki je pod vodstvom le nekaj sposobnih mnenjskih voditeljev uspela angažirati strokovnjake in medije ter primer pripeljati v Državni zbor – do uspešnega zaključka. Primer Dragatuš je danes znan po vsej Sloveniji in težko je reči, koliko podobnih sporov je že preventivno pomagal rešiti – gotovo je le, da jih je.

Primeri, zbrani v tem poglavju, naj opozore, kako na široko je treba iskati (in razvijati) primere žive trajnosti: od stoletja stare pohorske samne do konflikta okrog bazne postaje mobilne telefonije. Trajnost ima mnogo obrazov.

Celek, primer trajnostnega gospodarjenja samotne gorske kmetije

Zdenka Jamnik

Pokrajino Pohorja in Kozjaka, ki sega od Drave do Kop na eni in do Košenjaka na drugi strani, značilno oblikujeta velika gozdnatost in razpršene samotne gorske kmetije – celki. To so domačije, ki jih obdajajo kmetijska zemljišča, okrog njih pa je gozd. Gozd, ki pripada domačiji, je praviloma v enem kosu in tvori mejo s sosednjim celkom. Celek v širšem pomenu za vso kmetijo poudarja njeno ekološko – ekonomsko zaokroženost – celost (Anko, 1983).

V tej krajini že več kot pet desetletij deluje in usmerja razvoj kmetij gozdarska služba v različnih oblikah organiziranosti. Danes deluje v okviru Zavoda za gozdove Slovenije, Krajevne enote Radlje in gospodari s 12 879 ha gozdov. 87 % gozdov je v zasebni lasti in gozd ima za lastnika oz. njegovo kmetijo velik pomen. Z opuščanjem kmetijskih površin po vojni se je gozdnatost povečevala in je danes na Pohorju 74 - odstotna. Posamezna posest je v povprečju velika 14 ha. Na Kozjaku je ob 56 % gozdnatosti velikost gozdne posesti le 6 ha. Kmetije so usmerjene v mlečno proizvodnjo, ekološko pridelavo mesa, rejo drobnice, dopolnilne dejavnosti, gozd pa ostaja pomemben vir dohodka. Razvojni trend se tudi na celku kaže v potrebah po širjenju dopolnilnih dejavnosti, s katerimi letu in mesu dodajajo vrednost ali pa si mlada generacija išče dohodek v deficitarnih poklicih: tesar, šintlar, ali industriji domačega okolja.

Pridobljeno zaupanje, povezovanje različnih institucij ter iskanje skupnih rešitev za razvoj kmetij in podeželja so ključnega pomena za trajnostno gospodarjenje. Pri celostnem razvoju celka imata pomembno vlogo gozdarska in kmetijska svetovalna služba. Radeljski gozdarji so že po letu 1970 na podeželju začeli delovati celostno in usmerjali razvoj kmetij z ukrepi nege gozda, nege krajine in preko izobraževanja tudi nege človeka. S spremembo gozdarske zakonodaje (1993) in reorganizacijo gozdarske službe so se spremenile obveznosti lastnika in potrebno je bilo uvajati nove oblike sodelovanja ter izobraževanja. Kmetijska svetovalna služba je vseskozi osredotočena na kmetijski del celka. Izobraževanje in skupna razvojna usmeritev kmetij z izdelavo poslovnih načrtov za kmetijo je bilo področje sodelovanja gozdarske in kmetijske službe. Dolgoletno vzajemno sodelovanje gozdarjev z drugimi oblikovalci prostora je bilo okoljetvorno in strokovno ter optimalno za kmeta in družbo (Modic, 1976).

V nadaljevanju je prikazan primer celostnega delovanja v prostoru in trajnostnega gospodarjenja na samotni kmetiji – celku.

ZNAČILNI CELEK NA SEVERNEM POHORJU

Kmetija, ki jo opisujem, je značilni celek na severnem Pohorju. Obsega 78 ha površin, gozda pa je 59 ha. Omenja se že okrog leta 1800. Danes živijo na kmetiji v sožitju tri generacije; stara starša – solastnika kmetije od leta 1978, ko sta jo podedovala, in trenutni lastnik – sin z družino, ki je kmetijo prevzel leta 2008. Skupaj s starši gospodarji na njej že četrta generacija s posebnim odnosom do gozda in narave ter je nasledstveno stabilna.

Skrb za nasledstvo je bila vseskozi pomembna za trajno ohranjanje kmetije. Bivši lastnik je bil sin številne družine in je kmetijo prevzel po očetovi smrti, zelo mlad. Oče ga je usmeril v kmetijsko šolo in tako določil, da bo njegov naslednik. V oporoko je napisal želje, izplačilo dediščine in obveznosti do staršev ter ostalih otrok. Mladi prevzemnik je moral dediščino izplačati v obliki lesa na panju ali pa bratom in sestram zagotoviti šolanje. Kmetija se ni smela deliti. Z dediči ves čas ohranjajo dobre odnose, da se ti radi vračajo na domačijo.

Pozitiven lastnikov odnos do gozda, dobro sodelovanje z gozdarsko in kmetijsko službo se kaže v več generacijah. Gozdarji z ukrepi nege skrbijo za ohranitev zdravega sonaravnega gozda; z izgradnjo vlak in gozdnih cest, s posegi v prostor, z vzdrževanjem gozdnih robov skrbijo za ohranjenost krajine; z izobraževanjem pa za kvaliteto podeželskega človeka. Gozdarska služba je skupaj

z lastnikom v letu 2005 izdelala okvirni poslovni načrt za razvoj kmetije kot celote, saj se kmetijski in gozdarski del proizvodnje dopolnjujeta.

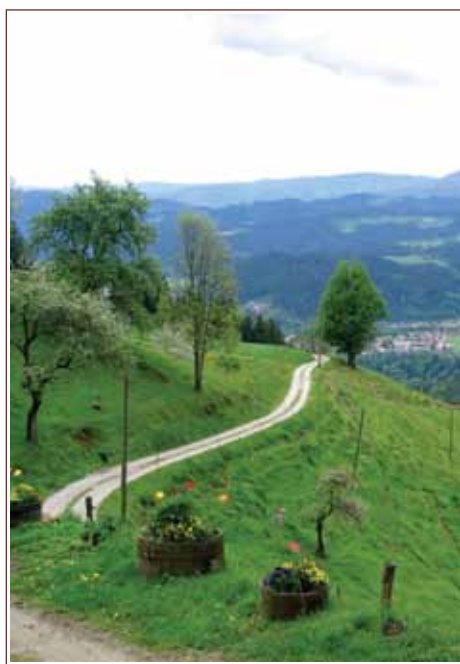
Gospodar kmetije je s skrbnim odnosom do gozda izgradil potrebno dolžino gozdnih vlak in cest, kar omogoča dolgoročno ekonomično gospodarjenje, kljub manjšim poškodbam lesa in krajine pa večjo kvaliteto lesa ter s tem njegovo višjo ceno, seveda pa ter boljšo varnost vseh, ki pri sečnji sodelujejo. Sečnjo v gozdu, spravilo in nego izvajajo gospodar in družina sami, kar jim omogoča lastna mehanizacija za delo v gozdu. Gospodar ima opravljeno ustrezno kvalifikacijo za vsa dela v gozdu in sam skrbi za sodobno tehnološko opremo.

Prodaja lesa in kmetijskih proizvodov poteka pretežno preko zadruga, nekaj preko zasebnega podjetnika. Sodeluje tudi na licitaciji vrednejših sortimentov, ki jo organizira Društvo lastnikov gozdov Mislinjske doline. V društvo lastnikov gozdov se je lastnik včlanil zaradi ugodnejših pogojev pri razpisu sredstev za razvoj podeželja.

Površina gozda se je na omenjeni kmetiji od leta 1972 do 2004 povečala s 55 na 59 ha zaradi vračila po denacionalizaciji. Lesna zaloga je bila določena štirikrat, vsakih deset let. Giblje se od 300 do 400 m³ na hektar, kljub rednim sečnjam v obdobju od 1972 do 2012 zaradi potreb kmetije. Po podatkih gozdarske službe so v 40 –ih letih vzeli iz gozda skoraj 80 % celotne lesne mase!

Obnovljivost gozda, ki omogoča hkrati rabo in obstoj, zato opisujemo kot značilnost trajnostnega sonaravnega gospodarjenja. Gozd kot obnovljiv vir še vedno ostaja ohranjen, zdrav, sonaraven in stabilen ter kmetiji daje potreben les – dohodek, hkrati pa opravlja vse splošno koristne funkcije (rekreacijo, nabiranje gob, ...), ki so brezplačno na voljo tudi širši javnosti.

Gospodarja in gospodinji se redno udeležujejo izobraževanj (delavnic, tečajev, strokovnih ekskurzij) s področij gozdarstva in kmetijstva (nege in varstva gozdov, trženja lesa, tehnologije, gospodinjstva, dedovanja, upokojevanja kmetov). Novosti in

znanja jih zanimajo, z njimi si tako tudi dvigajo kakovost življenja. Opisana kmetija je tudi učni objekt za študente gozdarstva in številne strokovne ekskurzije. Pri izobraževanju in sprejemanju ekskurzij v svojem gozdu sodeluje

cela družina s predstavitvijo kmetije, s svojimi izkušnjami, kar tudi njih same bogati ter povezuje z javnostjo. Gospodar ves čas sodeluje v raznih oblikah povezovanja: v sedemdesetih letih je to pomenilo sodelovanje v (bivših) organih Temeljne organizacije kooperantov za gozdarstvo, dejaven pa je tudi v zadrugi in strojnem krožku. Poleg članstva v zadrugi in krožku je tudi član strojne skupnosti Vuhred, ki deluje že več kot 30 let. V njej so skupno nabavili stroje za posamezna dela na kmetiji, jih vzdržujejo, uporabljajo in si za to med seboj stroške delijo.

Omenjena kmetija je gorska višinska kmetija, kjer je bil desetletja dohodek iz gozda pomembnejši kot danes. Vseskozi pa je pomemben vir tudi dopolnilna dejavnost – predelava lesa. Na kmetiji so se že od nekdaj ukvarjali z lesom. Do vojne so imeli dve žagi venecianki na vodni pogon, leta 1970 so zgradili žago na električni pogon, obe za domače potrebe. Okrog leta 2000 so zgradili polnojarmenik in pričeli z dopolnilno dejavnostjo lesne predelave – razrezom lesa. Do leta 1970 je bil v strukturi dohodka na kmetiji delež iz gozdarstva in lesne predelave 81 %, iz kmetijstva 18 % in 1 % od subvencij ter drugih prihodkov. Z intenziviranjem kmetijstva po letu 1970 dobiva gozd vse bolj vlogo rezerve in predstavlja skupaj z lesno predelavo ter dopolnilno dejavnostjo (pluženje) le okrog 37 % prihodka. Delež subvencij predstavlja 11 %, kmetijstvo in ostali prihodki pa 52 %.

Tudi v prihodnje bodo poslovno usmerjenost kmetije razvijali tako, da bodo upoštevali danosti in tržne razmere. Z rastjo tržne vrednosti postajajo za kmetijo drva kot surovina vse pomembnejša, pomemben vir postajata tudi biomasa iz gozda ter predelava ekološkega sadja.

Deležniki trajnostnega razvoja na kmetiji smo vsi, ki ostajamo zvesti zemlji, gozdu, naravi ter tudi tisti, ki nam ni vseeno, kaj se dogaja s podeželjem, kmetijami in na njih živečimi ljudmi, še zlasti pa:

- tisti, ki živijo na kmetiji, na podeželju;
- obiskovalci, javnost, ki ni nujno lokalna;
- sooblikovalci in porabniki podeželskega prostora (gozdarji, kmetijci, arhitekti, lovci, naravovarstveniki, lokalna skupnost).

OVREDNOTENJE Z VIDIKA TRAJNOSTI

Ekološki vidik trajnosti celka poudarja njegovo ekološko ekonomsko zaokroženost, celost v gozdnati krajini. Njegova lastnina so sonaravni mešani gozdovi, z razgibano pretežno prebiralno zgradbo, ki kljub redni porabi, celo odvisnosti od njih, ostajajo ohranjena naravna oblika gozda, ki trajno omogoča sečnjo lesa, kmetiji redno daje dohodek ter hkrati opravlja vse druge splošno koristne funkcije (nabiranje sadežev, rekreacijo, sprehode), brezplačno na voljo tudi širši javnosti. Ekološko kmetovanje omogoča pridelavo zdrave in

ekološke hrane. Izraba naravnih virov energije (voda, les, kamen) zagotavlja okolju prijazno in trajno gospodarjenje. Gozdni ekosistem, habitatni tipi in vrstna sestava ostajajo kljub gospodarjenju v ugodnem stanju.

Ekonomski in gospodarski vidik trajnosti sta razvidna iz interdisciplinarnega povezovanja in celostnega gospodarjenja na kmetiji – pohorskem celku, kar je praksa preteklih desetletij. Pri iskanju skupnih idej in rešitev za usmerjenost kmetije ter njeno trajno ohranitev so sodelovale različne institucije (gozdarji, kmetijci, arhitekti, naravovarstveniki, lokalne skupnosti), nedvomno pa je bilo ključnega pomena delovanje gozdarske službe. Povezovanje inštitucij in iskanje skupnih rešitev za celostno gospodarjenje naj bi ponovno zaživel. Na celku sta gozdna in kmetijska proizvodnja soodvisni, v razvoju kmetije se dopolnjujeta glede na tržne razmere, zato je potrebno obravnavati kmetijo kot celoto. Z izdelavo razvojnih poslovnih načrtov kmetije, ki so za celek praksa, so nakazana osnovna izhodišča za gospodarjenje v prihodnje. Poslovni načrt zajema strukturo dohodka kmetije v celoti. Izdelajo ga strokovne službe v sodelovanju z lastnikom. Upoštevane so naravne danosti (gozd, kmetijstvo) in potrebe kmetije, tržne razmere ter vizija razvoja kmetije. Lastno delo (v gozdu) je z vidika trajnosti zelo pomembno.

Velikost kmetije – celka postaja pomembno vprašanje. Kako velika kmetija v zaostrenih gospodarskih razmerah še lahko preživi? Potrebno je sodelovanje, iskanje novih idej, tržnih niš in različnih oblik zaslužka.

Zaradi (pre)velikega nesorazmerja med stroški pridelave in prodajno ceno proizvodov v vršnem delu Pohorja in Kozjaka prihaja na celkih do zaraščanja kmetijske površine ali opuščanja posameznih celkov. Pogoji dela s sodobno mehanizacijo so težki, delovne sile primanjkuje, mestna središča so oddaljena. Mladi odhajajo, ker vidijo v centrih boljše pogoje bivanja. Potrebna je »solidarnost« države do teh ljudi, sicer je prihodnost najvišjih kmetij negotova.

Trženje lesa in kmetijskih proizvodov poteka na celku praviloma preko zadruge, posameznih podjetnikov in udeležbe na licitaciji vrednejših izdelkov, ki jo organizira Društvo lastnikov Mislinjske doline od leta 2007 dalje. Z ovrednotenjem kvalitetnejšega lesa, povečano prodajo drv kot surovine, biomaso iz gozda, predelavo sadja, mesa in izkoriščanjem naravnih danosti so nove možnosti za povečan prihodek v strukturi kmetije ter zagotavljanju trajnosti. Povezovanje na področju trženja proizvodov postaja vse pomembnejše.

Celki so se vedno prilagajali družbeno-ekonomskih spremembam, morda celo lažje kot majhne kmetije, ker celki združujejo kmetijstvo in gozdarstvo. Kljub omejenim prihodkom, ki jih kombinirajo z dodatnimi viri dohodka, imajo z vidika trajnosti zato večji potencial kot majhne kmetije, predvsem pa si niso v nasprotju s cilji območja Natura 2000.

Trženje nelesnih vlog gozda še ni praksa. Posamezni turisti in obiskovalci narave lastnika kmetije običajno ne motijo. Masovni turizem in kršitelji v naravnem okolju (motoristi) lahko postanejo za kmeta »moteča javnost«. Takrat bodo postali zahtevnejši tudi kmetje in pričeli razmišljati o plačilu, »renti«.

Nesorazmerje med stroški ekološke pridelave hrane in njihovo cen ostaja, zato delovna sila s celkov odhaja. Rešitve so:

- trženje pod skupno blagovno znamko »eko« proizvodov;
- povezovanje lastnikov v okviru strojnih krožkov, zaposlitev na domu (da upadejo stroški prevoza), boljše izkoriščanje naravnih virov (vode, kamna, lesa);
- intenziviranje dopolnilnih dejavnosti za dodatni zaslužek (kamnoseštvo, cepljenje šintlov, tesarstvo, biomasa).

V oporo so ukrepi kmetijske politike: subvencije v kmetijstvu in gozdarstvu, davčne olajšave, in primerne odškodnine – »rente« v območju Natura, ki so za ohranitev posameznih celkov zelo pomembni.

Socialni vidik trajnosti razberemo iz skrbi za nasledstvo in medgeneracijske povezanosti. Za ohranitev celka so ključni. S pozitivnim odnosom do kmetije oče vzgoji in določi naslednika kmetije (običajno sina), ga usmeri v kmetijsko šolo, napiše oporoko z obveznostmi za dediče in svoj preužitek. Mladi prevzemnik izplača dediče (v obliki lesa, jim omogoča šolanje, jih ima v oskrbi na kmetiji) in tako poskrbi za prihodnost kmetije. Kmetija se praviloma ne deli. Nasledstvo na celku postaja problem. Vzroke je treba iskati v slabem interesu mladih za prevzem kmetije, v slabem odnosu do kmetije, v neugodni družbeni klimi, v težkih socialnih razmerah na (manjših) kmetijah in (pre)velikih zahtevah nekaterih dedičev. Ohlapno zanimanje mladih za prevzem kmetije je morda povezano z doseženo izobrazbo, ki spremeni pričakovanja, in z njihovim neenakopravnim položajem med vrstniki (boljšo prihodnost vidijo v zaposlitvi), v (pre)majhnih dohodkih na kmetiji in v omejitvah s strani države na področju Nature 2000.

Vzajemno sodelovanje institucij se kaže na celku kot uspešno in trajnostno:

1. sodelovanje s kmetijci v izobraževanju, izdelavi poslovnih načrtov za kmetije, izgradnji vlak na kmetiji je sooblikovalo podobo krajine;
2. sodelovanje z arhitekti (z nasveti, izdelavo načrtov, pridobivanjem kreditov) je omogočilo ohranjanje kmečke arhitekture (urejanje kmečkega okolja in skrb za ohranitev krajine);
3. sodelovanje s podjetniki je omogočilo uveljavitev elektrike in telefonije ter organizacijo kulturnih prireditev za dvig kvalitete življenja na kmetiji;
4. sodelovanje z lokalno skupnostjo je pomenilo vzdrževanje gozdnih cest in

kvalitetno povezavo kmetij z dolino;

5. sodelovanje z naravovarstveniki pri posegih v prostor na območju Nature 2000 omogoča ohranjanje habitatov in naravnih vrednot.

Aktualne oblike sodelovanja je potrebno obuditi in jih ohranjati. Stalno izobraževanje kmečkih ljudi omogoča vključevanje v družbeno življenje ter prenos znanja in izkušenj na širšo družbeno okolje, s čimer se zagotavlja trajnostno sodelovanje in dvig kvalitete življenja vseh, domačinov in nedomačinov. Z izobraževanji (tečajji, ekskurzije, kulturne prireditve, svetovanja) je pričela v 70-ih letih gozdarska služba (Temeljna organizacija kooperantov) in sodelovala s kmetijci. Po letu 1993 je Zavod za gozdove Slovenije nadaljeval in uvajal nove oblike (delavnice, študijske krožke) z aktualnimi temami in javno predstavitvijo rezultatov tudi v gozdarskih medijih. Vse pomembnejša so izobraževanja s področja upokojevanja kmetov in zakupa oziroma nakupa kmetijskih zemljišč.

Če celek ne bi bil zasnovan na treh temeljih trajnosti, ne bi preživel stoletij.

Krucmanova domačija v Zgornjem Podjelju v Bohinju

Jože Mihelič

Administrativni ukrepi deagrarizacije prebivalstva Slovenije v letih po drugi svetovni vojni so povzročili tudi naglo propadanje planšarstva, ki je sicer zaznamovalo stoletja, celo tisočletja človekove prisotnosti v Alpah. Opuščanje planinske paše je drastično spremenilo način življenja na območjih, kjer je živinoreja osnova kmetijstva. Glede na prostorski obseg ter intenzivnost pašništva v gorah je bil do omenjenega obdobja Bohinj največje planšarsko središče v Vzhodnih Julijskih Alpah. Planšarstvo kot značilen in pomemben del pašništva v živinoreji, ki je bila poleg rabe gozda osnova bohinjskega kmetijstva, je v dobršni meri označevalo način življenja na kmetijah.

Stari Bohinj je z vidika kulturne dediščine nekaj posebnega v slovenskem in tudi v celotnem alpskem prostoru. Visoki gorski grebeni ga obdajajo z vseh strani, zato je bil do prihoda železnice in ceste pred malo več kot sto leti močno zaprt vase. Tako se je razvil poseben, značilen način življenja, ki ga označuje prilagojena raba prostora, značilna arhitektura (tip bohinjske kmečke hiše, pastirski stanovi na »kobilah«, značilni objekti na spodnjih planinah), dialekt in tudi način razmišljanja oz. značaj Bohinjcev.

RAZVOJ PLANŠARSTVA V BOHINJU

Silen razmah pašništva je z naraščanjem števila prebivalstva narekovala nuja, kajti naravni pogoji za pašo v visokih gorskih legah v Bohinju niso dobri. Svet nad gozdno mejo je večinoma skalovit in strm, zato je bilo prostor za večino planin, ki so nastajale, treba iztrgati gozdu. In prav te planine dajejo danes bohinjskim goram zelo močan značaj. Skupaj z značilnimi objekti, pastirskimi stanovi, dajejo videz popolne usklajenosti z naravo, resnične vraščenosti vanjo. Zunanjo podobo omenjenih planin namreč označuje poseben odnos do narave, ki se je oblikoval stoletja s smiselno rabo in ne izrabo virov, s težnjo po preživetju in z ohranjanjem narave hkrati. Stoletja take rabe potrjujejo njeno trajnost in so hkrati bogat vir dragocenih izkušenj, na katere danes, pijani od tehničnega napredka, pozabljamo.

Značilno površje je v Bohinju narekovalo razvoj večstopenjske oblike sezonske paše. Poenostavljeno to pomeni, da so:

- v prvem delu pomladi pasli živino na skupnih vaških pašnikih blizu vasi,
- v drugem delu pomladi po rovtih in nižjih, t.i. senožetnih planinah,
- na vrhuncu poletja na visokih planinah,
- v začetku jeseni ponovno v spodnjih planinah, ki so jih čez poletje »posekli« (pokosili) in

- nato do zime na skupnih pašnikih v dolini ter na travnikih, s katerih so prej pospravili otavo.

Zaradi skupne rabe planin so se izoblikovali tudi zelo natančni, stoletja veljavni, vendar nepisani zakoni. Za vsakega kmeta se je dobro vedelo, koliko glav živine in drobnice sme prignati v planino.

Tak način življenja, ki ga z izjemo zime označuje nenehno potovanje s pašnika na pašnik, je vse prej kot udoben, toda udobje človeka poleni in mu jemlje vitalnost. Znano je, da so se Bohinjci veselili vsakoletnega odhoda v planino, čeprav je ta zahteval nenehno prilagajanje ob prehajanju na nove in nove lokacije, kamor je treba prenesti tudi potrebno opremo, opraviti naporene Transporte proizvodov in še mnogo drugega. Zaradi opisanega načina življenja so nekateri kmetje v starem Bohinju, ki so bili hkrati gorski vodniki z licenco (Kosi, Korošci, Škantarji), lahko uspešno vodili do sedemdesetega leta starosti. Razumljivo je, da narekuje tako kmetijstvo kot način življenja razvoj posebnih osebnostnih lastnosti prebivalcev.

CIKE SO ZNAČILNE ZA BOHINJ

V stoletjih razvoja živinoreje v Bohinju, ki je bila osnova tamkajšnjega preživetja, se je v najlepši dolini v Alpah (opomba avtorja) s postopnim prilagajanjem geografskim pogojem ter načinu rabe prostora razvila edina slovenska avtohtona pasma goveda, bohinjska cika. Cikasto govedo, kakor omenjeno pasmo strokovno imenujejo, je potomec enobarvnega rdečkastega keltskega goveda majhne rasti. V drugi polovici 19. stoletja se je začelo oplemenjevanje te prastare vrste govedi s pincgavsko oz. belansko pasmo. Posledica tega je bila značilna bela obarvanost, ki je dominantna barvna lastnost cike.

Bohinj je sistem dolin v povirju Save Bohinjke, močno zaprt vase zaradi naravne vkleščenosti med visoke gorske grebene. Pod vplivom specifičnih klimatskih in rejskih razmer se je oblikovala edina slovenska avtohtona pasma goveje živine ter najmanjši in relativno najbolj mlečni tip cikastega goveda, bohinjska cika. S svojim nastankom je postavila temelje bohinjskega planšarstva. (Na ostalem območju današnje Gorenjske so redili večji in manj mlečni tip cikastega goveda.) Strokovno organizirano rejsko delo se je pričelo leta 1906 z ustanovitvijo prve Živinorejske zadruge na Kranjskem. Kontrolni mlečnosti so pripisovali vse večji pomen in leta 1934 je bilo v kontrolo vključenih $\frac{3}{4}$ vseh rodovniških krav cikaste pasme. Ker jih je odlikovala dobra mlečnost glede na telesno maso in ker so živali zaradi planinske paše zelo plodne, je do šestdesetih let prejšnjega stoletja na Gorenjskem prevladovala cikasta pasma. Leta 1964 pa je v Kranju potekal simpozij, kjer so sprejeli sklep o pretopitvi cikaste pasme z lisasto. Posamezni rejci so vztrajali in rešili pasmo pred izumrtjem. Leta 2002 so začeli intenzivno iskati ostanke cikastega goveda. Istega leta je bilo evidentiranih le 312 krav pri 167 rejcih, ki so jih glede na pasemske značilnosti razdelili na cikasti, delno cikasti in pincgavski tip. Najmanj živali je bilo

seveda v osnovnem oz. iskanem cikastem tipu. Leta 2006 je število rejcev in njihovih krav močno naraslo: pri 269 rejcih je bilo evidentiranih že 510 krav, leta 2012 pa celo preko 1200 krav, od tega le 177 cik. To še vedno pomeni visoko ogroženost pasme. Zaradi nastanka Društva rejcev cikastega goveda je danes cika po Sloveniji ponovno razširjena, največ v Bohinju in v okolici Kamnika.

Cika je primerna za »ekološko« rejo, ker je dobro prilagodljiva različnim pogojem okolice, primerna za pašo na strmih hribovitih območjih in odporna na bolezni. Ima odlično plodnost, dobro mlečnost glede na telesno maso (300 do 450 kg pri odraslih kravah) in dolgo življenjsko dobo. Njeno ohranjanje pomeni ohranjanje slovenske naravne in kulturne dediščine.

KRUCMANOVA KMETIJA V ZGORNJEM PODJELJU (BOHINJ)

Planinsko pašništvo v Vzhodnih Julijskih Alpah se je do danes najmočneje ohranilo na Tolminskem in Kobariškem, kjer so naravni pogoji dobri zaradi nižje ležeče gozdne meje, obenem pa je bilo možnosti za zaposlovanje v industriji manj. V Bohinju, kjer je bilo v preteklosti v Vzhodnih Julijskih Alpah pašništvo najmočneje razvito, je »preživel« le peščica planin. V sedanjem času je opaziti ponovno obujanje te dejavnosti, kar pa je možno le, ker so jo najbolj vztrajni kmetje ohranili neprekinjeno do danes. Tako smo po dolgem uvodu stopili na prag Krucmanove domačije v Zgornjem Podjelju. Označimo jo lahko kot kmečko družino z dolgoletno tradicijo, ki ves čas dosledno upošteva bogastvo izkušenj oz. nekakšen red iz preteklosti. Zaradi tega so previdni pri novostih. Tako so po prelomnem letu 1964 ostali ena od petnajstih kmečkih družin oz. rejcev cike v Sloveniji, ki so ohranili izvirni tip reje. Če bi teh petnajst rejcev ne verjelo v zgodovinski uspeh slovenske živinoreje v devetnajstem stoletju, katerega temelj je bila cika, bi ta plemenita, lepa kravica izumrla.

Domač družinski priimek pri Krucmanovih je Smukavec. V Bohinju se ljudje, kakor po mnogih kmečkih krajih po Sloveniji, med seboj poznajo predvsem po starih hišnih imenih (Hišno ime »Krucman« izhaja iz nemške zloženke. Opisuje človeka, ki na začetku sprevoda nosi križ.) Družinska imena se spreminjajo, hišna ostajajo. Trdnost Krucmanove kmetije ali z novodobnim izrazom njeno »popularnost« ponazar-

jajo mnoge bohinjske anekdote, ki nam pripovedujejo o njenih prebivalcih. Nekaj teh anekdot je zapisanih v knjigi Naš oča so čas' zapodval, ki jo je v narečju napisala bohinjska pisateljica Marija Cvetek. Najbolj znana med temi anekdotami je iz časa, ko je Bohinj preletelo prvo letalo, verjetno počasni, ropotajoči dvokrilec. »Krucmanov stoh je odneslo«, so v šali klicali ljudje (»stog«, narečno »stoh«, je bohinjski izraz za kozolec), kajti omenjena kmetija s pripadajočimi gospodarskimi objekti stoji na izpostavljenem, razglednem robu, visoko nad Zgornjo Bohinjsko dolino.

Krucmani so bili vselej znani kot dobri gospodarji. Bohinjci vedo povedati, da so bile tudi tiste kmetije, kamor so se poročila dekleta s Krucmanove domačije, vselej uspešne (primer Cingletove kmetije v Bohinjski Bistrici in Kramarjeve kmetije na Nemškem Rovtu). Ta dejstva govorijo o dobrih, trdnih družinskih odnosih, ki so temelj uspešnosti vsake družine. Obiskovalcu kmetije ne more ostati neopažen odnos med mladimi in starimi. Nobenih napetosti ni opaziti. Nekdanja gospodarica, vdova po prejšnjem gospodarju na kmetiji, z zanjo značilno dostojanstveno držo, redkobesedna in modra, opravlja svoja hišna dela, v hlevu in na polju, kakor je to delala vsa leta doslej. S pokončno držo, ki izraža močno osebnost nemo dopoveduje, da je delo, katerega smisel potrjuje neka tradicija, lahko zelo lepo in prijetno, čeprav je utrudljivo, ter da zaslužek ni njegov edini namen. Stara gospa pooseblja tisti Bohinj, ki mu lahko rečemo »pravi Bohinj«. Nobenih odvečnih besed in tudi nobene kritike na račun mlade družine, ki se zagotovo še privaja na samostojno upravljanje kmetije. Z osebnim zgledom, brez besed, postopoma prenaša na njih bogastvo družinskega izročila, ki je nastajalo stoletja. Mladi se ne vtikajo v njene posle, le počasi jih prevzemajo, lahko bi dejali naravno. Ne vsiljujejo ji posodobitev v hiši, ker verjetno čutijo, da bi jo motile. Zato v hiši kljub delovnemu ritmu vlada mir. Travniki so pokošeni, njive obdelane, za živali je poskrbljeno in sodobna mehanizacija deluje.

Franc Čuden, nekdanji, že dolgo pokojni kolar in mlinar ter mali kmet, sadjar in čebelar iz vasi Bitnje v Bohinju, ki je bil tudi vestni skrbnik tamkajšnje Marijine cerkve, pevec in lokalni zgodovinar, je nekoč dejal, da so Podjelci najbolj gostoljubni prebivalci Bohinja. Vsi njihovi travniki so v strminah, toda megla iz doline jih nikoli ne doseže in tudi sneg kmalu odleze zaradi prisojne lege razpotegnjene vasi. Zato v vasi, če so pridno gospodarili, nikoli ni bilo večjega pomanjkanja. Pristavil je tudi, da so bili gospodarji na Krucmanovi domačiji vedno neke vrste vaški župani. Okoliški kmetje so k njim hodili po nasvete, po orodja na pósodo. Velikokrat so, za spodbudo, prosilec orodja kar podarili. Trajnost torej zagotovo pomeni istočasno tudi odprtost, dobroto in prijaznost. Vse to so pri Krucmanovih ohranili do danes. Morda so Krucmani trmasto vztrajali pri tradicionalnem načinu živinoreje tudi zaradi svoje bohinjske narave. Toda, kaj jim je drugega preostalo, če so hoteli ohraniti kmetijo. V okolici vasi nimajo dovolj travnikov za poln hlev živine, ki omogoča preživetje, zato planinske paše niso mogli opustiti. Cika, ki se v sedanjem času po-

novno vrača v širše bohinjsko kmečko gospodarstvo, je torej bila in ostaja temelj gospodarstva na njihovi kmetiji.

Za cikasto govedo je v zadnjih letih pri osemenjevalcih na voljo tudi seme. Za to je poskrbelo tudi troje plemenskih živali iz sedanjega Krucmanovega hleva. Na steni v hišni veži visi velik, pozlačen kravji zvonec kot najvišje priznanje za uspešno rejo cik, podeljen na kmetijskem sejmu. Temu zvoncu se je v času nastajanja tega teksta pridružil še eden, ker je 5. 2. 2013 ena od njihovih krav dopolnila dvajset let. Le redke krave dočakajo petnajst let, omenjena cika pa se je tudi leta 2012, v devetnajstem letu življenja, pasla na Velem polju in v Konjski dolini. Do tja je za dobrega hodca štiri ure hoda. Neke vrste častni kravji zvonec v takem primeru podeli Društvo rejcev cikastega goveda, kajti visoka starost krave, ki je ves čas ohranila tudi svojo vitalnost, je potrdilo resnične kvalitete reje. Omenjena vitalnost je zagotovo dosežena zaradi posebnih pogojev življenja z veliko gibanja in zaradi zdravega okolja, v katerem deluje kmetija. Trditev, da je Velo polje kot visoka pašna planina tudi v sedanjem času ostalo živa mlečna planina prav zaradi Krucmanov, ni daleč od resnice. Cika je simbol današnje Krucmanove kmetije v Zgornjem Podjelju. Simbolizira tisti del njihovega gospodarstva, ki mu zanesljivo lahko rečemo trajnostno. Z njimi, predvsem pa s spoštljivim odnosom do lastne tradicije, so ohranili značilno bohinjsko pašništvo kot primer trajnostnega načina preživetja. V času, ko se mnoga hlevska vrata zapirajo, so Krucmani svetel vzor vztrajnosti, ki nam pripoveduje, da je življenje mnogo lepše in polnejše, če ga ne obvladuje zgolj suhoparna računica ali, kakor pravimo v žargonu, kaj se izplača in kaj ne. Tradicija je del domovinske pravice, ki človeka tesno povezuje s prostorom, v katerem je pognal korenine.

PAŠA V BOHINJU

Krucmanova domačija je del pašne srenje Podjelje – Koprivnik. Tej srenji pripada visoka planina Velo polje, ki je postala poznana v času množičnega razmaha gornišтва. Preko nje so leta 1778 prvi osvajalci Triglava dosegli njegov visoki vrh, spodbujeni z razpisano Zoisovo nagrado. Tam je nastala ena prvih planinskih koč v naših gorah, Vodnikov dom. Tudi v estetskem smislu bi težko našli lepšo planino, saj leži mogočnemu Triglavu v naročju. Obkrožajo jo sami značilni bohinjski gorski vrhovi s pretežno pastirskimi oz. kmečkimi imeni; trije Stogovi (Krsteniški, Jezerski, Prevalski), Škednovec (skedenj), Mišelj vrh (sveti Mihael je zaščitnik pastirjev), Tosc, ki je na svojih »tolstih« plečih včasih nosil ali gostil planini Spodnji in Zgornji Tosc, Vernar (prastaro, morda keltsko ime) in druge.

Najbolje ohranjen in hkrati najznamenitejši stan v planini je Krištanov stan, kajti Krištanov France iz Podjelja, eden prvih učencev švicarskega sirarja Hitza, je bil tudi gorski vodnik. V njegovem stanu, ki ima prizidano kapelo, so prespali najznamenitejši osvajalci Triglava iz vrst gospode okoli leta 1800, leta, ko se je pričel značilen kulturni pojav današnjega sveta, alpinizem. Kapela v Krištanovem stanu

je nastala, ker je bila v času največjega razmaha planšarstva v Bohinju vsako nedeljo sveta maša na Velem polju. Z »basngo«, ko so pastirjem iz doline prinesli živež ter nato v dolino odnesli sir in maslo, je prišel tudi župnik. K maši so prihajali planšarji z vseh planin v okolici (Krstenica, Jezerce, Ogradi, Grintojca, Mišelska planina, Spodnji in zgornji Tosc, Trstje, Konjščica in celo Uskovnica). Zbralo se jih je tudi več kot sto.

Med t.i. spodnjimi ali senožetnimi planinami pripadajo vsem jugovzhodnih obronkov Pokljuke različne planine, vasi Podjelje planina Konjska dolina, vasi Koprivnik pa Goreljek. Krucmanova kmetija, ki meri 14 hek-

tarov, je edina, ki ima na območju Konjske doline svoj, ločen pašnik, ki ne pripada celotni vaški pašni srenji. V Krucmanovi Konjski dolini, ki ima v resnici podobo zaokrožene doline pod razglednim Javorovim vrhom, še stoji majhen stog (kozolec), ograjen flančnik (majhna njiva za solato, krompir, ...) ter bivalni in, povsem ločeno, gospodarski objekt, hlev s »petrom« (za spravilo sena na vrhu). Značilne bohinjske spodnje planine imajo namreč podobo kmetije v malem, z vsemi potrebnimi objekti, ki so v primerjavi s tistimi na domačiji v dolini seveda miniaturni. Bivalna stavba ima navadno le dva prostora, zidano kuhinjo, ki je obenem veža in delovni ter dnevni prostor in spalnico, grajeno iz brun, prej opisani gospodarski objekt pa ima pogosto še t.i. prislonjeni kozolec zaradi boljše izrabe prostora.

Pri Krucmanovih še vedno vsako pomlad ženejo v Konjsko dolino. Po tradiciji gredo na pot okoli sv. Urbana (25. 5.). Tam pasejo do začetka vročega poletja in se ob sv. Petru in Pavlu (29. 6.) preselijo (bašejo) na Velo polje. V planini običajno zmanjka trave ob sv. Jerneju (24. 8.), ko se vrnejo v Konjsko dolino, kjer ostanejo do Mihelovega (29. 9.). Vmes na vrhuncu poletja Konjsko dolino posečejo (pokosijo), le da seno v sedanjem času spravljajo v dolino s traktorjem že v jeseni in ne več, kakor nekoč, pozimi s samotěžnimi sanmi.

Na Velem polju seveda Krucmanovi ne pasejo sami. Tam gre, kakor je bilo prej omenjeno, za skupno, srenjsko pašo in skupno predelavo mleka v sir in maslo, kar se je v Bohinju začelo šele na pobudo znamenitega bohinjskega župnika Janeza Mesarja, naprednega, modrega moža in deželnega poslanca.

Janez Mesar (1832 – 1895) je bil župnik v Bohinjski Bistrici od 1864 do 1894. Mesar je bil v gimnaziji (1844 – 1851) Trdinov vrstnik in član žarotniške družbe, ki se ni strinjala z medlo slovensko politiko. Bohinjcem je prinesel gospodarsko prenavo in rast ter večjo gospodarsko povezanost s svetom. Trudil se je za boljše kmetijsko gospodarstvo, boljše sadjarstvo, predvsem pa za živinorejo in mlekarstvo. Leta 1873 je v Bohinj povabil sirarskega strokovnjaka Tomaža Hitza iz Švice, ki je na Bitenjski planini vodil tečaj izdelovanja sira ementhalerja, iz katerega je kasneje z majhnimi spremembami nastal vsem Slovincem znani bohinjski sir. Od starih vrst nekdanjega bohinjskega sira se je do danes ohranil le »mohant«. Glavni »izvoznik« produkt Bohinja pa je sicer vedno bilo maslo, katerega so največ prodajali v Trst.

Na Mesarjevo pobudo je istega leta (1873) na Bitenjski planini nastala tudi prva bohinjska kmečka zadruga, v katero so bili vključeni vaščani Bohinjske Bistrice, Bitenj in Lepenc. Te zadruge so pričele delovati triintrideset let pred ustanovitvijo prve Živinorejske zadruge na Kranjskem (1873 - 1906). Mesarjeva pobuda je sčasoma zajela celotni Bohinj in začeli so graditi skupne sirarne po vaseh in planinah. Do omenjenega časa je vsaka bohinjska kmetija predelovala mleko ločeno, v sirarnah pa so ga združevali, ker količina mleko z ene kmetije ni zadostovala za izdelavo velikih hlebov bohinjskega sira.

Slovite bohinjske pašne planine Velo polje, Krstenica, Laz, Konjščica, Javornik, Bitenjska in Ribčeva planina še živijo. Resnično življenje pravih visokih mlečnih planin se bo zagotovo vrnilo tudi v stare planine pod Bohinjskim grebenom (Spodnje Bohinjske gore - Peči), na prostrano Komno, na Ovčarijo, Dedno polje, Viševnik, Jezero in drugam, kajti zaostreni pogoji gospodarjenja ponovno silijo k rabi nekoč pomembnih virov preživetja.

OVREDNOTENJE Z VIDIKA TRAJNOSTI

Vsega tega pa ne bo lažje storiti zgolj zaradi tradicije, ki so jo nekatere kmetije ohranile tudi v času, ko jim družbeni pogoji za to delo niso bili naklonjeni, temveč in predvsem zaradi njihovega dobrega zgleda. V tem je, poleg tega, da so ena od le petnajstih kmečkih družin na Slovenskem, ki je ohranila ciko, največji pomen in vloga Krucmanove domačije, da so kot kmetje podobni neke vrste vaškemu plemstvu. Velik pomen prihoda župnika Janeza Mesarja, ki ga Bohinjci upravičeno slavijo je, da je kmete združil v prve zadruge zaradi skupnega nastopa na tržišču in ker je pomagal uvesti naprednejše tehnologije. V takih pogojih se je razvijala cika kot odlična pasma gorske živinice. Trajnost je bila zagotovljena z nepisanimi, vendar trdno zasidranimi zakoni legendarnega bohinjskega pašništva, ki so do posamezne živali natančno in zelo strogo določali rabo in ne izrabo prostora, ki ni neomejen.

Pripis: Za pripoved in podatke se zahvaljujem gospema Minki Smukavec, p. d. Krucmanovi Minki s Podjelja in Urški Odar z Lepenc v Bohinju. Gospa Urška Odar hrani hišne dokumente iz časa zadruge, ki jo je leta 1873 ustanovil župnik Janez Mesar. Obe izdelujeta tudi »mohant«, najstarejšo znano vrsto bohinjskega sira. Za posredovane podatke o »ciki« se zahvaljujem gospodu Rafku Rokavcu s Kmetijsko-gozdarskega zavoda Ljubljana.

Planine ob zgornji gozdni meji

Boštjan Anko

Le redek turist se zaveda, da je idila lepega poletnega dne, ki jo doživlja na planini – gorskem pašniku, spomenik prastare trajnostne rabe. Arheološke najdbe in toponimi pričajo, da so planine ustanavljali staroselci še pred prihodom Slovanov. Mnogo planin leži ob gornji gozdni meji. To po eni strani kaže na še ustrezne klimatske razmere in rodovitnost tal, po drugi pa je ob ustanavljanju planin zahtevalo manj garaškega krčenja gozda za pašne površine; seveda pa je taka lega vselej omogočala tudi za današnji čas vprašljivo pašo v gozdu.

Zaradi praviloma velike nadmorske višine je bila pašna sezona na planinah od nekdaj omejena le na topli del leta – na vegetacijsko dobo. Tako je bilo planšarstvo vedno le dopolnilna, a zelo pomembna oblika živinoreje, o čemer pričajo že srednjeveški urbarji ter številne pravde za planine in pašo na njih. Omogočalo je, da so kmetije redile več živali in tudi proizvajale več mlečnih izdelkov. Tako je trajnost planin in pašništva postala sestavni del trajnosti udeleženih kmetij in njihove skupnosti.

Za razliko od obdelovalne zemlje, ki je točno določeno pripadala dani kmetiji, je bila »planina« skupna posest vaške srenje. Tako jo je kljub oddaljenosti (ali morda prav zaradi nje) močno povezovala v odnosih do sosednjih srenj in seveda tudi v odnosih med vaščani samimi.

Planine so torej omogočale dodatno proizvodnjo mesa in mleka, tudi volne. Zato so agrarne dežele alpskega kroga pričele planšarstvo načrtno pospeševati že v drugi polovici XIX. stoletja. Pred dobrimi sto leti smo za Kranjsko, Štajersko in Koroško tudi pri nas dobili deželne zakone, katerih glavni namen je bil ohranjati planine in njihove proizvodne sposobnosti – njihovo trajnost.

Pravzaprav je ironično, da so planine kot oblika skupne posesti, ki je srenjo povezovala v socialnem in ekonomskem pogledu, domala propadle prav po letu 1945, v obdobju, ki je deklarativno poudarjalo pomen skupnega. Začele so se zaraščati z gozdom, ne samo zaradi nove strokovne, ampak tudi zaradi politične doktrine, ki je načela agrarni duh naše vasi. Res je, da je določeno trajnost mogoče ohranjati le do dane meje pričakovanj neke skupnosti. Če so ta previsoka, se trajnostno ravnotežje socialnega, ekonomskega in ekološkega pač podre in trajnosti je konec. Gotovo je k propadanju planin delno prispevalo tudi povečano (in pričakovano) materialno blagostanje na vasi, ki ga je povzročil povečani dotok sredstev iz neagrarnih zaposlitev vaščanov. Tako vsaj trdijo nekateri – ampak zakaj so potem planine začele oživljati prav v času, za katerega je le težko reči, da je materialna blaginja na vasi manjša, kot je bila pred tremi ali štirimi desetletji?

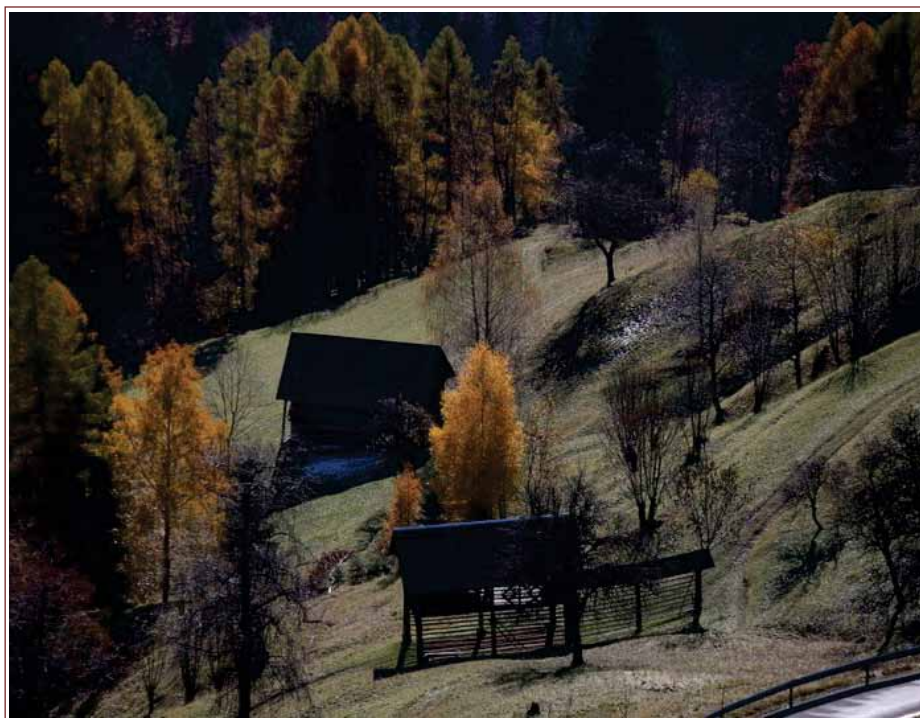

Zanimivo je, da se je planinska paša pričela vračati že v 80. letih XX. stoletja. Pravo renesanso pa je doživela po osamosvojitvi, ko so z vračanjem nacionalizirane zemlje znova zaživele agrarne oziroma pašne skupnosti.

Hardinov »skupni pašnik« se je vrnil v zakon o kmetijskih zemljiščih. Tako na primer 101. člen omenjenega zakona (Ur.l. RS 55/2003) določa:

»Skupni pašnik uporabljajo pašni interesenti, združeni v pašne, agrarne ali druge podobne skupnosti (v nadaljnjem besedilu pašne skupnosti), ki se ustanovijo s pogodbo. V tej pogodbi in pravilih pašne skupnosti se uredijo medsebojne pravice, obveznosti in odgovornosti v zvezi s skupnim pašnikom. K pogodbi je treba pridobiti soglasje upravne enote in overitev podpisov pri notarju. Za uporabo skupnega pašnika sprejme pašna skupnost pašni red, ki določa pravila rabe skupnega pašnika, in je obvezen za vse pašne interesente. K pašnemu redu je treba pridobiti soglasje upravne enote ...«

Stare, mnogokrat nezapisane, vsebine so dobile novo obliko. Nove, bolj sproščene razmere so za planine prinesle tudi nove nevarnosti: zanimive so postale za planinstvo, turizem, vožnje s terenskimi vozili ... Le redki razumejo, da gre pri tem za trk dveh kultur, ki le stežka najdeta znosno obliko sobivanja. Kar še tako obzirnemu turistu pomeni prijetno popestritev, je za planšarja lahko motnja v navidez svobodnem, a natanko določenem dnevnem utripu planinskega obrata. Lésa, ki jo je nekdo, recimo, pozabil zapreti za seboj, lahko pomeni dneve iskanja pobegle in splašene živine.

Zakon o kmetijskih zemljiščih torej zahteva, da pašne skupnosti sprejmejo pašne rede, ki urejajo osnovne odnose med déležniki. Novo rojstvo oziroma živost planin – obnovljenih ali celo na novo urejenih – najbolj ilustrirajo prav redi, napisani v zadnjem desetletju, ki so jih za posamezne planine sprejele pašne skupnosti. Njihov osnovni namen je zagotoviti pravičnost rabe in ohranitev izrecno poudarjene trajnosti planin. Čeprav so napisani po uradni predlogi, vendarle omogočajo zanimiv vpogled v specifičnost posameznih planin.

PREGLED IZBRANIH PAŠNIH REDOV PLANIN V KARAVANKAH

V nadaljevanju podajamo pregled pašnih redov za naslednje planine v Karavankah, ki jih je v desetletjih pred osamosvojitvijo močno prizadel strog obmejni režim:

- Dolga njiva,
- Prevala,
- Pungrat ter
- Zabreška planina.

Gre za planine, ki v povprečju obsegajo nekaj več kot 100 hektarov pašnih površin in povprečno lahko prepasejo po nekaj čez 50 glav odrasle govedi (na Zabreški planini še okrog 300 ovac). Pašna sezona traja od prve dekade junija do druge polovice septembra.

Iskanje ravnotežja med ekonomskim in naravnim, torej med rabo in nosilno zmogljivostjo danega vira, ni lahko – zahteva tudi prilagoditve v socialnem stebru. Kot nekoč je njegovo določanje tudi danes osnovni pogoj za trajno ohranjanje proizvodne sposobnosti dane planine. Vsi redi določajo »obtežbo« planine, čeprav na različne načine. Kot rdeča nit pa se skoznje vleče misel, da se s primerno velikim staležem živine omogoča lažje finančno gospodarjenje, to je pokrivanje stroškov obratovanja planine, od plačila pastirju, do vzdrževanja objektov, ograj in poti; zagotavlja in boljša pa se tudi prava izkoriščenost in s tem prepreči zaraščanje (s pleveli in grmovjem oziroma kar z gozdom).

Na nekaterih planinah je ta zmogljivost določena fiksno, s številom odrasle govedi, ki jo brez škode za travinje lahko sprejme cela planina, drugod se določa vsako leto posebej. Na Zabreški planini naj bi bila maksimalno eno govedo na hektar. Zelo točno je nosilnost določena na Dolgi njivi – 1,9 odraslega goveda na hektar. Pravico do paše na planinah imajo vsi člani pašne skupnosti, ki pa jo lahko posodijo tudi drugim interesentom iz območja agrarne skupnosti, če je sami v danem letu ne potrebujejo. Zanimivo je določilo, da na pašo lahko pride tudi živina kate-regakoli pašnega interesenta, če je obremenitev manjša kot pol odraslega goveda na hektar. Očitno gre tudi pri tem določilu za že omenjeno ravnovesje med ekonomskim (kritje obratovalnih stroškov) in naravnim (preprečevanje zaraščanja) vidikom trajnosti.

Način organizacije in delovanja pašnih skupnosti je očitno prilagojen današnjim razmeram, brez dvoma pa ohranja tudi svoje stare značilnosti. Zagotovljeno je dejavno sodelovanje čim večjega števila članov pašne skupnosti. Danes tako moderne oblike »participativnega odločanja« ne prinašajo na planino ničesar novega: glede na povprečno število živali na paši, ki niti ne presega števila glav v hlevu današnje specializirane kmetije, se zdi število udeleženih pri upravljanju (in s tem pri zagotavljanju trajnosti) planine nenavadno (po današnjih standardih neracionalno) veliko. Pa to drži? Prav v ponovnem ustvarjanju socialnega kapitala na vasi je drugi veliki nauk planine za trajnost: skrb zanjo ne more biti le stvar nekaj pooblaščenecv. V tej skrbi morajo videti svoj interes vsi. Demokracija in včasih tudi trajnost se trenutno morda zdita dragi, na dolgi rok gotovo nista.

Pašno skupnost vodi predsednik upravnega ali gospodarskega odbora z omejenim mandatom (na Dolgi njivi n.pr. štiri leta). Ta odbor sestavljajo najmanj trije člani: predsednik, tajnik in blagajnik. Odbor odloča o velikih in majhnih stvareh, ki zadevajo planino. Vse so enako pomembne.

Na planini Pungrat je predsednik upravnega odbora na primer dolžan:

- skrbeti, da se paša na planini odvija po pravilih stroke;
- opredeliti naloge in zadolžitve gospodarja po potrebi skozi celo leto;
- sklicati sestanek z vsemi upravičenci paše oz. pašnimi interesenti za tekočo sezono, na katerem se dogovore o pogojih in obveznostih za nemoten potek paše;
- organizirati skupne akcije čiščenja planinskih pašnikov, popravilo ograj, objektov, korit, ...;
- kontrolirati evidenco, ki jo vodi gospodar ali pastir;
- nadzorovati porabo državne podpore za vzdrževanje in ohranjanje planine, kot je: čiščenje zarasti, plevelov, ograjevanje pašnih površin, ureditev čredink, ureditev napajališč, solnic v prvem prioritetenem redu, nato vzdrževanje planinskih objektov, soudeležba pri pašnini, ko so nameni iz prvega prioritetnega reda v celoti izpolnjeni;
- poskrbeti za prijavo škode na planinskem pašniku, povzročeno od divjadi na zemljiščih in domači živini;
- sodelovati pri odkazilu lesa na planini, pri dogovorih glede čiščenja večje zarasti z javno gozdarsko službo oziroma pri razmejitvi pašnih in nepašnih površin, pri drugih strokovnih delih še dodatno sodelovati s kmetijsko svetovalno službo;
- pripravljati poročilo o opravljenih delih na planini.

Ena od dožnosti vsakega predsednika je torej, da najmanj enkrat na leto skliče občni zbor, ki se ga udeležijo vsi člani skupnosti. Zbor ima mnogo pristojnosti, tako med drugim na Dolgi njivi:

- voli in razrešuje predsednika in organe pašne skupnosti;
- sprejema, spreminja in dopolnjuje pašni red in druge akte;
- sprejema letni program dela;

- sprejema finančni plan in zaključni račun;
- določa višino letne pašnine;
- sprejema nove člane;
- odloča o pritožbah zoper sklepe upravnega odbora;
- odloča o izbiri pastirja.

Upravni odbor izmed članov pašne skupnosti vsako leto imenuje tudi gospodarja planine. Njegova dolžnost je, da gospodari s planino in izvršuje sklepe upravnega odbora »v smislu dobrega gospodarja.« Predvsem mora (na primer na Pungratu) preverjati:

- da je število na planino sprejetih živali v okviru nosilne zmogljivosti planine;
- da imajo lastniki živine poravnane vse lanskoletne obveznosti;
- da ima živina primerno negovane parklje in toliko skrajšane rogove, da ne more poškodovati druge živine, da nima zajedalcev itd.;
- da je živina zavarovana (nezavarovano živino pase lastnik na svojo odgovornost);
- da je živina pripravljena na pašo s predpašo;
- da je živina cepljena po veljavni uredbi o izvajanju preventivnih ukrepov.

Gotovo je ključna oseba v vsem dogajanju na planini pastir. Pašni red za Dolgo njivo navaja neverjetno in pester nabor njegovih zadolžitvev. Tako naj bi pastir med drugim imel za dolžnost:

- da skrbi za splošen red na paši (manjša popravila);
- da skrbi za urejeno okolico gospodarskih objektov na planini, opravlja molžo (če je potrebno), skrbi za čistočo v hlevih ter pomaga mlekarju (prinese drva);
- da vsak dan pregleda in prešteje živino po seznamu, ki ga vodi dnevno in je bil sestavljen skupaj z upravnim odborom. V ta seznam morajo biti med drugim vključeni tudi podatki o starosti živali, pripustih, kopije zdravstvenih spričeval, itd.;
- da o spremembah staleža obvešča gospodarja planine;
- da vsako obolenje ali poškodbo na paši zabeleži v dnevno evidenco in jo tako javi lastniku ali gospodarju, prav tako pa tudi škodo, ki jo povzroči divjad na zemljiščih ali pašni živini;
- da pogrešano žival išče in čimprej obvesti lastnika;
- da odgovorno in skrbno ravna z živino, ki mu je zaupana, in tudi odgovarja za živino, ki se je zaradi njegove malomarnosti poškodovala, poginila ali izgubila;

- da takoj obvesti lastnika krave, ki se morebiti pripravlja na telitev;
- da ima knjigo pripomb, v katero on in lastniki živine vpisujejo pripombe in pomanjkljivosti, ki jih mora gospodar oziroma pastir čimprej odpraviti;
- da opravlja druga dodatna dela v skladu z določili upravnega odbora (čiščenje zarasti);

- da gospodarju javi tudi vožnje po planinskem pašniku s kolesi ali motornimi kolesi; udeležence piknikov, uničevalce gorskega cvetja, uničevalce ograj, objektov.

Če na planini ni stalnega pastirja, se njegove zadolžitve ustrezno porazdele med vse pašne upravičence. Lastniki živine skrbe za prigon po seznamu in predhodnem obvestilu gospodarja planine. Nadalje mora (vsako)dnevni pastir:

- poskrbeti, da se vsa živina odžene na dnevno pašo po določeni poti, ob določeni uri in ustaljenem redu;
- pregledati ograjo in če je poškodovana, jo mora tudi popraviti;
- kontrolirati oskrbljenost z vodo in če je ni, tudi ustrezno ukrepati;
- prignati zvečer ob določeni uri živino domov po ustaljeni poti;
- obvestiti upravni odbor o večji poškodbi ograje ali pomanjkanju vode.

Če je na planini, ki nima stalnega pastirja, organizirana celodnevna paša molznih živali in se živali nahajajo v hlevu samo v času molže, mora dnevni prigon in odgon živine vedno potekati po določeni poti, ob določeni uri in po ustaljenem redu.

Na planinah, kjer je potrebna tudi molža (npr. Prevala, Zabreška planina) se dolgemu seznamu dolžnosti pridružijo še tiste, ki jih ima mlekar:

- podpiše pogodbo in se po njej ravna;
- skrbi, da se molža začne točno ob dogovorjeni uri, redno, vsak dan;
- izvaja kontrolo higiene in doslednosti molže, čistoče in čiščenja molznih strojev ter vseh delovnih pripomočkov, ki prihajajo v stik z mlekom, in kontrolo čistoče v hlevih;
- beleži količine mleka za vsakega gospodarja posebej;
- skrbi za pravočasno naročilo manjkajočih sredstev, ki so potrebna za delovanje planine (krmila, sol, sirišče, delovni material, čistila, itd.);
- takoj obvesti gospodarja planine in veterinarja v primeru pojava bolezni ali poškodb živali;
- skrbi za red in čistočo v mlekarni;
- skrbi za nemoten potek delovnih procesov pri predelavi mleka na planini: to so vsi procesi pri pridelavi sira, skute, masla in oskrbovanje teh izdelkov;
- vodi evidenco o dnevni prireji in predelavi mleka na planini, o porabi oz. eventualni prodaji;
- skrbi za to, da gospodar oziroma člani pašne skupnosti pravočasno pridejo po skuto, maslo ali sir.

Za uspešnost planine so pomemben dejavnik tudi pašni upravičenci sami. Tudi

seznam njihovih dolžnosti je presenetljivo dolg. Povzeti bi ga bilo mogoče z ugotovitvijo, da s plačilom pašnine upravičenec nikakor ni odvezan skrbi za živino in za čimbolj nemoten potek pašne sezone. Tako morajo pašni interesenti:

- sami poskrbeti za primeren nadzor nad živalmi na planinah, na katerih ni stalnega pastirja;
- imeti vso živino oštevilčeno, po lastni presoji zavarovano in cepljeno;
- ob prigonu živine izročiti pastirju kopije zdravstvenih spričeval prignanih živali;
- do 15. aprila tekočega leta okvirno prijaviti vso živino, ki bo šla na planinsko pašo;
- sodelovati na vseh delovnih akcijah v tekočem letu. Člani z udeležbo na akcijah ohranjajo pašno pravico in imajo prednost pred tistimi, ki se akcij ne udeležijo;
- prignati živino na dogovorjeni dan na planino in jo osebno pokazati pastirju, da jo ta spozna in se sezna z morebitnimi posebnostmi ali lastnostmi prignane živine;
- med pašo večkrat obiskati in pogledati svojo živino;
- po obvestilu pastirja s paše, da pogrša določeno žival, organizirati iskalno akcijo v roku enega dneva;
- v roku, ki ga določi upravni ali gospodarski odbor, plačati pašnino, nadomestilo za eventualno neopravljene dneve in druge prispevke;
- takoj izvršiti sklepe upravnega odbora ali gospodarja planine, da je treba določeno žival odstraniti s planine zaradi obolelosti, poškodbe in podobno.

Posebej zanimiv je način, kako posameznik odsluži pašno pravico z različnimi deli (npr. popraviljanje ograj in objektov, čiščenje grmovja in plevela, urejanje poti) na planini. Njegove delovne obveznosti, odvisne od števila njegove živine na paši, so določene na različne načine: na Dolgi njivi so to 4 ure dela za konja, 3 za govedo, 2 za žrebe, 1,5 za sesno tele, obveznosti na Prevali prikazuje naslednja preglednica:

Preglednica 1: Delovne obveznosti lastnika živali na Prevali za različno velike črede

Velikost črede	Delovna obveznost (delovne ure)	Druga dela (dnevi)
do 5 govedi	8	2 s traktorjem ali 4 nošenja ali 4 z motorno žago
od 5 do 10 govedi	16	dvojna
od 10 do 15 govedi	24	trojna
nad 15 govedi	32	četverna

Na Pungratu znaša obveznost 3 ure dela (ura dela z motorno žago šteje za dve uri ročnega dela) za odraslo žival, za sesno tele pa 1,5 ure.

Če interesent ne more opraviti potrebnega dela v številu ur, mu upravni odbor stroške zaračuna dvojno po potrjenem ceniku. Če pašni interesent trenutno nima živine, pa kljub temu sodeluje v delovni akciji, ima v bodoče prednost pri sprejemu na pašo. Tudi ostali člani s tem ohranjajo pravico in imajo prednost pred člani, ki se akcij ne udeležujejo. Očitno je namen tega določila, da interese pritegne k sodelovanju, ki naj bi bilo pomembnejše kot zgolj plačilo nekega zneska.

Za interese, ki ne izpolnjujejo svojih obvez, so predvidene denarne kazni (npr. na Zabreški planini); najhujša kazen pa je prepoved pašne in s tem izključitev iz pomembnega dela vaškega življenja.

Za trajnost planin je posebej pomemben tisti del pašnega reda, ki neposredno zadeva njihov obstoj, vzdrževanje in obnovo.

Interes pašne skupnosti ima pri vseh posegih v prostor, ki bi vplivali na dano planino, prednost:

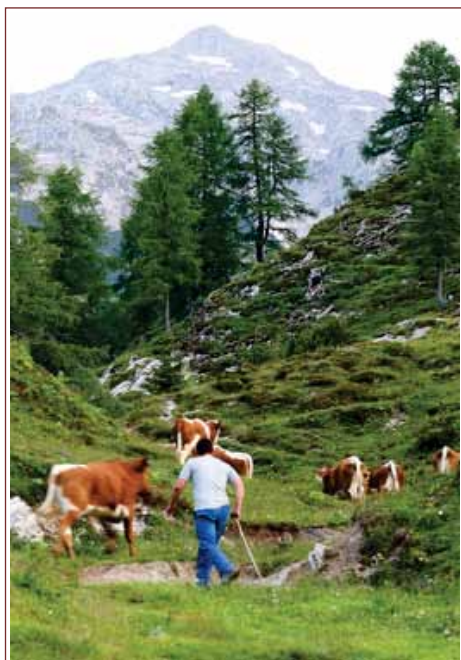
- tako ni mogoče začeti postopka za spremembo namembnosti planine ali njenih delov v druge kulture ali rabe brez soglasja *vseh* članov skupnosti;
- pri vseh gradbenih ukrepih na planini (novogradnje, prezidave, dozidave ali nadzidave bivalnih in gospodarskih objektov na novih ali starih parcelah) se morajo upoštevati interesi pašne skupnosti, vsi veljavni predpisi, ki kakorkoli zadevajo ta prostor (gradnja objektov, varstvo narave) in strokovno mnenje kmetijske svetovalne službe glede zahtev kmetijske stroke;
- postavljanje novih poslopij za individualno rabo ni dovoljeno.

Določila, ki zadevajo vzdrževanje (na primer za planino Pungrat), nimajo tako daljnosežnih posledic, pa so dolgoročno vendarle pomembna tudi za trajnost planine:

- da se ohranijo pašne površine, mora biti poskrbljeno za odstranjevanje plevelov, kamenja in zarasti ter za preprečevanje semenitve nezaželenih rastlin;
- zapleveljene površine v bližini hlevov in gnojišč morajo biti pokošene najkasneje do cvetenja;
- vse naprave in stavbe, ki služijo vsem članom pašne skupnosti, mora postaviti in vzdrževati celotna skupnost. Vsi stroški se plačajo s skupnega računa, ne glede na deleže posameznikov oziroma na število njihove živine na paši.

Ta del redov je mogoče povzeti z mislijo, da mora biti gospodarjenje na planini skladno z zakonodajo, tako da se zagotovi trajna uporaba planine ... da njen nadaljnji obstoj ali gospodarjenje nista ogrožena.

Vse omenjene planine imajo v svojem sklopu tudi gozd, iz katerega krijejo potrebe po kurjavi in lesu za gradnje in popravila. Trajnost gozda je tako del trajnosti planine. Zato za vse gozdove Zavod za gozdove Slovenije izdeluje gozdnogojitvene načrte, ki jo zagotavljajo. V njih so navedena potrebna gojitvena in varstvena

dela, količina in struktura možnega poseka in tako dalje. Pri izvajanju načrta sodeluje kmetijska svetovalna služba in predstavnik skupnosti – običajno predsednik upravnega odbora. On sodeluje tudi pri skupni izbiri in označitvi dreveja za posek. V primeru gozdne paše sta pisno soglasje lastnika (če to ni skupnost sama) in kopija veljavnega gozdnogojitvenega načrta za planino obvezni prilogi k pašnemu redu. Za nadzor v gozdu je zadolžena gozdarska inšpekcija.

OVREDNOTENJE Z VIDIKA TRAJNOSTI

Razmislek o številnih, med seboj prepletenih, načinih zagotavljanja trajnosti

planin in o ravneh, na katerih se prepletajo, ponuja presenetljivo misel: trajnost gozda pogojuje trajnost planine, trajnost planine pogojuje trajnost kmetij, trajnost kmetij pogojuje trajnost soseske ... Trajnost torej ni ena sama, vseobsegajoča, ampak se pojavlja na različnih ravneh: najdosledneje na najnižjih ravneh, potlej pa vse bolj plahni. Trajnost velikih sistemov (globalna trajnost?) je torej sestavljena iz množic trajnosti podsistemov, ki morajo v človekovem svetu tekmovati s sistemi, ki po svoji naravi niti ne morejo biti trajnostni. Absolutne trajnosti torej ni – relativno je odvisna le od razmerja med trajnostnimi in netrajnostnimi (pod)sistemi. Res je, da redi predstavljajo trajnost starodavne planine v novi obliki – duh pa ostaja in z njim nauki za današnjo in jutrišnjo trajnost. Razmere so se res spremenile – človeška narava pa le malo ali nič. Tudi primer planin dokazuje, da je trajnost najprej etično vprašanje pa tudi vprašanje organizacije.

Poštenost in ne samo možnost, ampak predvsem dolžnost sodelovanja, so ohranile planine do danes. In še nekaj pade v oči ob listanju po predstavljenih pašnih redih: pravica je samo ena, in sicer pašna, funkcije naj bi bile le čast, vse ostalo pa so dolžnosti, ki jih imajo vsi, od predsednika upravnega odbora, ki naj bi v teh časih skrbel tudi za bruseljske subvencije, do pastirja, ki prinaša drva in odganja objestneže ter hkrati pazi na kravo, ki bo telila. Vsi so udeleženci iste zgodbe o planini. Tudi v zgodbi o trajnosti je ena sama pravica, pravica do preživetja. Vse ostalo so dolžnosti – za vsakega od nas.

Belokranjska sojeska zidanica

Boštjan Anko

Ideja trajnosti tudi na Slovenskem nikakor ni nova, niti ni prišla od drugod.

Rodila se je iz nuje in razvila do popolnosti prav v upravljanju zadev vaških skupnosti. Šlo je za pravično usklajevanje dolgoročnega skupnega interesa s posameznimi (interesi) in določanje poštenih razmerij med pravicami posameznih članov skupnosti. Osnovni cilj tega početja je bilo dolgoročno ohraniti skupnost kot občestvo zdravih članov. Zato je bilo nujno upoštevati vse tri stebre sodobno pojmovane trajnosti: »ekološkega«, ekonomskega in socialnega.

Ideja trajnosti je bila gotovo najbolj razširjena na »gmajni« (na Primorskem je bila to »komunela«) - na skupnem pašniku in v gozdu. Ironija je, da je ideja gmajne dejansko ugasnila prav v času, ki je tako glasno poudarjal pomen skupnega. V desetletjih po II. svetovni vojni je sistem, ki smo ga poznali, to žlahtno obliko skupnega, ki je povezovala zemljo in ljudi s konkretnim lastništvom, pravicami in dolžnostmi, odpravil. Nadomestil jo je z meglenim pojmom »družbena lastnina«. Odločitve o nekdanji gmajni so prihajale iz oddaljenih centrov. Značilnosti njene narave, tradicije in družbenega mikrokozma so bile ob hkratnih spremembah v načinu življenja hitro pozabljene.

V desetletjih, ki so pretekla, se je naše podeželje v gospodarskem in socialnem pogledu tako spremenilo, da stari model trajnostnega urejanja interesov ne more več zaživeti, tudi če je vaška/pašna skupnost nekdanjo posest dobila vrnjeno v celoti.

To seveda ne pomeni, da ideje trajnosti na nekdanji gmajni ni vredno preučevati. Nasprotno: ni le spoštovanja vreden del naše starožitnosti, ampak tudi zanimiv model alternativnega urejanja razvoja s preurejanjem (pravičnejših) razmerij med interesi posameznikov in skupnosti. Nekdanja delitev koristi od gmajne je bila mnogo več kot le to: segla je namreč globoko v nematerialni vidik bivanja posameznika in skupnosti in oba opredeljevala kot gospodarska, (ljudsko)pravna in moralna subjekta.

V določenih pogojih je bila potreba po institutu, ki je legitimiral skupnost, tolikšna, da je bilo »gmajno«, če je ni bilo, treba ustvariti. Kodeks medčloveških odnosov v skupnosti se je namreč lahko oblikoval in razvijal le ob praktičnem odnosu do naravnih virov ali dobrin, posebej pomembnih za preživetje. Če je bila to paša, so se oblikovale pašne skupnosti, drugje je bil to gozd, lahko voda, v danem primeru celo vinograd oziroma vino.

V nekdanj agrarno prenaseljeni Beli krajini sta bila skupni gozd in pašnik mnogo manj pomembna kot tržno najpomembnejši pridelek - vino. Zato se zdi povsem

logično, da se vaške skupnosti niso toliko organizirale ob rabi skupne posesti, ampak predvsem ob vinu v »soseskih zidanicah«, ki so v okviru naravnih danosti vplivale na mnoge vidike življenja v skupnosti, od reševanja gospodarskih zadreg, skupnih del itn., do podrobno izdelanih pravil, ki so zadevala pogrebe članov zidanic in njihovih svojcev.

V splošnem so soseske zidanice belokranjska značilnost, čeprav Dular (1964) domneva, da so imele svoje paralele tudi na Notranjskem in na Krasu. Časa njihovega nastanka ni mogoče ugotoviti. Nekateri avtorji (Dular, 1964; Milavec, 2009) citirajo Žontarja (1957), ki njihov začetek postavlja v XVII. stoletje.

Soseska zidanica je običajno zadruga zemljiških posestnikov - vinogradnikov. Njen osnovni kapital je bilo vino, ki so ga člani prispevali ob vstopu, pogosto pa tudi vsakoletno. Če si je član iz te skupne zaloge sposodil vino za lastne potrebe, ali da bi ga prodal za kritje nepredvidenih stroškov, ga je moral ob naslednji trgatvi vrniti polovico več. Soseske so upravljale tudi z vaškimi kali ter skupnimi zemljišči. Tako so n. pr. na dražbah prodajale blato iz kalov (za gnojilo v vinogradih), steljo iz gozda ali košnjo na skupnih pašnikih. Nekatere soseske zidanice so hranile in posojale tudi žito - pšenico, proso, tudi koruzo (Milavec, 2009).

Soseske so imele različna pravila delovanja, njihov osnovni namen pa je bil, da so s prodajo skupnega fonda krile najrazličnejše stroške - od vzdrževanja podružnih cerkva in poti, do nabave krst in mrljiških vozov, kasneje pa so podpirale tudi gasilska društva in celo vaško godbo (Dular, 1964).

Z vidika posameznega gospodarstva je bila posebej pomembna vloga zidanice, s katero je blažila gospodarske pretrese (nesreče) na kmetiji. Upoštevati je namreč treba, da je govor o času, ko kmet še ni bil vujen denarnih poslov, pa tudi hranilno-posojilna dejavnost še ni bila razvita.

Točno število soseskih zidanic v Beli krajini ni znano. Vemo le, da jih je bilo mnogo. Njihovo število je močno upadlo v 80-ih letih XIX. stoletja ob pojavu trtne uši. Druge so propadle zaradi slabih letin in toče. Po 2. svetovni vojni so vaške zidanice in zemlja prešle v splošno ljudsko premoženje. Ponekod so jih v upravo prevzela gasilska društva (Dular, 1964).

Dular (1964) je samo v bližnji okolici Metlike evidentiral obstoj 17 soseskih zidanic, od katerih je v času njegovega terenskega dela bilo živih še 10. Danes delujeta le še dve - v Božakovem in v Drašičih (Milavec, 2009).

OVREDNOTENJE Z VIDIKA TRAJNOSTI

Če želimo opredeljevati sosesko zidanico kot primer živeče trajnosti, gre upoštevati predvsem naslednje:

Kot vse življenje belokranjske vaške skupnosti je tudi delovanje zidanice osredotočeno na naravne vire: prvo mesto v njenem gospodarstvu zaseda vino. Primernost (in seveda velikost) zemljišč za vinogradništvo odloča o gospodarski

moči ter stabilnosti posameznika in skupnosti. S trto zidanica stoji in pade. Stoji in pade tudi soseska, saj se prav s pojavom ujm in/ali trtne uši pričenjata njen razkroj in izseljevanje. Ob dobro organiziranem in utečenem delovanju vinske zadruga je povsem logično, da je soseska po podobnih načelih (ki so pač univerzalna) lahko urejala tudi gospodarjenje z žitom, steljo, lesom in celo blatom iz kalov. Noben naravni vir ni ostal spregledan in neregulirana - v mejah nosilne zmogljivosti.

Z ekonomskega vidika moramo sosesko zidanico gledati z vidika skrajno skromnih razmer, v katerih Bela krajina v njenem času živi. Kot taka ni sredstvo za regulacijo pretakanja bogastva, ampak je dobesedno naravnana preživetveno. Tudi najmanj uspešnemu članu pomaga čez težave, za skupnost pa zagotavlja infrastrukturo, ki jo v materialnem in duhovnem pomenu krepi in jo dela (v današnjem besednjaku) »konkurenčnejšo«. Zidanica predstavlja prehod iz naravnega v denarno gospodarstvo, vendar z visoko postavljenim obrestnim pragom (50 %) in jasnimi pogoji za vračanje izposojenega, zadolževanja ne promovira. S socialnega vidika je bistvo vsake trajnosti v sistemu (socialnih) zavor, ki preprečujejo netrajnostno ravnanje. Védenje o naravnih in ekonomskih omejitvah očitno ne zadostuje. Ideja zidanice, ki naj bi na prvi pogled urejala le izposojanje vina in porabo dohodkov od nje, se je kot regulator normativov v življenju vse skupnosti razširila na vse, tudi na nematerialne vidike njenega obstoja in delovanja.

Ko bi soseska zidanica ne bila zasnovana na vseh treh stebrih trajnosti - ekološkem, socialnem in ekonomskem, ki jih je dojemala zgolj intuitivno, ne bi preživela stoletij dobrih in slabih letin. To je logično. Bolj je zanimivo, kako je uravnoveženost teh vidikov dosegla in ohranjala. Prav ta uravnoveženost je namreč največji problem uveljavljanja trajnosti danes. Stari so pomen teh stebrov izkustveno čutili. Mi jih imamo definirane, strinjamo se o potrebi, naj bi bili uravnoveženi, pa do tega tako težko pridemo. In prav v tem je živi primer n. pr. drašičke zidanice univerzalno zanimiv: na preprost način sporoča, da je to uravnoveženost mogoče doseči le z zaupanjem, preglednostjo in z zagotavljanjem dejanskega sodelovanja déležnikov.

Videti je, da je popolno zaupanje, preglednost in sodelovanje mogoče doseči le v tesno prepletenih skupnostih, kjer se ljudje ves čas opazujejo in zato poznajo po besedah in dejanjih skozi generacije, od rojstva do smrti, v dobrih in hudih časih. Kar zadeva poštenost oziroma zaupanje, so za šekutorja (upravitelja zidanice) že itak volili po dva človeka, ki so ju poznali po delu in življenju in so jima zato zaupali. Pa še onadva sta lahko zidanico odklenila le skupaj - vsak s svojim ključem. Količino izposojenega vina je šekutor z znaki vrezoval na rovaš. To je bila razcepljena palica, katere eno polovico je hranila zidanica, druga pa je bila posojilojemalčeva. O skupnih izdatkih, ki so se pokrivali s prodajo skupnega vina, so šekutorji morali poročati pred vsemi člani zidanice. Običajno je bila naloga upraviteljev skupnega premoženja tudi skrb, »da se ne dela škoda«. Skrbeti so morali, da na skupni pašnik ni prišlo preveč živali, da se v gozdu ni preveč sekalo, v zidanici pa, da posameznik ni oddal »kislega vina«, kar bi seveda zmanjšalo vrednost osnovnega kapitala zadruga.

Drugi pogoj, ki zagotavlja trajnost nekega početja, je preglednost delovanja vseh déležnikov. Tako je v zidanici vsak član vedno lahko preveril, koliko si je izposodil in koliko bo vrnil. V Drašičih imajo pravico vpogleda v dolgove svojih mož tudi žene.

O svojem delu in gospodarskem stanju zidanice so šekutorji poročali vsem članom na točno določen dan, imenovan »sosedska« ali »račun«. To je bilo enkrat letno, običajno okrog novega leta. Na tem zboru so urejali vsa morebitna neresena vprašanja, sprejeli delovne načrte in volili šekutorje za naslednje leto. Sistem preglednosti na primeru zidanice bi najlaže povzeli s trditvijo, da je o zidanici vsak trenutek vsak član vedel vse.

Pri zagotavljanju uravnovešenosti elementov trajnosti je neobhodno potrebno tudi dejansko sodelovanje vseh članov oziroma zastopanost njihovih interesov: občutek, da v resnici soodločajo in da so zato soodgovorni. »Sosedske« se je moral udeležiti vsak član (ali njegov zastopnik). To je bila edina prilika, ko je zidanica odločala o svojem delu, in vsak član je imel priložnost spregovoriti. Kako pomembna je bila soudeležba pri odločanju, kaže najtežja oblika kazni, ki

jo je skupnost lahko izrekla nad svojim članom - bojkot in izločitev v odločanju o skupnosti.

Mali svet belokranjske zidanice odgovarja na vprašanje, zakaj ideja trajnosti nikakor ne zaživi na višjih ravneh: se dovolj poznamo, da bi si lahko zaupali, smo v svojih početjih (dovolj) transparentni, hočemo dejansko sodelovati ali to omogočamo drugim?

Sistem uveljavljanja interesov, ki je danes uveljavljen v svetu, najboljše ponazarjata stanje in delovanje politike. V obojem ni prav nič trajnostnega. Če bi namreč prioritete, ki zadevajo preživetje človeštva, gradili na pravičnosti do človeka in narave ter na popolni transparentnosti, bi se obstoječi politični sistemi po vrsti sesuli. To ni stvar svetovne revolucije, ampak evolucije. En človek - en glas? Zanimiva alternativa razvoju, ki je svet pripeljal v današnjo finančno, gospodarsko in moralno krizo ...

OPOMBA

Zidanice kot ljudskopravno in etnološko starino so doslej obravnavali predvsem etnologi, pogrešati pa je poglobljene analize o vzrokih njihovega nastanka, razvoja in prenehanja z naravoslovnega in sociološkega vidika.

Že v Beli krajini niti dve soseski zidanic nista bili enaki, kar opozarja na nujnost prilagoditev trajnostnih projektov naravnim in socialnim razmeram. Zidanice so urejale upravljanje naravnih in proizvodnih procesov, ki so bili od prilagoditev danostim do končnih rezultatov v vseh fazah obvladljivi znotraj ene skupnosti. Obvladovanje teh procesov je zaznamovalo skupnost v toliki meri, da bi bilo mogoče celo govoriti o zametkih različnih »kultur«. Kot taka je ideja zidanice živo nasprotje ideji globalizacije. V iskanju trajnostnih alternativ razvoja zato gotovo zasluži tudi analizo s tega vidika.

Tišinska ročna dela

Mihaela Flisar

Tišina je kraj med Radenci in Mursko Soboto. Nahaja se v ravninskem delu Prekmurja. Občina Tišina meri 38,8 km², ima 4.338 prebivalcev, ki živijo v 12 vaseh (Borejci, Gederovci, Gradišče, Krajna, Murski Črnci, Murski Petrovci, Petanjci, Rankovci, Sodišinci, Tišina, Tropovci, Vanča vas) in romskem naselju Borejci–Vanča vas. Vsaka vas ima svojo zgodovino, znamenitost in posebnost, po kateri se identificira. Gasilstvo in kmetijstvo imata posebno vlogo, saj središča vasi predstavljajo gasilski domovi s stoletno tradicijo delovanja, urejena pa sta tudi Gasilski muzej ter muzej starega kmečkega orodja. Občina je pretežno kmetijska, vendar je »čistih« kmetij malo. Kmečke pridelke in izdelke lahko kmetje prodajajo na kmečki tržnici, ki je vsako soboto pri cerkvi na Tišini. Značilni so hladno stiskano bučno olje, domača jajca, med in medeni izdelki, kislja repa in kislo zelja, sadike vrtnin, vrtnine, suhomesnati izdelki, keksi, testenine, kruh in pekovsko pecivo, na tržnici je moč kupiti tudi ročna dela in izdelke domače obrti, ki so kmetijam dopolnilna dejavnost.

V občinskem središču Tišine se nahajajo vsi pomembnejši objekti občine: občinska uprava, poslovno-stanovanjski objekt, pošta, šola, nizkoenergetski vrtec in vrtec Lavra, zdravniška ordinacija ter ostali gostinski in storitveni obrati. Najpomembnejša kulturno – zgodovinska znamenitost Tišine je župnijska cerkev Marijinega rojstva, prvič omenjena leta 1347 in večkrat dograjena; obdajajo jo mogočna drevesa divjih kostanjev, katerih listi krasijo občinski grb. Divje kostanje in druge drevnine najdemo v parku ob razpadajoči graščini Bathyanijev dvorec. Osnovno šolo Tišina, ki ima podružnično šolo v Gederovcih, obiskuje okrog 300 učencev, v oba vrta pa je vključenih več kot 100 otrok.

Most čez reko Muro povezuje občino z ostalo Slovenijo. Prek mejnega prehoda v Gederovcih dnevno hodi na delo v Avstrijo večje število občanov. Večina prebivalcev je zaposlena v bližnjih Radencih, Murski Soboti in Gornji Radgoni.

Lepote in posebnosti naše občine domačini in še posebej turisti iz bližnjih Radencev spoznavamo po pohodniških in kolesarskih poteh ravninskih polj mimo vrelcev mineralne vode, rokavov in mrtvic reke Mure, Zatona (katerega posebnost so vodne leče in žaba, ki se v času parjenja obarva modro in jo zato poimenujemo »plavček«), Vrta spominov in tovarištva na Petanjcih ter domačije v starem prekmurskem stilu.

Občina ima športna društva, kulturno društvo, društvo kmečkih žena in deklet Sončnica. Posebna znamenitost občine je zaselek dobro urbaniziranih Romov Borejci–Vanča vas. To je eno najbolj razvitih romskih naselij v državi. Naselje se

nahaja nekaj sto metrov od državne ceste, vendar tujci ne prepoznajo, da gre za romsko naselje, saj je zaselek enako urejen kot vsa ostala naselja v občini. Otroci obiskujejo vrtec in osnovno šolo, poleg romščine brezhibno obvladajo tudi slovenski jezik.

ROČNA DELA

Z ročnimi deli smo pričeli 6. februarja 1995 v prostorih Osnovne šole Tíšina v študijskem krožku pod okriljem Ljudske univerze Murska Sobota. Sodelujejo predvsem ženske, stare med 25 in 70 let, vendar se starostna struktura spreminja. Povezuje jih vsebina, iskreno prijateljstvo, učenje in druženje. Nekaj časa je razen študijskega krožka Tíšina deloval tudi podmladek učenk OŠ Tíšina. Z odhodom le-teh v srednje šole so ostale le domačinke, zaposlene, brezposelne in upokojenke. Rade se učijo ena od druge, večče so znanja poiskati tudi v knjižnici, Pokrajinskem muzeju v Murski Soboti, na spletu, od prijateljic drugih društev. Avtorica prispevka vodim ponedeljkove večere jeseni, pozimi in spomladi, od 17.00 do 19.00. Dve uri sta redno namenjeni učenju in ohranjanju tradicije z ročnimi deli. Moški so vključeni le občasno zaradi narave in tematike dela (pletenje iz šibja, izdelovanje metel, pletenje košar, makramejev ali za izdelavo podstavkov iz koruznega ličja). Njihova pomoč je nepogrešljiva pri pripravi razstav, prireditvev, družabnih srečanj in izletov.

Ročna dela se nikoli ne ponavljajo. Namen ohranjanja dediščine pokrajine ob Muri in njen prenos na mlajše rodove se uresničuje z iskanjem naravnih materialov, spoznavanjem novih tehnik, s spoznavanjem in oblikovanjem samega sebe kot osebnosti. V obdobju 1995–2012 smo zbirale stare vezenine in napise na njih, se učile vezenja in izdelave vezenin, izdelovale smo različne igrače iz odpadnega materiala in jih nato podarile varovancem v Domu Lukavci; iz koruznega ličja smo ustvarjale voščilnice, maske, jaslice, okraske za jelko, rože, podstavke in okrasne lončke, izdelovale smo makrameje in vozlane okraske, cekarje iz koruznega ličja, metle iz sirke in breze, slike na steklo, košare iz pintovca, kot nekdaj naše babice smo izdelovale rože iz krep papirja, slike na svilo. Posvetile smo se tudi raziskovanju zdravilnih zelišč naših krajev, pripravi receptov in vezenih vrečk, različnim tehnikam barvanja jajčk in rešelje tehniki šivanja. Zanimali so nas patchwork tehnika povezovanja krpic, nakit iz fimo mase, ročno izdelane sveče, punčke iz cunj, unikatni modni dodatki – šali, kape, rokavice, puloverji, torbice in denarnice iz usnja, volne, preje, tkanine, štramina.

Ročna dela so nas povezala tudi prek meje – mojstrstva s šivanko smo posredovale Avstrijкам, ki smo jih naučile ječmenovega vboda. Z veziljami madžarske narodnosti smo spoznavale heteške vezenine v vasi Genterovci. Za petnajsti rojstni dan smo si izdelale čez 500 čestitk v različnih tehnikah in za različne priložnosti. V skrbi za zdravje ter ohranjanje starega in za spoznavanje novega smo se učile

kisanja zelja, izdelave jabolčnega soka in kisa, idinjač, tepk, gibic. Zbirale smo recepte za jedi iz krompirja (svaljki, krompirjev zavitek) in medu. Recepte smo zbrale tudi za več kot 50 vrst solat in 45 vrst zelenjavnih, mesnih in brezmesnih namazov ter za 23 jedi iz ajdove in prosene kaše. Posvetile smo se tudi koruzi (izdelkom iz ličja in jedem iz koruze), fižolu (jedem in igram s fižolčki) in testeninam (jedi, okraski). Leta 2007 smo zbrane recepte izdale v publikaciji »Naše darilo zanamcem«. Študijski krožek Tišina vsako leto organizira strokovno ekskurzijo, v kateri združimo ogled kulturnih in naravnih znamenitosti, prikaz domače obrti pokrajine ter otvoritev razstave s kulturnim programom in nagovorom župana.

OVREDNOTENJE Z VIDIKA TRAJNOSTI

Gospodarski ali ekonomski vidik trajnostnega razvoja predstavljajo po eni strani sredstva državnega proračuna in udeleženk, po drugi pa naša prizadevanja po koristi za druge ali celo po vstopanju na trg. Materialno nas podpira tudi občina z delnim plačilom strokovne ekskurzije, za kar se ji oddolžimo s priložnostnimi darili za goste občine in za odličnjake osnovne šole. Naše izdelke je moč kupiti tudi v Zdravilišču Radenci in na kmečki tržnici. Žal dohodek od prodanih izdelkov trenutno ne more zagotoviti popolnega delovnega mesta, kar pa ne pomeni, da v prihodnosti to ne bi bilo izvedljivo. Vezene izdelke bi lahko prodajali na primer sosedom čez mejo. Iz materialov, ki jih uporabljamo, npr. koruznega ličja, šibja, vezenin na lanenem platnu, lanenih vrečk, vezenih z motivi nabranih in posušenih zelišč naših krajev, je moč spoznati **ekološki vidik** našega delovanja. Velika večina materialov je namreč lokalnega izvora in obnovljivih, saj prav sodelovanje z lokalnimi pridelovalci vrtnin, poljščin in izdelkov daje v prihodnosti možnosti vzpostavitve delovnih mest.

Ob začetku in izvedbi prvega študijskega krožka nihče ni mislil, da bo krožek tako dolgo deloval. Za delovanje določene skupine je potrebno veliko odrekovanja, odgovornosti, prilagajanja, sprejemanja drugačnosti, spoštovanja, pripravljenosti za nenehno iskanje novih idej, učenja ter iskanja in ohranjanja naravne in kulturne dediščine za poznejše rodove. V prostem času združimo koristno s prijetnim, izrazimo pozornost drugim in opozorimo nase. Ročna dela so izraz naše iskrenosti, naša drobna pozornost za druge, a tudi pot za spoznavanje sebe. Lastni talenti so pomembni za razvoj samospoštovanja, veččin javnega nastopanja in za potrjevanje občutka lastne vrednosti. Rdeča nit delovanja študijskega krožka Tišina so torej iskanje, ohranjanje naravne in kulturne dediščine, prenašanje veččin in znanj na zanamce ter skrb za osebnostno rast, zdravje in humanost med ljudmi. Leto za letom vse sodelujoče najdemo nekaj, v čemer se dopolnimo in s tem višamo svojo raven znanja, usposobljenosti za različne življenjske vloge in preizkušnje, izboljšujemo kakovost življenja posameznika in skupine, povečujemo socialno vključenost in celo prispevamo k razvoju gospodarstva. Velikokrat se na novo na-

učenih stvari takoj ne zavedamo. Večplastno vlogo našega dela potrjujejo različna priznanja, npr. priznanje Andragoškega centra Slovenije za izjemne učne uspehe in bogatitev lastnega znanja (2005), priznanje občine Tíšina (2005), priznanje župana mentorici (2001) in zahvalna listina Občine Tíšina (2012). Ob začetku delovanja krožka smo bili prvi zvončki – znanilci pomladi, saj je poleg gasilskih in športnih društev le tu in tam delovalo kulturno društvo. Kot aktiven del lokalne skupnosti pa smo z druženjem in koristnim preživljanjem prostega časa prispevali k samostojni izbiri in dogovarjanju o iskanjih starega in novega, k učenju na drugačen način, povezovanju med mlajšimi in odraslimi, med učenci in osipniki, med generacijami in med ustanovami. To so le nekateri dejavniki, ki pozitivno vplivajo na lokalno okolje. Študijski krožek Tíšina je vzornik večini novonastalih društev v občini (Turistično društvo Gradišče, Društvo žena in deklet Sončnica, Mörski godci) in organizator dobro obiskanih prireditev. V lanskem letu je bil v Vanči vasi – Borejcih izveden, morda prvi v Sloveniji, v romskem naselju, študijski krožek Veseli krožek vezenja. Vse navedeno razumemo kot **socialni steber** trajnostnega razvoja, tesno povezan s ključnimi razlogi za uspešnost študijskega krožka: iskrenost, spoštovanje in kvalitetno sodelovanje. Te vrednote udeleženko vsa leta krepimo in bogatimo, zato odražamo tudi v družinah in okolju, kjer živimo. To pa je tisto, kar ostaja prisotno tudi izven naših večerov oziroma po njih. Zadovoljne smo, da država to našo prakso uvidi in podpira.

Rakitna, primer revitalizacije zaraščениh kmetijskih zemljišč

Matija Kovačič

S pospešenim razvojem industrije v devetnajstem in dvajsetem stoletju se je postopoma začel proces deagrarnizacije, v katerem se je vse več kmečkega prebivalstva selilo v mesta in se zaposlovalo v industriji. Vzporedno je uvajanje kmetijske mehanizacije in novih pridelovalnih tehnik nadomestilo izpad delovne sile in omogočilo intenziviranje pridelave hrane, predvsem na območjih z dobrimi kmetijskimi zemljišči, primernimi za obdelavo s stroji. Po drugi strani pa se je, predvsem v hribovitem svetu, začel proces zaraščanja in zatavljanja slabših kmetijskih zemljišč, ki se spreminjajo v trajno travinje. To pomeni ekstenziviranje rabe kmetijskih zemljišč pa tudi slabših travnikov, ki se zaraščajo z gozdno vegetacijo in s tem izločajo iz kmetijske rabe. Posledično gre za zmanjšanje kmetijskih proizvodnih potencialov, kar je z vidika trajnostnega razvoja oziroma gospodarjenja negativno, saj prihodnjim generacijam zmanjšuje možnosti za pridelavo hrane. Ta proces se je v Sloveniji intenziviral po drugi svetovni vojni, še zlasti proti koncu petdesetih let prejšnjega stoletja, ko se je v Sloveniji pospešila deagrarnizacija kot odziv na pospešeno industrializacijo.

Vzroki zaraščanja in zatavljanja so predvsem tehnološke in ekonomske narave. Pri tehnoloških gre za neprimernost zemljišč za strojno obdelavo zaradi zakrasedlosti površja ali prevelikih nagibov ter za slabšo kakovost zemlje. Ekonomski vzroki zaraščanja in zatavljanja pa so višji stroški pridelave in nižji donosi, kar lahko zmanjšuje gospodarnost pridelovanja celo do te mere, da pridelovanje za trg ni več smiselno.

Razvoj tehnike omogoča revitalizacijo zaraščениh in zatavljenih zemljišč z agromelioracijskimi ukrepi tako, da je omogočena strojna obdelava. Poleg tega sodobna tehnika paše omogoča rabo tistih kmetijskih zemljišč, ki jih ni mogoče učinkovito strojno obdelovati. Oboje omogoča ponovno aktiviranje opuščениh oziroma ekstenziviranih kmetijskih zemljišč in s tem povečanje potencialov za pridelavo hrane. Katastrska občina Rakitna je značilen primer, kako proces zaraščanja in revitalizacije zaraščениh zemljišč poteka v hribovitem svetu.

O RAKITNI

Katastrska občina (v nadaljevanju k.o.) Rakitna leži v zaledju Krma na nadmorski višini med 780 in 1000 metri. Kotlina, ki je kraško polje, in del pobočij, ki jo obdajajo, so v kmetijski rabi, okoliški hribovi so poraščeni z gozdom. Obseg k.o. in strukturo rabe zemljišč prikazuje naslednja preglednica.

Preglednica 1: Površine zemljišč na območju k.o. Rakitna po dejanski rabi (CERPOK, 2004)

Kategorije zemljišč/leto	1937*	1960**	1988***	2003**
Njive	135	90	17	5
Sadovnjaki	0	5	5	5
Travniki in pašniki **	1100	890	372	320
Zemljišča v zaraščanju	0	150	539	348
Gozd	850	945	1137	1372****
Ostalo	22	27	37	57
SKUPAJ	2107	2107	2107	2107

Podatki kažejo na velike spremembe na področju kmetijstva: njiv praktično ni več, za lastne potrebe pridelujejo le še krompir in vrtnine, nekdanje njive se zaraščajo v travnike, nekdanje senožeti pa so že prekategorizirane v gozd. Edino tržno pridelavo danes omogoča živinoreja, predvsem krave dojilje in reja konj za meso. In seveda gozdarstvo.

Do začetka 60-ih let prejšnjega stoletja je bila Rakitna izrazito agrarno naselje. Prebivalci, ki so se do tega časa zaposlovali v nekmetijskih dejavnostih, so se izseljevali. V začetku 60-ih let pa sta redna avtobusna zveza in posebni delavski avtobus za tovarno Brest v Cerknici omogočila dnevno migracijo, s tem pojav mešanih kmetij in naraščanje števila nekmečkih gospodinjstev. V kraju nudijo nekaj delovnih mest le Mladinsko klimatsko zdravilišče, šola in vrtec ter manjši turistični objekt z gostiščem in nekaj prenočišči. Večina aktivnega prebivalstva danes dnevno potuje na delo v dolino (Ljubljanski bazen). Nobena od kmetij ne ustvarja več dohodka samo s primarno kmetijsko dejavnostjo.

Socialna struktura prebivalstva se močno spreminja in s tem tudi način življenja. Sekundarna bivališča nedomačinov (vikendi) nastanejo v začetku 60-ih let, v zadnjem desetletju pa se tudi vse več ljudi iz doline odloča za stalno naselitev v Rakitni. Številne mlade družine domačinov gradijo nove hiše in

* J. Klemenc, 1937

** ocena na osnovi osebnega poznavanja razmer (v tem času sem delal kot kmetijski pospeševalec pri področni kmetijski zadrugi)

*** podatki iz agrokarte

**** podatek Zavoda za gozdove RS

*+ Ta podatek vključuje travnike in enokosne travnike (senožeti), slednji so v tej k.o. prevladovali (cca 2/3 po Franciscejskem katastru), danes se v manjšem delu koristijo kot pašniki, večina so v zaraščanju oziroma že prekategorizirani v gozd.

ostajajo doma. Nadaljuje se proces deagrarizacije. Število kmetij se nenehno zmanjšuje: od 74 leta 1960 na 20 leta 2012, kar je za 73 % ali v povprečju za eno kmetijo na leto (CERPOK, 2004). Na osnovi demografske strukture na kmetijah pa je mogoče sklepati, da se bo proces odmiranja kmetij še nadaljeval. Na nekaj kmetijah so ostali brez mladih družinskih članov, na nekaj kmetijah imajo mladi take zaposlitve, da verjetno ne bodo mogli več kmetovati v sedanjem obsegu in usmeritvi, ko bo obnemogla starejša generacija, ki danes opravlja nujna vsakdanja dela na kmetiji. Zemljišča kmetij, ki ugašajo, prevzemajo v obdelavo ne-

katere od preostalih aktivnih kmetij, ki postopoma povečujejo obseg svoje proizvodnje. Večinoma gre za neformalni zakup, dogovorjen večinoma le ustno, za ne natančno opredeljen čas, kar ne omogoča dolgoročno načrtovanje pridelave in naložb na kmetijah zakupnikov, pa tudi zmanjšuje njihov interes za bolj intenzivno rabo najetih zemljišč. To je slaba stran te rešitve. Nekateri lastniki, ki niso več kmetje, pa se odločajo tudi za prodajo svojih kmetijskih zemljišč. Vendar je proces lastniškega prestrukturiranja kmetijskih zemljišč razmeroma počasen. To si je mogoče razlagati z dvema dejavnikoma:

1. Najprej s tem, da je starejša generacija lastnikov še čustveno vezana na družinsko posest in da želi vendarle zadržati lastništvo zemlje za primer izrednih razmer, ko bi bilo potrebno zase pridelovati hrano.

2. Mlajše generacije lastnikov špekulativno razmišljajo oziroma računajo na zazidljivost njihovih zemljišč in tedaj njihovo veliko bolj ugodno unovčitev. Takim razmišljanjem botrujeta dosedanja politika prostorskega načrtovanja, ki v kmetijskih zemljiščih vidi zgolj cenovno najugodnejši prostor za urbanizacijo ter politika varstva kmetijskih zemljišč pred spremembo namembnosti, ki je zelo ohlapna in nedosledna. Pojav je prisoten povsod po Sloveniji, še posebej v zaledju urbanih centrov, v obravnavani katastrski občini pa je dodatno pogojen z razmahom vikendaštva in razvojem turizma.

Kmetije, ki na tej osnovi povečujejo obseg svoje pridelave, ne morejo v celoti nadomestiti izpada kmetijske proizvodnje zaradi odmiranja oziroma

ukinjanja kmetij. Prevzemajo namreč samo najboljša zemljišča, oziroma zemljišča, ki jih je mogoče strojno obdelati, ostala pa praviloma prepuščajo zaraščanju.

Vendar pa je nekako v zadnjih 15 letih začel proces revitalizacije zemljišč v zaraščanju. Kmetije so začele postopoma koristiti nekdanje senožeti, kjer je bila mogoča samo enkratna ročna košnja, z nadzorovano pašo ob uporabi pašnih aparatov. V letu 2012 je tako paslo živino čez celo poletno sezono 13 kmetij, v pašo pa je bilo vključenih okrog 45 ha teh zemljišč. Pašna raba travnatega sveta tako omogoča ponovno aktiviranje kmetijskega proizvodnega potenciala teh zemljišč. Poleg tega pa ima še drug pozitiven učinek na gospodarjenje. S tem, da je živina na paši celotno poletno sezono, so kmetije močno razbremenjene z delom pri vsakdanji oskrbi živine v času, ko je veliko dela pri pridelavi krme in drugih poljskih opravilih. To je z vidika stroškov in organizacije dela na kmetijah zelo pomemben dejavnik.

REVITALIZACIJA ZEMLJIŠČ V ZARAŠČANJU

Za trajno revitalizacijo zemljišč v zaraščanju po naših izkušnjah nadzorovana paša ni zadosten ukrep. Paša za to območje tradicionalnih vrst živine (govedo, konji in ovce), ki travno rušo selektivno popasejo, sicer nekoliko upočasni zaraščanje, povsem zaustaviti pa ga ne more. Za popolno in trajnejšo revitalizacijo zemljišč v zaraščanju je potreben intenzivnejši melioracijski poseg z odstranitvijo grmovne zarasti, grmovnih in drevesnih panjev in površinskih skal, in/ali z globinskim mulčenjem ter z obnovo travne ruše na melioriranih delih zemljišča. Je pa mogoče s temi ukrepi zemljišča, ki niso preveč razgibana in površinsko zakrasela, trajno usposobiti celo za strojno obdelavo in intenzivnejšo pridelavo krme.

Taka agromelioracija ima seveda opazen vpliv na podobo kulturne krajine. Ta se bistveno spremeni, vendar gre pri tem dejansko za vzpostavitev prvobitne podobe kulturne krajine, ki se je oblikovala skozi kosno rabo tega sveta in bila v procesu zaraščanja degradirana. Ponovno se vzpostavi odprta krajina z izrazitim gozdnim robom. Z izbiro primernih vrst trav in zeli za obnovo travne ruše se tudi bistveno ne spremeni biotop, oziroma natančneje, se ne spremeni bolj, kot ga spremeni že sam način pašne rabe. Ocenjujem, da je ta način revitalizacije zemljišč v zaraščanju ugoden tudi s krajinskega vidika.

Na območju k.o. Rakitna je bilo leta 2010 in 2011 ob finančni podpori občine, ki je prispevala 70 % stroškov za strojno mulčenje, tako melioriranih okrog 20 ha pašnikov. Melioracijski poseg je bilo treba opraviti povprečno na 43 % bruto površine. Kot je razvidno in naslednjega pregleda stroškov, je tak meliorativni poseg finančno in delovno razmeroma zahtevna investicija.

Preglednica 2: Pregled stroškov izvedbe agromelioracije zemljišč v zaraščanju na območju k.o. Rakitna 2010–2011*

Seznam melioracijskih del	Obseg dela (ure/ ha)	Cena dela (eur)	Skupaj cena (eur)
Ročni posek in odstranitev drevja in večjih grmov	125	12	1500
Ročna odstranitev grobih ostankov drevja in korenin	20	12	240
Ročna setev travno deteljne mešanice	2	12	24
Strojno mulčenje ostankov drevja, štorov in skal do globine cca 10 cm (30 % vrednosti strojne ure)	10	49,5*	495
Brananje površine, gnojenje in drugo (traktor)	10	30	300
Travno seme/ ha površine			196
Mineralna gnojila/ ha površine			172
SKUPAJ			2927
Prispevek občine (70 % vrednosti mulčenja)			1200
SKUPAJ STROŠEK			4127
Neposredna breme za kmetijo, vključno s traktorsko storitvijo brez (lastnega) traktorista			1043

Tako visok strošek je mogoče obravnavati le kot dolgoročno naložbo, saj sicer preveč bremeni proizvodnjo tekočega leta. Ob redni rabi in minimalnih vzdrževalnih delih tako melioriranih zemljišč gre pravzaprav za naložbo s trajnim učinkom. A vendarle se postavlja vprašanje, koliko kmetij lahko ob tekoči proizvodnji dodatno angažira toliko finančnih sredstev in dela za ekonomske učinke, ki bodo realizirani na dokaj dolgi rok. Z nacionalnega vidika pa se zdijo take naložbe vsekakor smotrne, saj gre za ohranjanje in večanje pridelovalnih zmogljivosti kmetijstva, ki je eden ključnih nacionalnih virov. Zato je pomoč iz javnih finančnih virov pri tovrstnih naložbah potrebna in nujna.

Proces zatravljanja in zaraščanja slabših kmetijskih zemljišč pomeni zmanjševanje njihovih proizvodnih potencialov pod že preizkušeno oz. doseženo mejo njihove

*Pregled stroškov je izdelan na osnovi Programa agromelioracije pašnikov na območju vasi Rakitna, ki ga je pripravil Kmetijsko gozdarski zavod Ljubljana, in osebnega delovnega angažmaja oz. evidence pri izvedbi melioracije na zemljiščih naše kmetije. Vrednosti se nanašajo na ha dejansko /neto/ meliorirane površine.

naravne zmogljivosti. Pogojen je predvsem tehnološko in ekonomsko. Zaradi slabših proizvodnih sposobnosti in neprimernosti teh zemljišč za strojno obdelavo so proizvodni stroški previsoki, da bi bila ta proizvodnja tržno zanimiva, zato je pričakovati, da se bo ta proces nadaljeval. Zgolj kratkoročno naravnano podjetniško vrednotenje učinkov kmetijske rabe omenjenih zemljišč ne bo spodbujalo njihove obdelave, še manj vlagan v njihovo revitalizacijo in izboljšavo, dokler bo mogoče zagotavljati preskrbo s cenejšo hrano iz območij z ekonomsko ugodnejšimi proizvodnimi razmerami ali iz uvoza in dokler pri potrošnikih kvaliteta hrane ne bo odločilni kriterij za nakup. Če pa pogledamo na problem s trajnostnega vidika, ki upošteva dimenzijo prihodnosti, ko bodo potrebe po hrani in njeni kakovosti vse večje, pa pomeni vsako zmanjševanje oziroma zanemarjanje že obstoječih proizvodnih potencialov nesmotrno dejanje. Z vidika ohranjanja proizvodnih potencialov za pridelavo hrane so torej pomembna tudi ta zemljišča, katerih raba se v današnjih ekonomskih razmerah in tehnoloških pogojih ekstenzivira ali opušča. To velja še posebej za našo državo, ki ima okrog dve tretjini hribovitega sveta in obsežna območja z omejitvenimi dejavniki (krajinski parki, vodovarstvena območja, Natura 2000 idr.) Ne gre pa prezreti niti socioloških razsežnosti tega procesa. Deagrarizacija podeželskega prebivalstva, ki je zmanjšala obseg razpoložljive delovne sile v kmetijstvu, je obenem povzročila tudi depopulacijo podeželja. Odseljevali so se predvsem pripadniki mlade generacije, kar je pomembno osiromašilo socialne stike v podeželskih skupnostih. Na področju kmetijstva pa je v mnogih primerih odprlo problem nasledstva na kmetijah. Mnoge kmetije so trajno ali začasno ostale brez stalnih mladih delovnih moči. Praksa sicer kaže, da mladi, ki so odšli s kmetije, občasno še vedno pomagajo staršem pri kmetovanju, zlasti če niso odseljeni predaleč. Toda ta občasna pomoč vprašanja perspektivnosti kmetije ne rešuje. Pomeni le olajšanje dela starejši generaciji, dokler je ta še sposobna in zainteresirana ohranjati kmetovanje. Razvojni naboj na takih kmetijah pa praviloma umanjka, saj mladi nimajo več interesa, da bi vplivali na poslovne odločitve. Kmetije, na katerih mladi ne vidijo svoje perspektive, zato razvojno zaostanejo. Podoben proces pa se dogaja tudi na tistih kmetijah, kjer starejša generacija predolgo zadržuje odločanje o gospodarjenju v svojih rokah. Če želimo mlade zadržati na kmetijah, jim je treba dovolj zgodaj omogočiti ekonomsko in odločitveno (operativno) samostojnost. Tudi ti dejavniki so pospešili oziroma pospešujejo proces odmiranja manjših kmetij in s tem tudi proces zaraščanja slabših zemljišč. Z razvojem možnosti za dnevno migracijo (prometne povezave, avtomobilizem) na delo izven domačega kraja se je razširilo kmetovanje ob službi (pojav mešanih kmetij). Odmiranje manjših kmetij se je s tem upočasnilo, procesa zaraščanja mejnih zemljišč pa to ni bistveno zaustavilo.

Vzporedno s tem procesom teče razvoj pridelovalnih tehnik. Ta zahteva več in hitrejšo dopolnjevanja znanja, torej redno in trajno dopolnilno strokovno izobraževanje. To lahko uresničijo predvsem mlajše generacije. Če mladih ni dovolj in če nimajo dovolj možnosti za uresničitev svojih poklicnih ambicij, prenos znanja v prakso in s tem tehnološki razvoj ni dovolj intenziven. V tem kontekstu pa se mi zdi pomembno opozoriti še na en vidik tehnološkega razvoja v kmetijstvu. Kerenito se je spremenil tradicionalni način dela in življenja na samih kmetijah kot tudi v podeželskih skupnostih. Vse več je individualnega dela, vse manj potreb po medsosedske pomoči, vse manj neposrednega stika z zemljo, pridelava se vse bolj komercializira. Zdi se, da je ta proces nepovraten. Izginjajo tradicionalni elementi socialne kohezije podeželskih skupnosti. Novi, ki bi vključevali vse socialne skupine, ki danes sobivajo na podeželju, pa se oblikujejo zelo počasi. Tudi mladi s kmetij vse bolj privzemajo življenjski slog mestnega ali primestnega prebivalstva, ki še vedno vidi v kmetovanju manj zanimivo dejavnost in manj ugleden način življenja. Gotovo to ni brez vpliva na njihov odnos do kmetijstva in prispeva k temu, da pri njihovih življenjskih odločitvah pogosto prevladajo druge vrednote. Odločitev za revitalizacijo zaraščenih ali zanemarjenih kmetijskih zemljišč je torej vezana na številne dejavnike. Gotovo pa sta najpomembnejša (1) interes kmetij za povečanje svojih proizvodnih zmogljivosti in (2) interes družbe, da ohrani in po možnosti izboljša nacionalni proizvodni potencial za pridelavo hrane. Kmetije se bodo odločale za to, če bo povečanje proizvodnih zmogljivosti omogočalo tudi povečanje dohodka oziroma preprečilo zmanjšanje dohodka zaradi izpada zaraščenih zemljišč iz sistema subvencioniranja. Pri tem bodo nujno tehtale med povečanjem oziroma izpadom dohodka in stroški revitalizacije, in sicer za razmeroma kratkoročno obdobje. Doba povrnitve s strani kmetije vloženi sredstev pa bo bistveno odvisna od tega, kolikšna bo udeležba družbe pri teh naložbah. Na podlagi prikazanega primera ocenjujem, da so stroški revitalizacije zemljišč v zaraščanju previsoki, da bi se lahko pokrivali v okviru rednih proizvodnih stroškov v gospodarno razumnem času. Zato bi bilo potrebno, da vsaj denarni del teh stroškov prevzame širša družbena skupnost ali pa omogoči zelo dolgoročno ugodno kreditiranje tovrstnih naložb, saj gre za naložbo s trajnim učinkom. Prvo možnost bi lahko uresničevali s posebnim ukrepom v okviru Programa razvoja kmetijstva in podeželja, drugo možnost pa z oblikovanjem posebnega sklada, ki bi se, med drugim, lahko napajal tudi iz prispevkov za spremembo namembnosti kmetijskih zemljišč. Potrebno je le, da družba izkaže interes za ohranjanje in izboljšanje proizvodnih potencialov kmetijstva.

Solčavsko, primer upravljanja lokalne skupnosti s krajinskim parkom

Avgust Lenar

Solčavsko leži v zgornjem delu Zgornje Savinjske doline, neposredno ob avstrijski meji. Središče območja je vas Solčava. Območje, ki se prekriva z Občino Solčava, obsega 102 km² in je obdano z vrhovi Savinjskih Alp in Olševe, ki je del Karavank. Posebna zanimivost in turistična privlačnost Solčavskega so tri alpske doline: Logarska dolina, Robanov kot in Matkov kot ter geološko najstarejša Podolševa, ki skriva v svojem masivu znamenito Potočko zijalko.

Krajinski park Logarska dolina je bil, enako kot Robanov kot, ustanovljen v letu 1987 z odlokom takratne občine Mozirje. Ker odlok o ustanovitvi, poleg splošnih razvojnih smernic, ni urejal financiranja delovanja in razvoja parka z naravovarstvenim nadzorom, je gospodarski razvoj stagniral, kar je motilo poznavalce razmer v dolini, še najbolj pa njene prebivalce. Ti so od blizu spremljali škodo, ki so jo okolju povzročali predvsem izletniški turisti.

Zaradi teh razlogov in želje po organiziranem medsebojnem sodelovanju v dolini in v širši skupnosti so leta 1991 prebivalci doline in zunanji partnerji spodbudili ustanovitev podjetja. Poleg koncesijskega upravljanja zavarovanega območja parka naj bi bilo pristojno tudi za spodbujanje in usklajevanje gospodarskega razvoja ter za zastopanje šestnajstih družbenikov, večinoma lastnikov nepremičnin v Logarski dolini, med katerimi je imela velika večina stalno prebivališče v dolini, ostali pa so bili z njo poslovno povezani kot lastniki turističnih objektov. V podjetje so se vključile vse tradicionalne kmetije Logarske doline. Pričakovanja predlagateljev pobude, naslovljene na občino Mozirje, ki je bila ustanoviteljica parka, so se uresničila.

Leta 1992 je bila podjetju Logarska dolina, d.o.o., dodeljena koncesija, kar je bil prvi primer javno-zasebnega partnerstva v Sloveniji pri upravljanju širšega zavarovanega območja. Če izvzamemo začetne pomisleke nekaterih, da zasebno podjetje, čeprav deluje neprofitno, ni primerna oblika za upravljanje zavarovanih območij narave, ki so javnega značaja, pomembnejšega nasprotovanja pobudi ni bilo.

Občina Mozirje se je leta 1994 razdelila na občino Luče in občino Solčava. Slednja je prevzela pristojnosti za park, pri čemer se je pokazala koristnost skupnega nastopanja prebivalcev parka. Pridobljeni status upravljavca parka je sicer zanje pomenil novo odgovornost, vendar hkrati tudi nadaljevanje stoletne tradicije. Zaradi težke dostopnosti območja in velike večine zemljišč v zasebni lasti so namreč za ohranitev in razvoj Logarske doline vseskozi skrbeli predvsem domačini. Obdobje ustanavljanja in začetka delovanja podjetja je pomenilo predvsem iskanje razvojnih usmeritev, ki bi ohranile in nadgradile delo prejšnjih generacij ter v novih razmerah s turizmom kar najboljše uresničile primerjalne prednosti Solčavskega. O tem, da bo turizem povezal in neposredno tržil produkte iz kmetijstva in gozdarstva ter postal

najpomembnejša gospodarska dejavnost Solčavskega, med družbeniki ni bilo velike dileme. Od nadaljnjega razvoja so pričakovali koristi lastniki nepremičnin v parku. Na začetku sprejete in kasneje dopolnjene razvojne usmeritve je možno strniti v naslednje poudarke, v katerih je, poleg varstva narave, upoštevan tudi gospodarski in socialni razvojni vidik:

- Gospodarski razvoj ne sme škodovati okolju, temeljiti mora na naravnih možnostih, dediščini območja, tradiciji in lokalnem prebivalstvu.

- Ekoturizmu je potrebno nameniti osrednjo pozornost, pri tem tržiti domače izdelke in storitve tradicionalnih dejavnosti; dodatno turistično ponudbo pa velja prilagoditi namenu zavarovanja krajinskega parka.

- Namestitvene zmogljivosti v parku morajo ostati omejene v sedanjem obsegu ter jim dati priložnost za funkcionalno zaokrožitev in posodobitev.

- Zaradi ohranitve naravnega okolja in oblikovanja mirnih con je potrebno individualni izletniški motorni promet postopno nadomestiti z drugimi oblikami mobilnosti. Vas Solčava, kot geografsko središče območja, mora najprej razviti potrebno infrastrukturo s turistično ponudbo, da bo možno postopoma uvesti alternativne prevoze ter tako prometno razbremeniti zavarovana območja Logarske doline in Robanovega kota.

- Na širšem območju Solčavskega je potrebno, zaradi ohranjanja številnih gorskih kmetij s specifičnimi ekonomsko-socialnimi razmerami, spodbujati razpršen razvoj

turizma kot dopolnilne dejavnosti gozdarstvu in živinoreji. Ekoturizem to omogoča. Poleg obeh tradicionalnih panog velja torej vzpostaviti tretji steber ekonomske in socialne stabilnosti gorskih kmetij.

Ustanovitev Regijskega parka Kamniško-Savinjske Alpe bi zagotavljala uravnotežen odnos med varstvom narave ter ekonomskim in socialnim razvojem, če bi to, poleg državnega financiranja za varovanje narave, omogočilo tudi ustrezno sodelovanje lokalnih skupnosti in lastnikov zemljišč pri upravljanju parka.

Navedene razvojne usmeritve odražajo skrb za varstvo narave in geografsko-demografskim razmeram prilagojen razvoj na gospodarskem in socialnem področju. Prav zaradi usklajenih dolgoročnih ciljev s strani ustanoviteljev podjetja in dogovora, da so glasovi posameznih družbenikov v podjetju enakovredni, je bilo nato v naslednjih letih možno prebroditi občasno zelo različne poglede na nadaljnji razvoj, tako znotraj Logarske doline kot tudi v širšem območju. V prvem desetletju delovanja podjetja se je težišče dela premaknilo od izboljšanja vizualne podobe in izgradnje parkovne infrastrukture proti razvojnemu načrtovanju. Vsi dolgoročni projekti so bili zastavljeni za območje Solčavskega kot celote in mnogi tudi za širše območje Kamniško Savinjskih Alp ter Zgornje Savinjske doline. Za prebivalce Solčavskega so bile, v obdobju, ko se je turistična ponudba najhitreje razvijala, organizirane številne strokovne ekskurzije po Sloveniji in tujini kot spodbuda in spoznavanje izkušenj na konkretnih primerih iz drugih alpskih držav.

ZAVAROVANO OBMOČJE KOT DODANA VREDNOST

V dveh desetletjih delovanja, ki sta bili gospodarsko in družbeno zelo razgibano obdobje, je podjetje Logarska dolina »pomembno prispevalo k varstvu narave in okolja, izboljšanju infrastrukture in spodbujanju trajnostnega gospodarskega razvoja na območju parka in v njegovi okolici«, kot so zapisali v okoljevarstveni organizaciji CIPRA International ob podelitvi prve nagrade na natečaju projekta Prihodnost v Alpah, na katerega se je v kategoriji »zavarovana območja« prijavilo več kot osemdeset primerov dobrih praks iz šestih alpskih držav. Zavarovana območja torej, ob ustreznem pristopu, ne predstavljajo razvojne ovire za prebivalce, ampak lahko s svojo geografsko in ponudbeno prepoznavnostjo predstavljajo celo veliko dodano vrednost na turističnem področju. Izvajanje usklajene razvojne vizije je omogočilo bistveno povečan turistični obisk, zato so nove možnosti pridobivanja dohodka tudi na kmetijah, ki so na Solčavskem, zaradi svoje velikosti in zaokroženosti, nekaj posebnega. Ponudba, za katero so se po svoji presoji odločile, je prispevala nov vir sredstev za njihovo preživljanje in razvoj. Gorske kmetije na Solčavskem tako tudi iz tega razloga ostajajo ekonomsko in gospodarsko stabilne ter imajo v veliki večini zagotovljeno nasledstvo. Ekoturizem je tako že pred dobrim desetletjem postal po dohodku najpomembnejša gospodarska dejavnost domačinov. Skupaj z gozdarstvom in kmetijstvom predstavlja vedno močnejšo oporo ekonomski stabilnosti

in socialni varnosti prebivalcev širšega območja. Harmonijo treh dejavnosti lepo dopolnjuje prilagojeno gospodarjenje z gozdom ob upoštevanju njegove rekreacijske in krajinsko-estetske funkcije ter na številnih kmetijah ekološko kmetovanje. To dvoje predstavlja dodano vrednost neposrednemu trženju tradicionalnih produktov in storitev v turizmu.

Upravljanje zavarovanega območja torej omogoča uravnoteženost med varstvom narave (ekologijo) ter gospodarskim in socialnim razvojem. To temeljno načelo trajnosti je bilo v Logarski dolini, predvsem zaradi zunanjih investorjev in novo nastalih občin z nejasno razvojno vizijo, pogosto

na težki preizkušnji. Upati je, da so ga prebivalci večinsko sprejeli kot del svojega življenja in delovanja tudi v prihodnosti. Razvoj podjetja in kmetij v dolini je bil osnovan in še vedno temelji na domačem kapitalu. Drug pomemben vidik je medsebojno sodelovanje v prepleteni verigi različnih dejavnosti in deležnikov. V ne tako oddaljeni preteklosti sodelovanje med velikimi gorskimi kmetijami v dolini ni bilo pogoj njihove gospodarske uspešnosti. Večinoma so bile gospodarsko samozadostne in so stoletja trajnostno gospodarile znotraj svojih okvirov ter sočasno skrbele tudi za dolino. Iz tega razloga je bila najpomembnejša izkušnja družbenikov njihovo organizirano sodelovanje. Da je bil prav to pogoj uspešnosti, velja še zlasti za ekoturizem, ki je povezovalc različnih dejavnosti, je v svojem bistvu prijazen do narave in koristen za domačine. V njegovem okviru se posamezni, praviloma manjši ponudniki medsebojno dopolnjujejo in s skupno rešujejo razvojne probleme, tako pa krepijo predvsem lasten materialni in socialni položaj.

TRAJNOST KOT OHRANJANJE RAZVOJNE KONTINUITETE

Podjetje se danes nahaja v obdobju menjave generacij in vsebin delovanja. Z letom 2010 se je zaključilo obdobje, ko je bilo kot upravljavec parka tudi nosilec razvoja turizma na širšem območju Solčavskega in urejanja komunalne infrastrukture v parku – dejavnosti torej, ki so običajno v neposredni pristojnosti občin. Pristojnosti so se sedaj prenesle s podjetja na občino Solčava, zato je potrebno zastaviti vsebino delovanja, ki bo bližja dejavnosti drugih upravljavcev parkov: varovanje narave in zagotavljanje trajnostnega razvoja parka.

V sodelovanju z občino Solčava so bila pripravljena vsebinska izhodišča za Center Rinka v središču vasi Solčava. Občina je tako ustanovila javni zavod za turizem in trajnostni razvoj Solčavskega. Koordinacija razvoja turistične dejavnosti in drugih povezanih dejavnosti širšega območja se je prenesla nanj. To pomeni tudi vsebinsko, prostorsko in finančno nadgradnjo dosedanjega delovanja, ki jo omogoča širša podpora in proračunsko sofinanciranje s strani občine.

Razvoj Solčavskega ima torej lastno razvojno kontinuiteto iz preteklosti v načrtovano prihodnost: od stoletnega sobivanja domačinov z naravo, v okviru velikih kmetij s samozadostnim načinom gospodarjenja, skupinske obnove s strani okupatorja požgane vasi in kmetij po 2. svetovni vojni, ponovnega oživljanja turizma z delovanjem prizadevnega Turističnega društva Solčava, strokovnega razvojnega pristopa podjetja Logarska dolina, d.o.o., do načrtovanega nadaljevanja na nivoju občinskega javnega Zavoda za turizem in trajnostni razvoj Center Rinka.

Ohranjanje razvojne kontinuitete podeželja, brez spreminjanja usmeritev in vedno novih začetkov ter podvajanj, je velikega pomena. Jasni cilji in skrbna nadgradnja doseženega ob menjavah generacij je za Solčavsko, kjer izrazito malo prebivalcev gospodari z velikimi naravnimi potenciali, ključno. S tega vidika je torej spodbudno, da je ponovni razmislek o razvojni viziji občine pokazal, da se v bodoče ne bo bistveno spreminjala, saj je že dve desetletji zasnovana na primerjalnih prednostih območja in trajnostnem pristopu, kar je bilo v zadnjih dveh desetletjih večkrat potrjeno, tako s strani prebivalcev kot tudi obiskovalcev in institucij. Evropska komisija je leta 2009 podelila Solčavskemu naziv »Evropska destinacija odličnosti v Sloveniji« za turizem v varovanih območjih, kar je dodatna potrditev dosedanjega dela predvsem v krajinskih parkih Logarska dolina in Robanov kot.

Ob sicer dobro razviti namestitveni ponudbi ostaja največji razvojni problem – kljub spodbudnim začetkom – še vedno preveč opuščena vas, z neugodno starostno strukturo prebivalcev. Oživitev vasi z ustvarjanjem novih delovnih mest je sedaj problem, vendar hkrati priložnost za zasebnike z dozorelo podjetniško pobudo, da prispevajo dodano vrednost k že zastavljenim produktom in storitvam. Druga izjemna priložnost za mlade domačine, da se po izobraževanju in seveda ob možnosti zaposlitve vrnejo domov, je upravljanje in trženje izjemnih naravnih vrednot državnega in lokalnega pomena, ki so primerjalno najbolj zgoščene ravno v tem delu Slovenije. Tudi s tem namenom je bil pred leti spodbujen projekt ustanavljanja Regijskega parka Kamniško-Savinjske Alpe, ki bi lahko – ob upoštevanju pripomb in predlogov, zbranih na javnih obravnavah in z zelo jasno izraženo in ponujeno trajno proračunsko pomočjo države – bistveno pospešil proces zaposlovanja domačinov z visoko izobrazbo in hkrati v okviru območja Kamniško-Savinjskih Alp našel pravo mesto za Solčavsko z izrazito zgoščenimi naravnimi vrednotami ter dolgoletnimi izkušnjami s trajnostnim razvojem podeželja.

Dragatuš, primer vpliva lokalne skupnosti na posege v prostor

Rajko Štefanič

Krajevna skupnost Dragatuš je tretja po velikosti na območju občine Črnomelj. Združuje 21 vasi v kateri živi 1470 prebivalcev. V zgodovini kraja je imelo pomembno vlogo za preživetje ljudi kmetijstvo in gozdarstvo. Službo so imeli možnost le redki dobiti v bližnjem rudniku rjavega premoga Kanižarica, pozneje pa tudi v tovarnah: Belt, Belsad, Beti, Komet, Novoteks, Danfoss itd. Danes je večina naštetih tovarne zaprtih, vključno z rudnikom. Ljudje se vozijo na delo v deset kilometrov oddaljeni Črnomelj, v Novo mesto, v Ljubljano, nekateri pa so odšli tudi v tujino – tako kot nekoč.

Naselje Dragatuš se v pisnih virih prvič omenja leta 1402. Ustanovitev župnije se omenja leta 1854 in šole leta 1858. Naši predniki so morali upoštevati vse naravne danosti in zakonitosti, da so dolgoročno obstali na tem koščku Bele krajine. Leta 1910 so ustanovili Gasilsko društvo Dragatuš, ki je poleg obrambe pred požarom združevalo vse krajane dobre volje, pripravljene storiti kaj koristnega za bližnje, potrebne pomoči, brez pričakovanja, da bodo za opravljeno delo dobili plačilo. Prostovoljstvo je delovalo tudi v kriznih časih, še posebno po drugi svetovni vojni, ki ni prizanesla niti naši vasi. Dragatuš je namreč 5. maja 1944 leta doživel silovit bombni napad okupatorja, ko je na vas padlo 130 bomb. Ta nepopisna tragedija je vaščane združila v prizadevanjih za obnovo porušenih domov in gospodarskih poslopij. Ustanovili so obnovitveno zadrugo in pomagali drug drugemu s skromnimi prihodki od kmetij in gozdov. Kreditov si niso upali najeti, ker niso vedeli, če jih bodo zmogli odplačati. Na osnovi Popisa vojne škode je država Jugoslavija dobila denarno odškodnino in jo porabila za obnovo in zagon povojne industrije, kar je bilo v tistem obdobju nujno potrebno. Žalostni in razočarani danes opazujemo, kako ta industrija propada, ali pa so objekte pokupili razni tajkuni. Na vojne oškodovance je pozabila tudi država in so zopet ostali praznih rok.

OHRANITEV VODNEGA VIRA

Leta 1985 so na občinski upravi Črnomelj načrtovali na 34 ha veliki površini izgradnjo deponije komunalnih in posebnih odpadkov na področju »rudniške kadunje« premogovnika Kanižarica. Pristojni uradniki se niso čutili dolžni javno predstaviti načrtov ali pridobiti soglasja lastnikov zemljišč ter zainteresirane javnosti. Predstavniki Krajevne skupnosti so bili obveščeni, da se bo gradila deponija tudi v primeru, če bi tej nasprotovali.

Dragatušci smo stopili skupaj in 3. aprila 1986 ustanovili Društvo za varstvo okolja Dragatuš. Na ustanovnem občnem zboru je bilo prisotnih 71 krajanov. Na naše vabilo sta se udeležila občnega zbora tudi ga. Jelka Kraigher, takratna predsednica Zveze društev za varstvo okolja RS in akademski kipar g. Marjan Keršič Belač. Zbora se ni udeležil nihče od povabljenih predstavnikov občine Črnomelj. Seznanili smo se z našimi pravicami do sodelovanja v uradnih postopkih za pridobitev gradbenega dovoljenja. Vsi prisotni smo podpisali peticijo o zaskrbljenosti nad neprimerno izbrano lokacijo in nasprotovanju le tej. Na javni tribuni v Črnomlju smo spoznali, da nas pristojni ne jemljejo resno. Zato smo povabili neodvisne strokovnjake z Rudarsko geološke fakultete v Zagrebu. Ogled predvidene lokacije in analiza vrtine sta pokazala, da zaradi hidrološke občutljivosti gradnja deponije komunalnih, še manj pa posebnih odpadkov, ni primerna. V globini rudniške kadunje so namreč velike količine neoporečne vode. Ta voda je pozneje zalila rove rudnika Kanižarica, zaradi česar so ga zaprli. Na območju zaprtega rudnika rjavega premoga Kanižarica je danes industrijska cona. Krajanji imajo nova delovna mesta, obiskovalci pa si lahko ogledajo rudniški muzej in višje ležeče opuščene rove.

V sodelovanju s neodvisnimi strokovnjaki smo Dragatušci s svojo vztrajnostjo in velikimi naporji uspeli ohraniti bogat vodni vir za poznejše rodove, ko bo kvalitetna voda še večja vrednota kot je sedaj. V Društvo za varstvo okolja se je včlanilo 280 krajanov. Z organizacijo strokovnih predavanj povečujemo ekološko ozaveščenost prebivalcev Bele krajine. Ne želimo si, da bi se še kdaj ponovila katastrofa in neprijetna izkušnja onesnaženja okolja s PCB v Semiču.

NASPROTOVANJE POSTAVITVI BAZNE POSTAJE

V začetku tretjega tisočletja se je v spokojno življenje prebivalcev Dragatuša in bližnjih vasi spet prikradel nemir, strah pred neznanim in občutek nemoči ob informaciji, da sredi idilične vasi potekajo gradbena dela za postavitev bazne postaje (BP) na gasilskem domu. Ta vest je razdelila složne in vsestransko aktivne člane Prostovoljnega gasilskega društva Dragatuš, kakor tudi ostale krajanje, na dva tabora. Agenti investitorja enega izmed mobilnih operaterjev so za postavitev BP s prefinjeno in uveljavljeno metodo pridobili tiho neuradno soglasje posameznikov v Prostovoljnem gasilskem društvu. Bolj osveščeni člani so o načrtovani gradnji želeli pridobiti več informacij, peščica zavedenih pa je zagovarjala pragmatičnost postopkov in za grobi poseg v prostore gasilskega doma videla samo korist v finančnem nadomestilu. Pod okriljem Društva za varstvo okolja Dragatuš smo ustanovili civilno iniciativo in zbrali podpise (80 %) krajanov, ki so izrazili nasprotovanje tovrstni

okoljski obremenitvi in zahtevali odgovore na svoja vprašanja.

Kronološki potek aktivnosti:

- Oktober 2002. Organizirali smo javno tribuno, katere se povabljeni predstavniki investitorja mobilne telefonije, žal, niso udeležili.
- December 2002. Investitor je ustavil gradbena dela na osnovi poročanja medijev o našem nasprotovanju začeti črni gradnji brez vsakršnih uradnih soglasij. Investitor je ignoriral dialog s krajanji kljub spoznanju, da se krajanji Dragatuša ne pustimo manipulirati. Ni upošteval pisnih predlogov za alternativno lokacijo BP na hribu pri lovski koči Lovskega društva Dragatuš, s čimer so soglašali tudi naši lovci.
- April 2007. Investitor je pridobil gradbeno dovoljenje na komasiranem in trajnostno urejenem dragatuškem polju na robu Krajinskega parka Lahinja in neodgovorno nadaljeval aktivnosti.
- Maj 2007. Na dragatuškem polju zabrnijo gradbeni stroji za izkop temeljev za BP.
- Pomladi 2007. Krajanji ponovno podpisujejo peticijo proti BP, in sicer zaradi neustrezne umestitve v prostor.
- Julij 2007. Investitor ne upošteva pripomb krajanov niti Lokacijske informacije Občine Črnomelj in postavi BP. Ena oseba, ki je bila stranka v postopku, zoper gradbeno dovoljenje vloži tožbo na upravno sodišče.
- Maj 2008. Investitorju Ministrstvo za okolje in prostor izda uporabno dovoljenje kljub opozorilu o vloženi tožbi.
- December 2008. Upravno sodišče z razsodbo razveljavi gradbeno dovoljenje.
- Junij 2009. Na redni seji Državnega zbora poslanka Renata Brunskole opozori na nepravilnosti pri izvedbi BP na dragatuškem polju.
- Junij 2009. Civilna iniciativa skliče novinarsko konferenco, kjer problem predstavi medijem. Na Upravno inšpekcijo na Ministrstvu za javno upravo pošljejo zahtevo za takojšnje ukrepanje.
- Julij 2009. Ministrstvo za okolje in prostor zavrne zahtevek investitorja za izdajo novega gradbenega dovoljenja.
- December 2011. Investitor prestavi BP na hrib v bližnjem gozdu, kjer je z okoljskega vidika veliko manj moteča.

OVREDNOTENJE Z VIDIKA TRAJNOSTI

Dragatušci smo poznani po organiziranem in vztrajnem delovanju zoper okoljsko sporne posege v občutljiv belokranjski prostor. Ob grožnjah z okoljskimi nevšečnostmi smo s civilno iniciativo vedno pospešili aktivnosti v bran trajnostnemu razvoju. Z vidika rabe kmetijskih površin in upoštevanja okoljskih predpisov v prostorsko ureditvenih pogojih (PUP) je civilna

inicijativa (CI) v pravem trenutku na pravi način nastopila proti brezvestnemu investitorju, ki mu je bil prioriteta ekonomski vidik naložbe, ne pa hkrati tudi okoljski in družbeni vidik razvoja. Za uspešno rešitev prizadevanj Dragatušev so zaslužni tudi mediji, ki so ves čas korektno obveščali javnost. Z objektivnim pristopom so doprinesli k ozaveščanju ljudi in pozitivno vplivali tudi na posameznike, ki so prepričani, da se ne da nič spremeniti na bolje.

Danes z zadovoljstvom vidimo, da so naši gasilci po tej neprijetni izkušnji še bolj složni, prepoznavni in med najbolj aktivnimi na območju Gasilske zveze Črnomelj. Brez denarja mobilnega operaterja so posodobili opremo za reševanje in s pomočjo donatorjev nabavili defibrilator ter se usposobili za nudenje prve pomoči ob zastoju delovanja srca.

Zastopniki mobilnega operaterja so sistematično in neodgovorno zasejali strah med predstavnike mlajše generacije z izjavami, da ne bodo postavili bazne postaje v našem kraju, če jim ne dopustimo gradnje na predvideni lokaciji in posledično ne bomo imeli signala za prenosne telefone.

K osveščenosti krajanov so s svojimi argumenti bistveno pripomogli neodvisni strokovnjaki, gostje na javni tribuni: Anton Komat, Karel Lipič, Peter Firbas in Stanislav Lorenz. Pojasnili so nam, da je umestitev bazne postaje na gasilskem domu sredi naselja v nasprotju s previdnostnim načelom. Investitor je ravnal neodgovorno tudi do domačinov, ki čutijo in ravnaajo v duhu

trajnostnega razvoja kraja s skrbjo in mislijo na naslednje rodove.

Tovrstna oblika nasilja nad prebivalci in nad okoljem se pojavlja v primerih, ko prevlada ekonomski interes projekta nad vsemi ostalimi vidiki razvoja družbe. V slovenskem prostoru je dragatuški primer edinstven. Zato naj bosta aktivnost civilne iniciative in rzsodba Upravnega sodišča v poduk in opomin načrtovalcem gradbenih posegov, ki načrtujejo gradbene posege v okolju, predvsem pa na kmetijskih površinah. Na koncu poudarjam zaskrbljenost krajanov nad neodgovornostjo investitorja kakor tudi nad nedoslednostjo pristojnih organov pri izdaji soglasij in dovoljenj za gradnjo tovrstnih objektov v širšem smislu. Zadovoljni smo ob spoznanju, da ima civilna iniciativa pomembno vlogo v evropski ureditvi ter da je v našem primeru pravna veja oblasti korektno opravila svojo nalogo.

Pot proti prihodnosti

Prepričano trdimo, da brez trajnosti ni prihodnosti človeštva. Torej ima prihodnost tudi trajnost sama. Kako bomo to vero prenesli na prihodnje generacije? Z besedo? Z zgledom? Na zgledih smo preskromni, z besedami prerazsipni. Z obojim torej?

Že samo sestavljanje berila in upajmo, da tudi branje in premišljevanje ob njem odpira nov, zanimiv pogled na trajnost in na nekatere njene zakonitosti.

Nekoč se je trajnostna misel rojevala iz spoznanja ali predvidevanja pomanjkanja. Prihodnje ideje o trajnosti se ne bodo rojevale le iz stiske, ampak predvsem iz etičnega premisleka. Izhodišča porajanja trajnostne misli se namreč menjajo: nosilci globalne trajnostne misli niso več tisti, ki živijo v največjem pomanjkanju, ampak tisti, ki iz etičnih vzgibov spoznavajo njen pomen za obstoj človeštva.

Izobraževanje za trajnost je razmeroma enostavno: svetovne statistike o lakoti, smrtnosti dojenčkov, številu ljudi, ki preživijo z dolarjem na dan, itd. so že desetletja neusmiljeno natančne. Ne manjka jih, a se ne zgodi nič – ali premalo. Manjka nam moralne moči in možnosti vpliva. O razvoju se namreč ne pogajamo več kot so se nekoč, ampak v prevladujoči institucionalizirani organiziranosti predvsem bolj ali manj sledimo navodilom.

Vzgoja za trajnost naj bi bila vse nekaj drugega: odgovarjala naj bi na vprašanja, kaj in zakaj storiti ob vsem, kar vemo, da bi ublažili človeške stiske – ne na neki imaginarni ravni »vsega sveta«, ampak zelo konkretno: pri našem sosedu, v naši ulici, v naši vasi, da bi bilo na našem svetu več trajnosti.

Če je trajnost res tako pomembna, kot trdimo, zakaj je potlej ne preučujemo intenzivneje in plodneje? V Evropi in na zahodu spregledujemo, da se rojeva še nova ideja trajnosti, ne iz materialne stiske kot nekdanj, ampak iz stiske, porajajoče se iz nasprotja med etičnim občutkom odgovornosti do preteklega, sedanjega in prihodnjega sveta in realnih možnosti vplivanja. »Stara« in »nova« trajnost imata skupno predvsem zahtevo po človekovem samoomejevanju, sicer pa lahko gradita vsaka na drugih vrednotah. Zato njuno preučevanje lahko sega na področja povsem drugih disciplin in zahteva povsem drugačne raziskovalne

pristope - predvsem pa interdisciplinarnost. O trajnosti je navsezadnje mnogo napisanega: ekološkega, socialnega, ekonomskega. Dobro in dobro hotene misli, a včasih se zdi, da je vse to pisanje kot vrтанje rorov skozi veliko goro problemov; rorov, ki vijugajo v temi – vsak zase, namesto da bi se združili v enega samega, ravnega.

Absolutne trajnosti ni in je ni bilo. Ostaja tako nekako kot svoboda: nedosežen ideal; čim večji bo njen delež v danih skupnostih, toliko uspešneje bodo preživljale vzpone in padce v svojem razvoju. Ljudje dobre volje to čutijo in spontano iščejo trajnost po delcih na najrazličnejše načine, bolj ali manj uspešno, bolj ali manj domišljeno, ampak vse je boljše kot apatično ždenje tistih, ki mislijo, da jih potreba po trajnosti ne bo nikdar dosegla.

Če so se stari modeli trajnosti oblikovali skozi stoletja in je bil človek pri tem bolj ali manj pasiven, danes ti procesi potekajo mnogo hitreje. Zato moramo pri njihovem usmerjanju prevzeti aktivnejšo vlogo, če hočemo svojo usodo obdržati v svojih rokah.

Zgodovina je res učiteljica – boljša kot smo ljudje učenci. Pa vendar preseneča, s kakšno vnemo preučujemo svojo preteklost, v prihodnost pa se podajamo tako fatalistično. Kdaj bo v šolah poleg predmeta Zgodovina tudi predmet Prihodnost? Seveda je prihodnost v veliki meri nepredvidljiva, ampak tako je tudi vreme, pa je meteorologija vendarle upoštevana znanost in iz preučevanja mnogih vremen se je rodila klimatologija.

Določenih stvari o trajnosti se človek preprosto ne zave, dokler nima pred seboj zbranih mnogo najrazličnejših primerov trajnosti. Zato v tem poglavju najdemo širok nabor nastajajoče trajnosti – od temeljnih teoretskih razmišljanj do majhnih projektov, ki na koncu tudi lahko prispevajo k spreminjanju sveta: veliki ga ne bodo, ker jih ni, ker nikdar ne sežejo nad resolucije, konvencije, strategije itd., ki prihajajo s številnih mednarodnih zborov, soustvarjajo resničnost, a je ne dosežejo.

Primeri ilustrirajo rojevanje trajnosti v drobcih, ki služijo kot kristalizacijska jedra v navidez drobnih, a v bistvu velikih zgodbah o ljudeh, ki plujejo proti toku.

Prvi primer opisuje pašne planine: Z njimi je že tako kot s trajnostjo:

nebeško lepe so (ob lepih, toplih dneh) in radi jih obiskujemo. Da bi pa tam živeli? Tudi trajnost se zdi privlačna – da pa bi jo živeli? Ko preberemo zgodbo o etnologiji planinskega pašništva, se nehote spomnimo na klic jajčarice Urše Udovič iz uvodne Tomšičeve zgodbe: »Marjan, pomagajte nam!« Ko bodo namreč njihove zgodbe zapisane, bodo z njimi vred rešene pred pozabo. Če bi šel iz Gračišča peš v Trst ali če bi celo poletje pohajkoval po pašnih planinah, človek še vedno ne bi dojel, v čem je trajnost obojega. V podzavesti pa bi vendar kot drobci peska ostali spomini na neka življenja, ki jih ni več. Ostali in malo skeleli - okrog nekaterih bi mogoče zrasli biseri trajnosti. Otroci, deležni tega programa, ne bodo nikdar pozabili obiska planine, kako so delali grablje in koliko časa je treba, da v pinji nastane maslo. Tudi tako se rešujejo spomini na trajnost. In se rojeva nova.

Drugi primer prihaja iz Posočja: kaj trajnega in kaj trajnostnega ostane v pokrajini, ki je bila v enem samem stoletju tolikokrat ranjena kot prav svet ob Soči? Razoran od granat v prvi svetovni vojni, porušen od treh velikih potresov je ta svet utrpel nič manjše rane na svojih ljudeh: razseljeni globoko v Italijo, prizadeti od dveh meja, obrobni v obeh državah so se izseljevali. Korenine v lepem, a skopem Posočju in nekdanjem življenju v njem so se trgale. Kako vrniti trajnost v tak svet? Korak za korakom – in natanko tako deluje Posoški razvojni center z množico projektov, ki jih vodi. V vsakem od njih je najti drobce trajnosti. Očitno je, da tak način vračanja duše Posočju potrjuje pravilnost predpostavk Ostromove o pomenu, ki ga ima socialno tkivo za ponovno rojevanje trajnosti v okoljih, kjer je bilo trajno in trajnostno uničeno tolikokrat in tako temeljito.

Kočevski prispevek o medu ima na prvi pogled le malo skupnega s posoško zgodbo pa vendar imata oba primera presenetljivo veliko skupnega; Kočevska je celo močnejši primer kulturne diskontinuitete. Obnavljanje trajnostnih vzorcev iz življenja nekdanjih Kočevarjev bi bilo nesmiselno: materialnih ostalin praktično ni in ni kritične mase avtohtonih prenašalcev duhovnega izročila. Način življenja se je spremenil. Nekdanje kočevarske vasi prerašča gozd, številna, po vojni uspešna, podjetja so zaprla vrata. Kaj trajnostnega ima današnja Kočevska? Naravo. Človeška skupnost je v primerjavi s stoletno tradicijo Kočevarjev

mlada, v veliki meri tudi alohtona in svojo kočevsko identiteto šele oblikuje. Začenjati je treba prav od začetka z utrjevanjem identitete prebivalstva – s komunikacijo, katere pomen je poudarjala Ostromova. Okrog česa naj bi sploh stekli komunikacijski procesi? Obdelovalne zemlje je malo in tradicionalnega kmetstva praktično ni, rud ni in vode na kraškem svetu le malo. Ob vsem tem je bila izbira medu kot osrednjega vira in čebelarjev ter »kmečkih žena« kot glavnih ciljnih skupin opisanega projekta izjemno pronicljiva. Med je dostopen vsem in ljudje ga imajo večinoma radi. Déležniki v tej zgodbi so vezani na zemljo/naravo in predstavljajo tenko, a odporno komunikacijsko mrežo. Zdi se, da sploh ni bilo važno, koliko medu se bo prodalo (o tem niti ni govora), koliko medenega peciva se bo speklo in koliko ljudi bo v čebelarstvu res lahko našlo zaposlitev. Hote ali nehote je bil dosežen prvi osnovni pogoj za oživljanje nove trajnosti – ustvarjanje socialnega kapitala.

Prav gotovo ni bil namen zbiralec prispevkov za *Znamenja trajnosti*, da bi iskali primere ponovnega prebujanja trajnosti na pogoriščih nekdanje tradicije. Pa je uspelo še tretjič. Razmisleka (in raziskav) je vredno vprašanje, zakaj novonastale skupnosti pravijo, da iščejo trajnost, ko pa vse kaže, da najprej iščejo svojega duha – v krožkih, društvih, projektih – kakorkoli že. Tak je piranski primer društva Anbot, ki zgovorno priča, kako je brskanje po preteklosti v bistvu le iskanje poti v prihodnost. Saj v Piranu ne gre za obujanje sto let stare italijanske (malo)meščanske tradicije, ki v svoji noši in načinu življenja gotovo ni bila trajnostna. V tem prizadevanju je pravzaprav le malo trajnosti pa vendar vsi člani društva ob navidez trivialnih projektih z občudovanja vredno zagnanostjo ne restavrirajo le starega in zavrženega, ampak oživljajo nov, tudi jutrišnji duh skupnosti. In to je začetek poti proti novi trajnosti.

Opisani primeri dajejo vpogled v porajanje in uveljavljanje trajnostne misli. Če se je trajnostna misel tradicionalno porajala iz omejitev naravnega in družbenega okolja in je bila vključenost v kakršnokoli skupnost pogoj za osnovno preživetje pa se zdi, da je za večino današnjih ljudi vključenost v kakršnokoli združbo prej duševna potreba, za katero so pripravljeni žrtvovati marsikaj. V skupnostih, ki priznavajo po-

men trajnosti, je cilj že poznan in je zato pot do njega lažje načrtovati ter ga tudi doseči.

Poglavja zato ne bi bilo mogoče zaključiti bolje kot s primerom študijskega krožka iz Šenčurja, ki si je za nalogo zadal samostojno gradnjo sončnih kolektorjev za segrevanje sanitarne vode. Prav vse v tem projektu – od zastavitve, planiranja, razmeroma redke vrste udeležencev, do predvidenih učinkov prepriča še takega dvomljivca, da se je trajnostna misel morda res začela na Pohorju ali v Piranu, da pa je prav tako mogoča v razmeroma bogatem, izobraženem, a povezanem primestju sodobnega mesta več kot pol tisočletja kasneje – in da ima prihodnost. Poseben pogled na trajnost, ki nas v izteku po svoje strezni na nepričakovan način, je v prispevku o trajnosti v zavarovanih območjih. Trajnost vseh oblik in načinov je bila od nekdanj uokvirjena s skrbjo za ohranitev ene same vrste – človeka. V tej skrbi smo mnogokrat neopopravljivo prizadeli tudi drugo naravo – gozdove, reke, mokrišča... Ljudje smo iztrebili številne vrste, mnoge druge izrinili na rob preživetja. Zavest o odgovornosti do soljudi in prihodnjih generacij se širi na zavest o odgovornosti do drugih živih bitij, do vse narave. Ljudje naj bi naravo varovali pred ljudmi, za ljudi. Ob antropogeni ideji trajnosti se rodi antropogena ideja zavarovanega območja. Primer solin monumentalno izpostavi konflikt med trajnostjo za človeka in trajnostjo za naravo – in povsem logično zaključi, da vsaka oblika antropocentrične trajnosti ne more biti naš najvišji cilj, ker je nad njim še ohranitev narave – ne vse in katerekoli pa vendar.

Etnologija planinskega pašništva za osnovne šole

Jože Mihelič

Leta 2002 je služba za naravovarstveno vzgojo in izobraževanje Triglavskega narodnega parka (TNP) pričela pripravljati program, imenovan Etnologija planinskega pašništva za osnovnošolce. Program je nastal z namenom, da se mladim z območja Julijskih Alp predstavi pomembno gospodarsko dejavnost iz polpreteklega časa v Alpah, ki je zanimiva in pomembna s stališča trajnosti, ter da se doda kamenček k zagotavljanju podlag, da se dejavnost ohrani in razvije. Ciljna skupina so bili učenci osnovnih šol iz neposredne okolice TNP. Zamisel je temeljila na dveh predpostavkah. Program naj bi otrokom v prvi vrsti približal načela trajnostne rabe prostora s primerom iz njihovega domačega okolja, zato je bilo izbrano planinsko pašništvo, ki pri mnogih avtorjih simbolizira trajnost. Drugo, kar se je zdelo pomembno, je vtis privlačnosti in pestrosti podobe (in izročila), ki ga gorske pašne planine naredijo na obiskovalce. Eno in drugo naj bi otroke (in njihove učitelje) pritegnilo in motiviralo.

Da bi temeljno zamisel lahko realizirali, je bilo treba najti odgovor na nekaj vprašanj. Najprej je bilo nujno poiskati način, kako otrokom omogočiti, da bi ne bili le opazovalci ključnih opravil v planini temveč aktivni udeleženci in jih s tem mo-

tivirati. Možnost neposrednega vključevanja v proces dela je bila majhna, za večje skupine tudi nemogoča. Poleg tega da večje skupine otrok ni mogoče vključiti v delo v planini, je na koncu šolskega leta v juniju ali na njegovem začetku v septembru le redko katera od visokih planin še deluje. Zaradi atraktivne lege v visokih gorah in s tem ekstremnih pogojev za življenje in delo pa so prav te najbolj zanimive. Tako je, ob sicer nujnem obiskovanju posameznih planin, nastala ideja o izdelovanju masla v pinji, kakor ga izdelujejo po planinah, ter o izdelovanju zanimivih uporabnih predmetov iz lesa, kakršne so uporabljali ali jih še uporabljajo pri življenju in delu v planini. Kasneje naj

bi celotno zgodbo zaokrožili z zbiranjem in zapisovanjem zanimivih zgodb iz življenja pastirjev in z zapisovanjem ledinskih imen. Z opuščanjem paše oz. uporabe planine odhajajo v pozabo zanimiva ledinska imena, ki niso vpisana na kartah. Kmalu je postalo jasno, da te naloge v celoti ne bo mogoče izvesti.

Ko je bila leta 2003 ponudba za sodelovanje poslana osnovnim šolam, katere redno sodelujejo na Belarjevih naravoslovnih dnevih TNP v Trenti, je odziv presegel pričakovanja. Delo je nemudoma steklo. Za začetek je bilo treba spoznati (videti) nekaj planin. Obisk skoraj sleherne visoke pašne planine je planinska tura. Ker Planinska zveza Slovenije (PZS) postavlja stroga pravila vodenja planinskih skupin, so ta del programa (prevoz, vodenje) prevzele planinske skupine posameznih osnovnih šol, služba za naravovarstveno vzgojo in izobraževanje TNP pa je prevzela pripravo in strokovno vodenje vsake ture. Nekatere planine so (k sreči) tudi v »indijanskem poletju« še delovale, kar je bilo več kot ugodno (Krstenica, Mangrtška planina), peš iz Zatolmina skozi Tolminska korita pa smo obiskali tudi vas Čadrg, ki slovi po mlekarstvu (izdelujejo zelo cenjeni avtohtoni slovenski sir Tolminc). V celoti smo obiskali lepo število planin. Poleg omenjenih dveh, ki ležita, prva v Bohinjskih gorah, druga v Dolini Loške Koritnice in vasi Čadrg v dolini Tolminke še Planino v Lazu in Dedno polje v Bohinjskih gorah, Planino Za skalo, Kuhinjo, Leskovco, Kašino, Zaslap, Slapnik in Planino Razor v Zgornjem Posočju ter planino V klinu na območju Zgornjesavske Doline.

Tako je bil postavljen temelj. Že v prvem letu, ko je program stekel, smo šolam ponudili tudi možnost izdelovanja masla v tradicionalni pinji ter izdelovanje upo-

rabnih predmetov iz lesa. Na prvi pogled je zamisel enostavna, izvesti pa jo je zelo težko. Potrebno je sodelovanje ljudi, ki razpolagajo s potrebnim znanjem in želijo sodelovati. Potrebno je tudi pridobiti potrebna orodja za delo in seveda pinjo, sladko smetano ter ustrezen les in, kar je najpomembnejše, zagotoviti je potrebno varnost za udeležene otroke pri njihovem delu. Nemalo zahtev torej. Pomembno so se vključili štirje člani naravovarstvene nadzorne službe TNP. Dva od njih, ki sta se z vso vnemo lotila zanimive naloge, sta prispevala posebna orodja, kakršnih običajne delavnice nimajo. Prav tako sta poskrbela za nekatere ključne vrste lesa in že doma pripravila nekaj polizdelkov. Eden je celo izdelal kolarski stol, po domače »hlapca«, ki smo ga nujno potrebovali. Spet tretji, ki prihaja iz prej omenjenega Čadrga, je poskrbel za izdelovanje masla v pinji. Nekaj lesa smo si, brezplačno, kot njihov odpadek pri proizvodnji, zagotovili v lesni tovarni LIP Bohinj.

Pred tem se je bilo potrebno domeniti, kaj izdelovati, da bodo otroci lahko sodelovali, da bo izdelovanje varno in da bo izdelke možno dokončati v nekaj urah. Z daljšega seznama uporabnih predmetov, ki smo ga skupno sestavili, smo izbrali trinožni stolček za molžo in preproste klopi, lesene zajemalke in žlice, grablje, pastirske palice in različne igrače. Najtežje je bilo seveda izdelati grablje, vendar se je dalo delo na prej pripravljenih polizdelkih mogoče lepo razdeliti. Tako smo na eni sami delavnici vedno izdelali po ene ali celo dvojce grabelj, ki so potem ostale na šoli. Stolčki so ostali izdelovalcem, prav tako palice in igrače. Med igračami so prišli na vrsto mlinčki, piščalke, drglje in, povezano s pravljico o Zlatorogu, leseni »Zlatorogi« na koleščkih (ker živimo v času avtomobilov). Za izdelovanje masla v pinji je šola, kjer je potekala delavnica, poskrbela za sladko smetano in kruh, pinjo smo prinesli s seboj.

Po predhodnem dogovoru s šolami so delavnice potekale v popoldanskih urah na šoli, v šoli v naravi ali za posamezne skupine v času naravoslovnih dnevov. Povabljeni smo bili tudi na sejme v Tolminu in v Trenti. Šole so nas včasih tudi povabile, kadar so dobile delovne obiske otrok iz Italije in Avstrije. Po prvi iniciativi so nas vabile šole same.

Izobraževalni program Pridelano in prodano doma

Patricija Rejec

Zgornje Posočje leži na severozahodnem delu Slovenije, obsega 941 km², od tega občina Bovec 367 km², občina Kobarid 192 km² in občina Tolmin 382 km². Gospodarska in kulturna središča teh občin so mesta Bovec, Kobarid in Tolmin. Slednje je hkrati tudi upravno središče UE Tolmin. Površje Zgornjega Posočja je geološko razmeroma mlado, kar dokazujejo globoke rečne »V« doline in potresna aktivnost (zadnji potresi v letih 1976, 1998, 2004).

Sicer pa celotno območje po vodnatosti in kakovosti voda sodi v sam evropski vrh. Tu leži več kot tretjina Triglavskega narodnega parka, katerega, skupaj z območji Natura 2000, nekateri dojemajo kot razvojno priložnost, drugi pa kot omejitveni dejavnik za razvoj. Prav pri teh ekološko pomembnih območjih se kaže nujnost usklajevanja posameznih sektorjev (kmetijstvo, gozdarstvo, turizem, vodno gospodarstvo itd.), saj se bodo samo tako pokazale nove možnosti za usklajevanje interesov v prostoru. Razdeljenost Zgornjega Posočja na tri občine reševanje mnogih težav (konflikt interesov posameznih dejavnikov) predvsem otežuje.

Zaradi ozkih in s hribovitim svetom obdanih dolin so prometne povezave omejene, težave pa povzročajo še slaba prometna infrastruktura, vendar se za njeno izboljšanje vlagajo velika finančna sredstva (Perko, 1998).

Ključni elementi, ki opredeljujejo problematiko območja, so v negativnem demografskem razvoju, odhajanju mladih izobražencev, neugodni geografski legi ter problemih gospodarskega in družbenega razvoja. V okviru programa SOČA 2013 in Regionalnega razvojnega programa potekajo raznovrstni ukrepi za izboljšanje kadrovskega potenciala, vzpostavljanje razvojne infrastrukture, pospeševanje podjetniških vlaganj, razvoj gospodarstva in odpiranje novih delovnih mest. Zaradi nizkega dohodka, pokojnin in brezposelnosti si velika večina tukajšnjega prebivalstva neformalnega izobraževanja ne bi mogla privoščiti, zato so javni razpisi za tovrstne programe posebej dobrodošli.

Preglednica 1: Izbrani družbeni statistični podatki občin Bovec, Kobarid in Tolmin (SURS, 2012)

	Občina Bovec	Občina Kobarid	Občina Tolmin
Število prebivalcev (januar 2012)	3186	4179	11 628
Gostota naseljenosti (preb./km ² , januar 2012)	8,7	21,7	30,4
Povprečna starost (leta, januar 2012)	45,3	44,6	44,4
Indeks staranja (januar 2012)	174,8	152,5	153,6
Brezposelnost (%, julij 2012)	6,3	8,1	9,3
Povpr. mesečna neto plača (eur, junij 2012)	881,06	860,28	906,97

V razvojnem programu občine Tolmin 2012–2020 je opredeljena naslednja vizija razvoja:

- razvoj, povezovanje in trženje produktov podeželja,
- usposabljanje podeželskega prebivalstva za razvoj in podjetnost,
- podpora investicijam na kmetijah in okolju prijaznim načinom kmetovanja,
- obnova vasi, obranjanje in revitalizacija objektov naravne in kulturne dediščine,
- razvoj in izboljšanje infrastrukture na podeželju,
- krepitev turistične ponudbe na podeželju ter vključevanje naravne in kulturne dediščine, varovanih in zavarovanih območij v turistično ponudbo,
- krepitev društvenega življenja in socialnih vezi na vasi ter obranjanje identitete,
- raba obnovljivih virov energije.

V prispevku predstavljam izbrani primer iz Zgornjega Posočja, v katerem so se skupine domačinov prepoznale, se aktivno vključile v izvedbo in hkrati s samorealizacijo prispevale tudi k dobrobiti skupnosti. Posoški razvojni center (PRC), ustanovljen leta 1999, ima poslanstvo spodbujanja razvoja v treh posoških občin na področjih podjetništva, človeških virov, okolja in prostora ter podeželja. PRC na območju občin Bovec, Kobarid in Tolmin (Goriška statistična regija) raznovrstne izobraževalne programe za odrasle tudi izvaja, saj na omenjenem območju ni ljudske univerze, ki bi se ukvarjala izključno z izobraževanjem odraslih.

Z izobraževalnim programom Pridelano in prodano doma je PRC pričel leta 2008, vodila sem ga avtorica prispevka. Nadgradnja izobraževalnih progra-

mov s projekti, pridobljenimi na javnih razpisih, je način razvoja v Posočju. V tako financirane izobraževalne programe se lokalno prebivalstvo lahko vključuje brezplačno. Doslej izpeljana izobraževalna programa, Iz tradicije rojena sodobnost, Prehrana in tradicija Zgornjega Posočja, sta predstavljena v nadaljevanju.

IZOBRAŽEVANJE ZA TRAJNOSTNI RAZVOJ

Trajnostno gospodarjenje v Zgornjem Posočju vključujemo v izobraževalne programe že od leta 2003. Vsebine, ki smo jih proučevali v obliki študijskih krožkov, prvih na PRC, so bile: Možnosti biokmetovanja v Posočju (2002/03), Oživljanje starih sort kot možnosti dopolnilne dejavnosti na kmetiji in Ekološko kmetovanje kot razvojna možnost (2003/04), Ohranjanje starih sort jablan in hrušk (2004/05). Tekom let smo jih povezali v izobraževalni program Pridelano in prodano doma. Vsebine smo pod tem naslovom lokalnemu prebivalstvu sprva ponudili kot 120-urni izobraževalni program UŽU–Izzivi podeželja, ki je v občini Tolmin obrodil rezultate nad pričakovanji. Udeleženci so med usposabljanjem pridobljeno znanje lahko uporabljali kot temelj za lastno delovanje, opazovanje ter tudi za širjenje informacij po svoji socialni mreži. Aktivirali smo jih z izzivi, na osnovi katerih so lahko konkretno spremenili način svojega življenja. Zbrali in preučili smo dobre prakse pridelovanja vrtnin oz. pridelkov, ker omogočajo ohranjanje naravne rodovitnosti prsti in preprečujejo obremenjevanje okolja s pretirano uporabo mineralnih in organskih gnojil ter fitofarmaceutskih sredstev. Poleg tega so udeleženci pridobili temeljna znanja in spretnosti, s katerimi lažje prepoznajo in ocenijo lastne možnosti pridelave človeku in okolju zdrave hrane za samooskrbo in prodajo proizvodnih viškov.

Izobraževalne vsebine smo leta 2009 nadgradili s projektom, ki ga je finančno podprla Občina Tolmin. Omenjene vsebine smo tako lahko ponudili širši javnosti. Pomemben doprinos, ki prispeva tako k zmanjševanju gnojil na vrtovih in večji količini ločeno zbranih odpadkov, smo naredili s spodbujanjem kompostiranja. Biološke odpadke je namreč škoda pomešati med ostale, saj večino lahko koristno uporabimo kot kompost. Z akcijo Lasten kompostnik smo 70 -im občanom, udeležencem naših izobraževalnih programov in zmagovalcem natečaja predali lesene kompostnike. V priročniku za začetnike Pridelano in prodano doma (500 tiskanih izvodov) smo predstavili alternative škodljivim sredstvom za zatiranje bolezni in škodljivcev. Priročnik je dosegljiv kot pdf na spletni strani PRC-ja, v rubriki Publikacije/ostale publikacije. Tematika, ki je zelo navdušila slušatelje in bralce predstavljenega priročnika, je govorila o semenih in rastlinah. Spraševati smo se začeli, kaj lahko naredimo mi sami za ohranitev starih in živih semen, prilagojenih našim geografskim razmeram. Prav hitro smo našli odgovore na zastavljeno vprašanje. Poizvedovati smo pričeli, ali še kdo hrani stara

semena, in poskrbeli, da so se le-ta pričela širiti med zainteresirane vrtničkarje. Učili smo se, pridelave, pobiranja in shranjevanja semen. Izmenjava semen se je najprej začela med udeleženkami naših tečajev, njihovimi prijateljicami, znanci itd. Od leta 2011 dalje v okviru EKO praznika poteka javna tržnica izmenjave tovrstnih semen in sadik. Za organizacijo in izvedbo izmenjave od letošnjega leta dalje skrbijo člani novonastalega Društva za samooskrbo iz Kobarida. Na seznamu popisanih živih semen, ki jih hranijo tako imenovani »varuhi semen« v Zgornjem Posočju, lahko danes najdemo: razne sorte fižola, solat, špinacije, blitve, paradižnika, ohrovta, koruze, krompirja, peteršilja, radič, listnato zeleno, papriko, zelje, bob, korenje, ajdo, pšenico, lan, česen, sojo, rabarbaro, različne vrste zelišč in začimbic.

Leta 2011 smo se v okviru projekta Prehrana in tradicija v Zgornjem Posočju, Ministrstva za kmetijstvo (projekti LAS za razvoj podeželja) osredotočili še na izobraževanja po posameznih kmetijskih branžah: mlečni izdelki, sadjarstvo, zelenjadarstvo, zelišča, čebelarstvo, gobarstvo, mesna proizvodnja in izobraževanja, vezana na tradicijo ter lokalne tradicionalne jedi. V tem kontekstu sta marca 2013 izšli knjižici receptov Tradicionalne jedi iz Zgornjega Posočja in Iz tradicije rojena sodobnost, kot nadaljevanje že omenjene publikacije Pridelano in prodano doma. Vse publikacije so brezplačno dostopne tudi na spletni strani PRC-ja.

OVREDNOTENJE Z VIDIKA TRAJNOSTI

Odgovora na vprašanje »Kako naj bi izgledala družba prihodnosti?« prav gotovo ne moremo dobiti s preprosto projekcijo sedanje družbe in zgolj s sprejemanjem novih resolucij, razvojnih načrtov in zakonov. Prehod v družbo, ki bo živela po trajnostnih načelih, je mogoč samo s spremembo lestvice naših vrednot in nivoja zavedanja *ferpleja* (Rejec, Čufer, 2011), in to ne samo na lokalni, temveč tudi na globalni ravni. Res je, *Homo sapiens sapiens* (človek, ki ve, da ve) narave ne varuje zaradi rožic, čebelic, ribic itd. temveč zaradi sebe, saj se še kako dobro zaveda, da bo življenje vedno našlo pot, pa čeprav brez njega. Kljub temu se na trajnostno pot podajamo z majhnimi koraki, saj večina izmed nas ne zmore kar čez noč spremeniti vzorcev in vrednot svoje socializacije (družina, vrtec, šola, služba, mediji, itd.). Projektne vsebine, ki jih financirajo različna ministrstva in EU, omogočajo pretakanje finančnih sredstev na lokalno raven in njihovo razpršeno uporabo med različnimi akterji:

- visoko izobražen kader, ki projektne ideje snuje, uspešno prijavlja na javne razpise in jih nato izvaja,
- zunanje projektne strokovne sodelavce ter ponudnike ustreznih storitev in
- s projektom določene ciljne skupine prebivalstva.

Pozitivne vplive posameznega projekta na okolje, v katerem se odvija, je prav-

zaprav nemogoče ocenjevati zgolj z ekonomskega vidika, temveč tudi s sociološkega in – v našem primeru – tudi z ekološkega vidika. Izobraževalni program je namreč zainteresiranemu lokalnemu prebivalstvu omogočil tako brezplačen dostop do znanja kot tudi gradnjo osebne vrednosti in aktivno delovanje v okolju, v katerem živi. Še tako majhen prispevek je za razvoj nujen ter kaže prevzemanje odgovornosti do sebe in drugih (pridelovanje zdrave hrane). To pa so elementi, ki ostajajo tudi po izteku projektov ter mobilizirajo lokalno prebivalstvo. Medsebojno dopolnjevanje med državo in njenimi državljani tako prihaja do izraza. Z okrepitevijo samooskrbe prihranita obe, tako družinski proračun, ki se s prodajo viškov pridelkov lahko tudi obogati, kot država, katere državljani so gospodarsko aktivni. Tovrstni izobraževalni programi udeležencem nudijo tudi možnosti za povezovanje in sodelovanje (npr.: izmenjava semen), omogočajo prenos tradicionalnih znanj na mlajše generacije in preizkušanje uporabnosti teh znanj za današnjega človeka. Hkrati spodbujajo iskanje novih načinov dela in povezovanje izobraževanja z lokalnim razvojem. Odpirajo vprašanja o odnosu človeka do naravnega okolja in o načinih, kako lahko sami prispevamo, da bo okolje, v katerem delujemo, nam in drugim vrstam še omogočalo zdrav način življenja (npr.: manj odpadne embalaže, manj porabljenih mineralnih in organskih gnojil ter fitofarmaceutvskih sredstev, izboljšana kakovost prsti in voda itd.). Spodbujajo tudi pozitiven odnos do vseživljenjskega učenja, torej vrsto vidikov socialnega stebrja trajnosti.

Projekt Zakladi Kočevske

Melita Oražem in Maja Rupnik

Kočevska leži na JV Slovenije, na severu meji z Ribniško dolino, na vzhodu z Belo Krajino, na jugu pa s Kolpo, ki je mejna reka s sosednjo Hrvaško. Razteza se na 563,7 km² površine in premore okoli 17 000 prebivalcev. Največji kraj oziroma mestno naselje je Kočevje, ki je upravno, gospodarsko in kulturno središče občine Kočevje. Kočevska je svojevrstna kraška pokrajina z obsežnimi gozdovi. Spada med najbolj naravno ohranjene predele Slovenije. 90 odstotkov kočevske pokrajine pokrivajo gozdovi, med katerimi prevladujejo dinarski gozdovi jelke in bukve. Ponos Kočevske so pragozdni ostanki, ki jih je na tem območju kar šest, od skupno dvanajstih, ki jih premore Slovenija. Na osnovi nacionalnih dokumentov – Zakona o gozdovih, Programa razvoja gozdov, Nacionalnega gozdnega programa ter zakonodaje EU lahko rečemo, da lahko naše gozdove pojmuje kot veliko naravno vrednoto, ki je pomembna za slovenski in tudi za širši evropski prostor.

Kočevska je imela zaradi odročnosti in nedostopnosti v svoji polpretekli zgodovini posebno vlogo. Ostala je zaprta in neznana širšemu krogu Slovencev. Šele v zadnjem času se odpira navzven in obiskovalcem ponuja lepote neokrnjene narave, možnost lova in ribolova, pohodništvo in ogledne kulturno-zgodovinskih zanimivosti. Izrazito gozdnata območja Kočevske nudijo tudi odlične pogoje za čebeljo pašo, kar daje kočevskim čebelarjem dolgoročno prednost pri pripravi kakovostnega medu, kmečkim ženam pa neštete možnosti priprave jedi iz medu.

Kočevski čebelarji z umnim čebelarjenjem izkoriščajo prednosti pestre floristične sestave in pašno sezono različnih vegetacijskih obdobij med letom, kar poudarja specifično in vrednost kočevskega medu. Združenje kočevski med je na osnovi zakonodaje z geografskim poreklom zaščitilo kočevski gozdni med štirih sort. Pridelan je izključno na območju čebelarških društev Kočevje, Ribnica, Velike Lašče in Dolenjske Toplice, kjer čebele nabirajo rastlinski nektar in mano v neokrnjeni naravi na gozdni in grmovni vegetaciji, vegetaciji gozdnih obronkov in na traviščih.

Kočevska Ljudska univerza se, kot javni zavod za izobraževanje odraslih, povezuje z lokalno skupnostjo, s poslovnimi partnerji in slovenskimi javnimi ustanovami. Vključuje se v mednarodne projekte in se trudi spodbujati razvoj človeških virov in zvišati izobrazbeno strukturo prebivalstva. Vse bolj daje pomen trajnostnemu razvoju v lastni občini in tudi širše. Formalne in neformalne izobraževalne programe smo oblikovali tako, da ustrezajo otrokom,

mladini, odraslim in najstarejšim, s čimer zagotavljamo možnost vključevanja vseh prebivalcev v proces vseživljenjskega učenja. Bogata ponudba obsega osnovno šolo za odrasle, nižje poklicno izobraževanje, triletno poklicne šole, štiriletne srednje šole, poklicno tehniško izobraževanje, višješolski strokovni program, priprave na pridobitev certifikata, nacionalne poklicne kvalifikacije, jezikovno in računalniško izobraževanje, izobraževanje in usposabljanje za potrebe dela, izobraževanje za brezposelne osebe, univerzo za III. življenjsko obdobje in usposabljanje odraslih s posebnimi potrebami. V našem zavodu imamo tudi Središče za samostojno učenje in Svetovalno središče, ponujamo pa tudi učno pomoč. Izvajamo različne projekte in sodelujemo pri njihovi izvedbi in tako pomagamo pri dvigovanju ravni pismenosti prebivalstva, pri razvoju neformalnega izobraževanja odraslih, pri trajnostnem razvoju in ohranjanju narave in pri vključevanju Romov v vzgojo in izobraževanje. Projekti so sofinancirani iz sredstev Evropskega strukturnega sklada, katerega posrednik je Ministrstvo za izobraževanje, znanost, kulturo in šport. Izvajamo tudi projekte, ki temeljijo na čezmejnem sodelovanju s Hrvaško in so sofinancirani iz sredstev IPA, ter projekte Centralne Evrope. Predstavljamo program s področja čebelarstva in priprave jedi iz medu, ki je del projekta *Zakladi Kočevske*. Slednji temelji na razvoju in ohranjanju trajnosti in narave ter predstavlja inovativen model partnerstva, izbran kot eden boljših projektov v Sloveniji in zgled promocije območja in povezanosti lokalnih partnerjev.

ZAKLADI KOČEVSKÉ

V projektu Zakladi Kočevske smo razvili lokalno partnerstvo različnih akterjev, ki se zavedajo pomena prednosti in dobrin, ki nam jih nudi naše okolje ter imajo znanje, spretnosti in izkušnje iz gospodarstva, okoljevarstva (gozdarji, Območna obrtno-podjetniška zbornica Kočevje), izobraževanja (LU Kočevje, Srednja šola Kočevje), čebelarstva (čebelarji) in ohranjanja starih običajev ter priprave tipičnih jedi (Društvo podeželskih žena Kočevske). S trajnim in aktivnim sodelovanjem med navedenimi smo želeli vplivati na utrditev nekaterih socialnih funkcij naših gozdov ter razvoj turizma na kočevskem. Povečati smo želeli možnosti zaposlovanja na kočevsko-ribniškem območju, vzpostaviti pozitiven odnos udeležencev do kočevske pokrajine ter zvišati motivacijo za izobraževanje za razvoj okolja.

Najprej smo na Ljudski univerzi Kočevje izvedli postopek vpisa v register izvajalcev nacionalne poklicne kvalifikacije (v nadaljevanju NPK) Čebelar/Čebelarka. Nato smo motivirali udeležence za pridobitev NPK Čebelar/Čebelarka, pri čemer so nam pomagali Čebelarsko društvo Kočevje, razvojna agencija ter Območno obrtno-podjetniška zbornica Kočevje. Program smo predstavili tudi v oddaji na lokalnem radiu. Sledila je izvedba programa pri-

prave na preverjanje NPK Čebelar/Čebelarka, ki obsega 50-urni teoretični del in 30-urni praktični del. Prebivalci občine Kočevje in sosednjih občin, pa tudi dve osebi iz Ljubljane ter ena oseba iz Domžal, so izrazili velik interes za obisk tega programa. V prvi, teoretični del, smo zato vpisali kar 32 udeležencev. Pri izvedbi programa smo sodelovali s strokovnjaki čebelarji, ki svojo usposobljenost za to vlogo izkazujejo tudi z ustreznimi potrdili. K praktičnemu delu priprav na postopke preverjanja in ugotavljanja NPK Čebelar/Čebelarka je pristopilo 25 udeležencev. Delo je potekalo na terenu, na stojišču, pri čebelarju g. Knežiču, in sicer v dveh skupinah, saj je 25 oseb prevelika skupina za kakovostno izvedbo prakse. Srečanja obeh skupin so potekala enkrat tedensko, v spomladanskem času, do začetka junija, ko se je program zaključil s pisnim preverjanjem znanja. Evalvacija je pokazala, da je celoten program potekal v skladu z načrtom, pri čemer ni prihajalo do nikakršnih težav. Udeleženci so pokazali dovolj znanja za pridobitev javnoveljavnega certifikata. Svetovanje udeležencem za izdelavo osebne zbirne mape (portfolia) je opravila svetovalka Srednje šole Grm Novo mesto.

V sklopu projekta smo izdelali nov izobraževalni program Kočevski med in priprava jedi iz medu. Na njegovi podlagi smo izvedli pet triurnih gospodinjstskih delavnic priprave jedi iz medu, ki se jih je udeležilo 63 udeležencev. V sklopu delavnic so lahko sodelovali pri pripravi različnih jedi, pod taktir-

ko dveh članic Društva podeželskih žena Kočevske. Delavnice je strokovno podkrepil čebelar Stanislav Knežič, ki je na delavnicah predaval o zgodovini medu, o raznih vrstah medu na Kočevskem, medenih pijačah, zdravilnih lastnostih medu in spretno odgovarjal na vprašanja udeležencev. Evalvacija je pokazala veliko zadovoljstvo udeležencev in kar je najpomembnejše – veliko novega znanja in kuharskih spretnosti.

Do širše promocije projekta, ki je potekala v sodelovanju s Turističnim društvom Kočevje, v sklopu zdaj že tradicionalne lokalne prireditve Medeni dnevi na Kočevskem, smo uspeli izdati 1000 izvodov zbirke Jedi iz medu, ki vsebuje 30 receptov, od tega 5 za slane jedi, 17 za sladke jedi in 5 za pijače in sadje z medom. Vse recepte je zbrala in uredila ga. Bojana Klepac, predsednica Društva podeželskih žena Kočevske, uvod pa je prispeval čebelar Stanislav Knežič.

V sklopu omenjenih Medenih dni na Kočevskem je koordinatorica Melita Oražem prisotnim v Kavarni Kočevje predstavila celoten projekt in natančneje aktivnosti v zvezi z medom na Kočevskem. Temu je sledila daljša okrogla miza, katere glavni akter je bil, poleg moderatorke, g. Fabjan, ki je večji del svojega življenja namenil raziskavam v zvezi s proizvodi iz medu ter trženjem medenih izdelkov. Sodelovali so tudi člani Čebelarskega društva Kočevje ter predstavnica Čebelarske zveze Slovenije. Diskusija, podprta s strokovnimi predavanji, je prinesla novo motivacijo za čebelarstvo, saj na Kočevskem kljub zelo ugodnim naravnim pogojem za čebeljo pašo zelo primanjkuje čebelarjev. Upi so usmerjeni predvsem na podmladek čebelarjev. Izdelali in objavili smo tudi e-gradivo za samostojno učenje o čebelah in medu, ki je brezplačno na voljo vsem zainteresiranim.

OVREDNOTENJE Z VIDIKA TRAJNOSTI

Projekt omogoča obče dobro za vsakega udeleženca – čebelarje, podeželske žene, občane oz. širšo družbo, občino. Med ekonomskim, ekološkim in socialnim vidikom trajnosti ni neuskkljenosti ali ovir, ki bi preprečevale izboljšanje stanja v opisani problematiki.

Uresničeni cilji projekta so prinesli ugodne neposredne in posredne koristi celi lokalni skupnosti. Večja je zaposljivost oseb, ki so pridobile NPK Čebelar/Čebelarka; ugodni so učinki na kakovost življenja, saj je z novimi znanji mogoča kakovostnejša izraba prostega časa; NPK Čebelar lahko pridobi vsak z udeležbo v opisanih programih; udeleženci programov so pridobili znanje s področja priprave zdrave hrane in pijač in znanje o pravilni uporabi medu ter drugih čebeljih pridelkov; udeleženci programov so pridobili tudi odgovornejši odnos do okolja, kar delno potrjujejo analize evalvacijskih vprašalnikov, ki so jih udeleženci izpolnili ob koncu opisanih programov. Doseženi cilji so

prinesli koristi tudi na ravni institucije, na kar kaže sodelovanje z lokalnimi izobraževalnimi organizacijami, kot sta na primer OŠ Ob Rinži, kjer smo v primerno opremljeni gospodinjstvi učilnici gostovali s programom Kočevski med in priprava jedi iz medu, in Srednja šola Kočevje, ki je kot konzorcijski partner med drugim pripomogla pri promociji posameznih programov.

Vse načrtovane aktivnosti so bile naravnane tako, da bodo dolgoročno vplivale na razvoj lokalnega okolja. Nekateri udeleženci so se prav s pomočjo novega znanja in pridobljene motivacije začeli ukvarjati s čebelarstvom. Stopnja zaposljivosti udeležencev se je povečala, saj je dandanes za opravljanje poklica čebelarja nujno pridobiti certifikat. Pomembna je popularizacija za naše okolje

potrebne poklica. Z medgeneracijskim povezovanjem in z odprtostjo sistemov izobraževanja in usposabljanja v širše družbeno okolje ter ne nazadnje z okoljskim vidikom trajnosti je projekt prenosljiv v katerokoli geografsko podobno lokalno okolje, zato lahko predstavljeni model služi kot podlaga za izvedbo tovrstnih programov tudi drugje v Sloveniji in v tujini.

S pomočjo novega e-gradiva za samostojno učenje o čebelah in medu si bodo lahko zainteresirani otroci in odrasli na enostaven in zabaven način lahko bogatili svoje znanje oziroma razgledanost in v marsikateri kuhinji bo še večkrat zadišalo po jedeh iz medu prav na račun naših Zakladov

Kočevske. Velika prednost je dejstvo, da so bili vsi programi za udeležence brezplačni, saj je projekt sofinanciran iz sredstev Evropskega socialnega sklada (ESS) in Ministrstva za šolstvo in šport oziroma sedanjega Ministrstva za izobraževanje, znanost, kulturo in šport. Tako se jih lahko udeležili tudi brezposelni in ostali, ki si ne morejo privoščiti plačila. Menimo, da je prav to najbolj pripomoglo k visoki udeležbi in preseganju zastavljenih ciljev.

Anbot daš, tri bote dobiš

Nevenka Bogataj

Piran je Slovencem in mnogim obiskovalcem dobro znan kraj na slovenski obali. Njegov utrip, ki ga večina pozna le z vidika sprostitve, določata predvsem struktura in življenje njegovih prebivalcev. Le-ta se je v zadnjem stoletju precej spremenila, na kar so vplivali bližina meje, nelahke zgodovinske izkušnje različnih režimov, jezikov, kultur, sprememba gospodarskih virov preživetja ter obilje sezonskih obiskovalcev. V nadaljevanju predstavljamo društvo, nastalo iz študijskega krožka, ki s posebnim načinom vodenja že drugo desetletje prebuja piranske domačine v skupne razvojne korake.

DRUŠTVO ANBOT

Piransko društvo Anbot se je razvilo iz zaporedja študijskih krožkov, posvečenih lokalni dediščini: restavrirali so staro pohištvo, proučevali piranske portone (oboke), obnavljali so cerkveni mozaik, zbirali so igre, zgodbe in drugo živo dediščino Pirana in okolice, pletli košare, obnavljali stare stole in obleko in organizirali številne prireditve, tudi za nacionalno raven, ter za to prejeli več nagrad. Odločeni, da mestni utrip ni namenjen le obiskovalcem Pirana, ampak vsaj v enaki meri domačinom, so v enem od njih obudili turizem, kakršen je bil v Portorožu in Piranu v začetku stoletja. Na stari razglednici so našli vetrnike (senčnice) in se pletenju preizkusili tudi sami. Materiala in znanja za svoj izziv niso imeli, uspeli so z voljo in idejami, ki so se porajale ob rednem srečevanju. Našli so domačina, ki bi vetrnik znal pletiti, in ugotovili, kaj je prava surovina zanj: vrba beka. Ker v Piranu beka ne raste, so z medsebojnim obveščanjem in iskanjem beke prišli do surovine ter nadaljevali delo na enem od piranskih vrtov. Ob lupljenju svežih vejic so sodelovali upokojeni krožkarji in člani društva, po službi so se delu pridruževali zaposleni. Mnogi so dvomili o končnem izdelku, bili pa so si enotni, da je delo mukotrpno in obsežno. Pletenje vetrnika (v drugih krožkih pa drugačne naloge) je bilo zahtevno in je terjalo učenje, vztrajnost, iznajdljivost, medsebojno sodelovanje in prilagajanje v vseh fazah dela, ki samo sebe navzgor in naprej ni omejevalo. Ni torej šlo le za obujanje življenja s stare razglednice, ampak tudi za spretnost pletenja, spoznavanja beke in njenega nabiranja. V naslednjih korakih je bilo potrebno šivanje, oblikovanje, režija, nastop. Vsakdo je bil v čem dober in vsakdo je moral v drugi stvari napraviti velik korak. Ob družabnosti, ki je bila sestavina srečevanj in dela, so se brusila stališča in odnosi. Zaključna evalvacija je pokazala različne učinke: individualno rast, medsebojno pomoč, skupen cilj in osredotočenost

na vrednoto, ki je s časom iz prezirane prešla v vplivno. V Piranu se torej dediščina ne zavrača več kot zastarela in neuporabna, ampak se jo posodablja, uporablja, spoštuje, prikazuje in še naprej - išče. Živa in praktična povezava med preteklostjo, sedanjostjo in prihodnostjo je uspela in odprlo se je vprašanje predstavitve nastale senčnice oziroma vetrnika.

Postavitev na Tartinijev trg se je zdela nepriljubna, zato so se spoprijeli z režijo njegove predstavitve. Pregledovanje domačih omar, arhivov, muzeja in drugih virov starih predmetov je dalo nekaj zabavnih in dela terjajočih rezultatov. Manjkala so le oblačila, tipična za ta čas. Nastal je nov krožek

Reciklaža starih oblačil. Z večšo šiviljo se je delo lahko nadaljevalo, čeprav jih velika večina ni bila navdušenih nad možnostjo hoje po Piranu v oblačilih po nekdanji modi. Izziv modne revije je preraščal v resnični dogodek po poti malih korakov, ob smehu, zgražanju, delu, poskusih in fotografiranju, ki so ga prispevali tudi nečlani društva. Ob odličnem vodenju je delo preraslo v vrtnice ličenja, oblačenja, priprav scene za predstavitev vetrnika na Tartinijevem trgu, skrbi in dela, pridobitve starodobnega avtomobila in dogovora za obisk hotela Palace v Portorožu. Prireditev za Dneve slovenske kulturne dediščine je izjemno uspela, s čimer so bili dvomljivci potolaženi, prav vsi presenečeni, Piran pa bogatejši.

OVREDNOTENJE Z VIDIKA TRAJNOSTI

Zgled ni tema, ampak delovanje in vodenje skupine, ki povezuje ljudi najrazličnejših družbenih profilov, zanimanj, predsodkov, interesov in sposobnosti. Krožek je sprva združeval ožjo skupino, po več ponovitvah na različne teme pa je s svojo pozitivno klimo in dosežki motiviral za sodelovanje tudi širše okolje. Opisani izziv je le eden od mnogih povezovalnih dejavnosti, ki vodi v razvoj.

Mentorica krožka, predsednica društva in tudi siceršnja vodja dogajanja, je s posebno osebno energijo, izjemno voljo, domišljijo ter organizacijsko sposobnostjo opredelila različne potencialne ločnice med udeleženci kot nebistvene. Sodelujoče je usmerila v delo, izdelek. Skrbela je za rast in vključevanje vsakega

posameznika, za medsebojno sprejemanje, za rdečo nit ter ob vsem tem tudi za promocijo, nenadkriljivo tudi v širšem kontekstu časa in prostora. Ji je uspelo tudi zaradi posebnega značaja, volje, vztrajnosti? Zagotovo. Omogočila je namreč oblikovanje jasnega in postopno dogovorjenega cilja, vodila je redna osebna srečanja, ki so stkala medsebojne odnose, potrebne za uravnovešanje ustvarjalne napetosti. Ključna pri tem je pozitivna klima, pa tudi spoštovanje in upoštevanje posebnosti vsakega posameznika, saj so dvomi in omahovanja redni spremljevalci stopinj v neznanu. Poudarjanje skupnega imenovalca oziroma skrbi za medsebojno oporo in pomoč je omogočilo heterogenost sodelujočih preleti v motivirajoče medsebojno sprejemanje, ki boljšim omogoča samopotrditve, šibkejša pa v sodelovalni klimi spodbudi v preseganja lastnih šibkosti. Ciljno druženje in učenje v primeru piranskega društva Anbot ni usmerjeno v korist posameznika, ampak v bodočo skupno krajevno korist. Skupen zaključek preraste v ponos nad doseženim ter v povezavo med skupino in krajem, v opisanem primeru tudi z obiskovalci.

Konkretno delo se je izkazalo za združujoče jedro, okoli katerega se posamezniki naberejo brez navedb statusa, kraja bivanja, starosti in drugih stereotipnih določevalnic položaja posameznika v družbi. Izdelek in dogodek zato nista samo cilj, ampak hkrati promocija vrednote, ki jo z izdelkom ali dogodkom udeleženci posredno izrazijo (spoštovanje starega).

Ideja trajnosti v opisanem primeru živi kot praksa, ki sicer izhaja iz posameznika, a za osnovno enoto jemlje skupino in skupnost. Aktivira z dejanji in ne z besedami. Praksa učinkuje na več ravneh hkrati, zato je »dodana vrednost« velika. Rezultat ne nagradi enega na račun drugega, ampak »dobijo« vsi. Ta praksa išče in se poleg cilja osredotoča na pozitivno (npr. na skupinsko vzdušje, na zmožnosti posameznika), kar odvrta pogoste negativne pojave nerganja, samoobtoževanja ali samopomilovanja. Brez žugajočega prsta odvrta od potrošništva in daje vsakdanu smisel. Z vidika stroškov zahteva stabilno in ne visoko finančno osnovo (študijske krožke sofinancira država v višini normirane cene za 25 ur učiteljevega dela, za Slovenijo pa v povprečju velja, da ta sredstva krožki samoiniciativno oplemenitijo v 35 % s sponzorskimi ali projektnimi viri ter z zagotavljanjem nefinančnih pogojev dela). Ker torej transakcijske stroške nadomešča socialni kapital in sta prisotna tako horizontalno kot vertikalno zapiranje, je izobraževalna metoda in oblika dela zgled, skladen z načeli trajnosti in uporaben za družbo tveganja, hitrih sprememb in številnih dražljajev.

Študijski krožek Od sonca do lonca

Nataša Škofic Krajnc

Študijski krožek (v nadaljevanju ŠK) je organizirana skupina, ki se srečuje z namenom, da bi se posamezniki drug od drugega naučili kaj novega, pomembnega ali potrebnega vsem skupaj in vsakemu posebej. Razen učenja je zelo pomembno še dvojje: uporaba naučenega v ožji ali širši skupnosti ter kakovostno druženje; možni »stranski« učinki pa so še številni: motivacija za nadaljnje formalno učenje, medgeneracijska pomoč in zabava ter seveda izboljšanje kakovosti življenja od imeti k biti – med drugim.

V zadnjih desetih letih sem organizirala več kot petdeset študijskih krožkov, zlasti bralnih, in sicer v naslednjih krajih: Kranj, Škofja Loka, Šenčur, Preddvor, Naklo, Tržič. V nadaljevanju predstavljam primer študijskega krožka z naslovom Od sonca do lonca, ki poteka v občini Šenčur v mojem domačem kraju Šenčur v delu naselja, ki se imenuje Sajovčevo naselje. Namen je jasen: v krožku pod strokovnim vodstvom mentorja združiti med 12 do 15 ljudi, sosedov, predvidoma in predvsem moških, ki so pripravljeni investirati svoj čas, znanje in (družinski) denar v samostojno gradnjo sončnih kolektorjev, s katerimi bi segrevali predvsem t.i. sanitarno vodo, to je tisto, ki jo zdaj grejejo/-mo z elektriko in nafto, kar je daleč od trajnosti in ekološkosti.

Zaradi specifičnosti Šenčurja oziroma Sajovčevega naselja je mogoča:

- uporaba tople vode iz kolektorjev na eni hiši za več sosedov skupaj,
- vgradnja kolektorjev na hiši starejših sosedov, s čimer dosegamo medgeneracijsko sodelovanje;
- vgradnja kolektorjev na pomožni stavbi športnega društva, kar je za mlade privlačen učni primer ter
- prenašanje dobre prakse iz naselja v občino.

O ŠENČURJU

Občina Šenčur leži sredi kranjske ravnine na križišču ceste, ki pelje iz Kranja mimo letališča Brnik, s cesto, ki vodi iz Ljubljane skozi Trboje proti Preddvoru, meri pa 40,3 kvadratnih kilometrov. Ima okoli 8000 prebivalcev. Na območju občine Šenčur je osem krajevnih oziroma vaških skupnosti, med njimi tudi Šenčur. Položaj Šenčurja na prodni ravnini Kranjskega polja, sredi pomembnih prometnih povezav (avtocesta Ljubljana – Naklo, letališče Brnik) in bližine središča Gorenjske, Kranja, je zelo ugoden za poselitev in gospodarski razvoj. To se kaže v veliki gostoti poseljenosti, ki kar dvakrat presega gorenjsko in slovensko povprečje, skoraj 186 prebivalcev na kvadratni kilometer. Starostna struktura

prebivalstva v občini Šenčur je ugodnejša, kot je državno in regijsko povprečje, kar je posledica rasti prebivalstva v občini. Indeks staranja prebivalstva v občini Šenčur znaša 71 %, v Sloveniji 96,3 %. Izobrazbena struktura prebivalcev je v primerjavi s povprečjem v Sloveniji boljša. Večina prebivalcev ima na primer končano V. stopnjo izobrazbe, tudi število tistih s končano višjo stopnjo izobrazbe se povečuje, predvsem na račun priseljevanja mladih družin. Društvena dejavnost je na območju občine Šenčur dobro razvita, še posebej na področju kulture (12 društev) in športa (13), gasilstva (10), turizma (2) ter drugih dejavnosti (godlarji, čebelarji, upokojensko društvo, Rdeči križ, študijski krožki ...). Veliko jih deluje zlasti na ožjem območju Šenčurja. Največje naselje v občini je naselje Šenčur z nekaj manj kot 2800 prebivalci, v njem pa »ulica« Sajovčevo naselje z okoli 80 enodružinskimi hišami (le dva manjša stanovanjska bloka sta vmes). Sajovčevo naselje je bilo večinoma zgrajeno med leti 1985 in 1998, nekaj novogradenj je nastalo po letu 2003. Parcele so povprečno velike med 500 in 600 kvadratnih metrov, hiše pa so velike med 100 in 150 kvadratnih metrov. Naselje je bilo ob prvi poselitvi mlado, s povprečno 4-članskimi družinami, zdaj so se odrasli otroci bodisi odselili bodisi osnovali družine in ostali v hišah (razmerje pol pol). Gradnja naselja je potekala v času energetske naftne krize, zato je večina hiš za ogrevanje v prvih letih uporabljala kombinirane peči za centralno ogrevanje (les, premog in nafta, kasneje pa le nafta). Z ozaveščanjem o škodljivosti (in nenehnem draženju) naftnih derivatov se je začelo povečevati zanimanje za drugačne možnosti glede uporabe energije, od plina preko peletnih sistemov do sončnih kolektorjev.

Za uvod in prepričanje, da smo v Šenčurju v Sajovčevem naselju na dobri poti trajnostnega razvoja, pa še prepis iz uradnega dokumenta občine Šenčur. V Razvojnem programu občine Šenčur do leta 2013 je zapisano:

»Šenčur bo prijazna občina:

- ustvarjanju ljudem prijazne lokalne skupnosti, ki z dostopnimi in kakovostnimi javnimi službami in prostori omogoča varno, zdravo in kakovostno življenje in druženje ter ustvarjalno sožitje vseh generacij občanov, in sicer tako, da:

- skrbimo za enakomeren in trajnosten razvoj vseh krajev v občini Šenčur,

- najprej aktiviramo čimveč lastnih znanj (tradicionalnih in sodobnih), občanov in kapitala, kot osnovo za pridobivanje zunanjih partnerjev in virov,

- se lokalni partnerji, občina Šenčur, podjetja, društva, KS, organizacije, posamezniki med seboj vedno več projektno povežujemo in tako dosegamo večje učinke za skupno dobro (pr. na neizkoriščeni turistični točki občina prevzame ureditev javne infrastrukture, podjetnik izvede naložbo v turistično dejavnost, društvo poskerbi za lokalne prireditve) in krepimo lokalno pripadnost občini Šenčur;

- smo odprti za sodelovanje z občani, s sosednjimi občinami, regijo.«

SAMOSTOJNO DO SONČNIH KOLEKTORJEV

Čez zimo 2012/2013 deluje študijski del ŠK za samostojno izdelavo sončnih kolektorjev pod aktivnim mentorstvom strokovnjaka z večletnimi strokovnimi in delovnimi izkušnjami pri načrtovanju in samostojni izdelavi sončnih kolektorjev. Namen skupine je, da si bodo njeni člani pomagali pri zasnovi, izdelavi in (so)uporabi sončnih kolektorjev v bližnji sosesčini. V ŠK sodeluje nekaj skupin bližnjih sosedov (do tri skupine) s po tremi do štirimi sosedi. Zimski čas je namenjen tehničnim osnovam, specifikaciji potrebne opreme, natančni analizi postavitve posameznih kolektorjev, analizi stroškov glede na posamezno potrebo, možni skupni namestitvi in rabi), da sta pomladi in poleti mogoča (skupen) nakup in namestitev sončnih kolektorjev po vnaprej določenem vrstnem redu, in sicer v manjših skupinah po do trije sosedje skupaj. To pomeni, da dela vsak zase na svoji stavbi in si zagotovi pomoč sosedu, ko jo potrebuje, še bolje pa je, da se vsi skupaj pri enem lotijo »učnega primera«, ga izvedejo in kasneje hitreje namestijo kolektorje še na ostalih (dveh) objektih. Pomoč se lahko razširi na vse člane ŠK. Najmanj eno koledarsko leto po instalaciji se namestavamo krožkarji srečevati še vsaj enkrat na mesec, da bi preverjali delovanje glede na predvidene elemente, nato pa samo še po potrebi, glede na probleme. V tretjem letu bo naše učno in delovno srečevanje verjetno ugasnilo, saj bodo sončni kolektorji že samostojno delovali. Lahko pa se delovanje razširi z osebne oziroma sosedske ravni na občinsko raven, in sicer z organiziranjem več krožkov na širšem območju Šenčurja – torej je možen razvoj z individualne na skupno raven. Krožek pa ima še nadgradnjo zaradi specifičnosti naselja: to obsega približno 80 hiš, razporejenih v petih vzdolžnih in dveh prečnih ulicah; hiše so zelo stisnjene skupaj. Vse hiše so dvokapne, od tega je približno 75 % hiš postavljenih v smeri S : J, to pomeni, da so strehe obrnjene proti jugu (in severu); večina hiš je grajena v alpskem slogu s pravim naklonom strehe za dober izkoristek sončne energije, če vgradimo klasične sončne kolektorje. Naselje je »staro« več kot 25 let – to pomeni, da je ogrevanje iz naftnih časov. Vloga študijskega krožka je večplastna:

- zmanjšati porabo obnovljivih virov energije za ogrevanje sanitarne vode,
- s tem izboljšati individualni ogljični odtis in ogljični odtis naselja,
- zmanjšati odvisnost od proizvajalcev in monterjev pri izdelavi sistema sončnih kolektorjev,
- povečati medsosedsko sodelovanje,
- povečati medsebojno odgovornost za manjši ogljični odtis,
- omogočiti skupne akcije na mikrolokalni ravni, ki tudi dolgoročno povezujejo stanovalce naselja.

OVREDNOTENJE Z VIDIKA TRAJNOSTI

Ekološki vidik primera predstavlja nadomeščanje dragih fosilnih goriv, ki jih potrebujemo za ogrevanje stavb in pripravo tople vode, s sončnimi kolektorji. Investi-

cija se kmalu povrne. Življenjska doba sistema je 20 do 25 let, stroški postavitve pa se povrnejo v 12 do 14 letih. Glede na to, da se predvideva, da bodo cene energentov vedno višje, bo predvidoma tudi uporaba kolektorjev postala vse pogostejša. Poleg ekonomskega so zelo primerni tudi z ekološkega vidika, saj z njihovo uporabo zmanjšamo izpust toplogrednih plinov v atmosfero. Poudariti velja, da sončni kolektorji niso isto kot sončne celice. Sončne celice spreminjajo svetlobo od Sonca v električno energijo, kolektorji pa izrabljajo infrardeče valovanje za segrevanje tekočine.

Sončno sevanje je tok energije, ki ga Sonce enakomerno oddaja na vse strani.

Do zunanje atmosfere prispe moč sevanja $1,36 \text{ kW/m}^2$ (t.i. solarna konstanta). Ob prehodu skozi zemeljsko atmosfero sevanje zaradi odboja, raztrosa in absorpcije na prašnih delcih in molekulah plinov oslabi. Sončno sevanje pri tem razpade na dve komponenti: neposredno sevanje, to je del sevanja, ki neovirano prodre skozi atmosfero, in difuzno sevanje, to je del sevanja, ki se zaradi prašnih delcev in molekul odbije oz. absorbira in prispe na zemeljsko površino.

Vsota neposrednega in difuznega sevanja se imenuje globalno sevanje in je v letnem povprečju v Sloveniji približno 1200 kWh/m , kar ustreza vsebnosti energije približno 120 litrov kurilnega olja ali 120 m zemeljskega plina. Glede na tip kolektorja lahko do 75 % globalnega sevanja pretvorimo v toploto.

V področjih severnih zemljepisnih širin med $40\text{--}50^\circ$, to je v področju, kjer leži tudi Slovenija, je letno sončno obsevanje med 1000 in 1500 kWh/m . Od 8760 letnih ur je na razpolago približno 1400 do 1900 sončnih ur.

Sončni kolektorji so ekonomičen in okolju prijazen način pridobivanja energije. Uporabljamo jih za segrevanje prostorov in sanitarne vode. Postaviti jih moramo na mesta, kjer je na razpolago veliko sončnih ur, ter jih obrniti proti jugu. Enako delujejo, ne glede na letni čas (pozimi lahko od njih dobimo enako količino energije kot poleti). Manj učinkoviti so, kadar je megla. Ena bistvenih slabosti je njihova krhkost – zlahka se uničijo ob udarcu s tršim predmetom.

Ekonomski vidik primera predstavlja zamenjava dragega obstoječega sistema za ogrevanje vode, ki temelji predvsem na elektriki in nafti ter samostojno delo oziroma samoizvedba. Pomembni pa so še naslednji vidiki: dobro informirana in ozave-

ščena ter komunikacijsko povezana in zato močna skupina lažje prepreči monterjem ali prodajalcem sistemov, da bi vsilili kupcem predimenzionirane sisteme glede na potrebe porabnikov, kar se v praksi zelo velikokrat dogaja. Večji sistemi namreč pomenijo za ponudnike večje prodajne provizije; če velikost ni usklajena s potrebami, pa je ekonomski vidik oziroma učinek zmanjšan. Možen je tudi takoimenovani nakup na veliko – skupinski nakup enakih vgradnih elementov, s čimer lahko kupci vplivajo na nižjo nakupno ceno. Delovanje skupine je možno tudi pri vgradnji kolektorjev, saj je za več manjših uporabnikov skupaj predvidena vgradnja na le enem objektu ali strehi, toplo vodo iz tega enega sistema pa bi razpeljali do več sosedov. To je možno zaradi velikosti oziroma majhnosti parcel, saj so hiše zelo malo oddaljene druga od druge – naselje je zelo strnjeno. V tem primeru bi stroške ene vgradne enote razdelili med več uporabnikov. Nikakor pa ni možno zanemariti tudi dejstva, da vse ostane in izvira iz enega mesta – to pomeni, da odpadejo vsi stroški prevozov, bodisi ob montaži ali ob morebitnem servisiranju. Glede na cene iz leta 2012 je predvideno razmerje 1:3, to pomeni trikrat manjši znesek za samovgradnjo v primerjavi z vgradnjo, ki jo izvedejo profesionalci (1500 : 4500 evrov).

Ko lahko precej velike ekonomske učinke povežemo tudi s **socialnim vidikom razvoja**, dosežemo vzpostavitev še enega od pomembnih temeljev trajnosti. Najvidnejši so učinki medsosedske pomoči, tako moških kot ženskih članov v družinah, ter učinki, ki jih spodbudi povezava samo moških oziroma moških delovnih skupin. To je s stališča delovanja študijskih krožkov presežek, saj so bili moški v njih doslej manj aktivni. Pretežno moških, v viden akcijski cilj usmerjenih študijskih krožkov, pa nasploh ni veliko. Pri tem ne smemo pozabiti še pomembnega dejstva, da so v naši skupini vključeni zlasti intelektualci, kar je posebnost: zaradi stresnega življenja in pomanjkanja prostega časa se sicer večinoma družijo le ob športu, v tem primeru pa druženje prinaša razen užitka še koristi, tako individualne kot skupinske. S tem mislim na občutek ugodja ob druženju, ki daje celo ekonomsko korist.

Medgeneracijska pomoč seže na dve ravni: od mlajših k starejšim in v obratni smeri, od starejših k mlajšim. Tako mlajši lažje in hitreje opravijo višinska dela na strehah, hitreje in bolj učinkovito najdejo pomembne elemente na spletu in podatke v spletnih trgovinah, starejši pa bolj poznajo socialne mreže v ulici, imajo daljše in boljše izkušnje pri delu v timih ali skupinah in imajo več izkušenj pri prenosu teorije v prakso. Starejšemu paru iz sosednje hiše, ki ima sicer dovolj denarja, nima pa več možnosti za samoizvedbo na strehi, na pomoč pridejo mladi sosedje, ki izvedejo vgradnjo sistema v okviru krožka, onadva pa pripravita (birokratsko) poročilo in organizirata pogostitev za udeležence.

Pomemben je tudi zgled: mladi v lokalnem športnem klubu so si za naslednje leto postavili za cilj, da bodo sami instalirali podoben sistem za ogrevanje sanitarne vode na streho objekta, kjer so slačilnice in tuši. Če lahko starejši, potem mladi lahko še več in še bolje! Iz Sajovčevega naselja v manjšem Šenčurju se tak aktivni zgled lahko

razširi najprej na druga naselja v občini, kjer so ljudje podobno povezani, kasneje pa še na raven občine Šenčur. Za doseganje večje usklajenosti med vidiki trajnosti bi bilo utemeljeno namenjati pozornost preslabi komunikaciji med deležniki in še vedno premajhni ozaveščenosti večine udeležencev. Metode za doseganje teh dveh velikih ciljev so različne, večina pa jih ima osnovo v načinu delovanja študijskih krožkov – vsi se učimo od vseh ob kakovostnih mentorjih, ki hitro zaznajo in se odzovejo na potrebe v skupini. Večjo pozornost bi bilo treba nameniti tudi preseganju obstoječih okvirov. Ni se treba bati velikih želja, ker le iz njih nastajajo veliki cilji, ki so uresničljivi; če ne takoj, pa postopoma. Omejujejo tudi prepričanja posameznikov, češ da je v skupinah težko implementirati svoje (drugačne) ideje, ker so skupine preokorne za hitre odzive.

Med izravnalnimi mehanizmi so nam na voljo predvsem komunikacijski kanali na ravni posameznikov, kamor prištevamo zlasti lokalna srečanja in lokalne novice, bodisi pisne, elektronske ali klasične ustne, ter slovensko nasploh premalo uveljavljeno samopotrjevanje posameznikov, kar preprosto pomeni: pohvaliti se naglas in javno, če ti nekaj uspe, in ne biti po nepotrebnem preskromen. Preseganje ustaljenih metod je lahko tudi lokalno investiranje v kakovostnejše življenje skupnosti. Če na primer posameznik z ekonomskega vidika prihrani 100 enot na leto, jih lokalna skupnost za to 50 nameni za nabavo sadnega drevja v šolskem sadovnjaku ali podobno s stališča ekološkega izboljšanja. Podobna metoda je tudi posebna pohvala oziroma nagrada znotraj lokalne skupnosti: kdor samostojno ali v okviru neke skupine (ali študijskega krožka) montira sončne kolektorje, se uvrsti v žrebanje za občinsko nagrado, ki je montaža ekološke čistilne naprave (vodne) za en del naselja.

Nekateri vidiki trajnostnega razvoja se v procesu delovanja pokažejo za nezadostne, neuravnotežene in potrebne medsebojnega usklajevanja. Nanje lahko aktivno in neposredno vpliva študijski krožek sam oziroma za njega in preko njega mentor. Popolnoma enakovredno se lahko vključijo občani, ki opazujejo in (še) ne delujejo aktivno, a kot opazovalci že snujejo nove skupine za delovanje. Potrebno in skoraj nujno pa je tudi delovanje občine kot lokalne skupnosti. Če pričakujemo, da bo trajnostni razvoj deloval od spodaj navzgor (od krožka do države), potem lahko pričakujemo tudi vključenost slednje, a le v obliki pomoči, ne kot element sankcioniranja ali postavljanja zakonov. Ljudje še vedno najbolj in najhitreje verjamemo novostim, če učinke »novotarij« lahko primemo, izmerimo, uporabimo ... Zato bodo učinkovala predvsem analitična dejstva, na primer sukcesivno merjenje ogljičnega odtisa ulice, naselja, kraja ... in javno nagrajevanje najbolj uspešnih. Pomaga tudi na primer zniževanje cene občinskega komunalnega prispevka za tiste udeležence, ki so aktivni v akcijah trajnostnega razvoja.

Solinarstvo kot trajnostna raba v zavarovanem območju narave

Andrej Sovinc

Sečoveljske soline merijo okoli 7 km² in ležijo na skrajnem jugozahodu Slovenije, tik ob meji s Hrvaško. So ene redkih solin, kjer sol še pridelujejo po več stoletij starih postopkih. Ohranjeni so materialni ostanki srednjeveškega in nekoliko posodobljenega tipa solin. Sečoveljske soline imajo zaradi številnih redkih, ogroženih in na slano okolje navezanih vrst in habitatnih tipov velik državni in mednarodni naravovarstveni pomen in so posebno dragocena kulturna krajina. Območje Sečoveljskih solin je zavarovano na podlagi več slovenskih in evropskih pravnih predpisov ter mednarodnih konvencij s področja ohranjanja narave (krajinski park državnega pomena, območje Natura 2000, mokrišče mednarodnega pomena po Ramsarski konvenciji). Sečoveljske soline so ovrednotene tudi kot etnološka, tehnična, zgodovinska, naselbinska in krajinska dediščina izjemnega pomena v državnem in tudi širšem smislu. Prav prepletanje izjemnih naravnih vrednot in biotske pestrosti s tradicijo solinarstva in kulturne pokrajine daje Sečoveljskim solinam posebno naravovarstveno in kulturnovarstveno vrednost, hkrati pa so izredno valjive posebnosti tudi za obiskovalce in turiste.

Leta 2002 sta se pričela aktivno upravljanje parka in obnova tradicionalne pridelave soli. Danes je upravljavec krajinskega parka Sečoveljske soline koncesionar, podjetje Soline – Pridelava soli d.o.o. (krajše: Soline d.o.o.), ki hkrati izkorišča naravno vrednoto Sečoveljskih solin za pridelovanje soli na tradicionalen način. Podjetje je bilo od leta 2002 v lasti družbe Mobitel d.d., ki je zdaj v stoddostni lasti gospodarske družbi Telekom d.d.. Koncesionar ni lastnik nobenih nepremičnin v parku. Zemljišča, nasipi, solna polja in stavbe so skoraj v celoti v lasti Republike Slovenije, preostale pa v lasti Občine Piran in nekaj zasebnikov. V parku ni naselij. Podjetje Soline se je odločilo za obnovo tradicionalnega postopka pridelave soli, ki hkrati podpira tudi razmere za obstoj pestrosti vrst in habitatov, in v tem segmentu našlo tudi svojo tržno nišo. V ta namen je bilo obnovljenih petindvajset solnih polj, več deset kilometrov nasipov, prek deset objektov stavbne dediščine, ključna infrastruktura, vključno s kanalizacijskim omrežjem, in različni manjši objekti in naprave. Podjetje je razvilo dve blagovni znamki, ki sta zasnovani na tradicionalno pridelani soli in stranskih proizvodih, ki nastajajo v postopku pridelave soli. S temi izdelki je prodrlo na slovenski in širši trg in odprlo šest lastnih trgovin s svojimi izdelki (v parku, Piranu, Portorožu, Kopru, Ljubljani in Mariboru).

Indeks rasti zaposlitev se je med letoma 2002 in 2011 dvignil na 421. Število posrednih, sezonskih in pogodbenih zaposlitev v parku še ni bilo ovrednoteno. Nedvomno nekajkrat presega število rednih zaposlitev v parku; samo sezonskih

zaposlitev v času sezone pobiranja soli je več deset (Sovinc, 2011). Tudi število obiskovalcev parka se je od okoli 8000 v letu 2002 povečalo. V zadnjih letih park letno obišče okoli 40 000 obiskovalcev.

OBALNO MOKRIŠČE SEČOVELJSKE SOLINE JE ZAVAROVANO OBMOČJE Sečoveljske soline so krajinski park, zavarovano območje narave. Primarni cilj upravljanja s tem območjem je usmerjen v ohranjanje biotske raznovrstnosti. V krajinskih parkih se po mednarodnih standardih (Dudley et al., 2008) ohranja samo tista trajnostna raba, ki je območje v preteklosti ustvarila in ga tudi vzdržuje – ne pa katerakoli raba, če le je prepoznana kot »trajnostna«. Za Sečoveljske soline to pomeni, da je edina oblika rabe, ki zadosti mednarodno sprejetim merilom za krajinske parke (Dudley et al., 2008), nadaljevanje tradicionalnega solinarstva po več sto letih starih postopkih. Takšna raba je namreč ustvarila soline, krajino, pa tudi razmere za naselitev značilnih solinskih ptic polojnikov, beločelih deževnikov, sabljark in na močno slano okolje navezanih planktonskih solinskih rakcev. Če bi npr. v solinah prenehali s trajnostno pridelavo soli in bi namesto te uvedli »trajnostno pridelovanje morskih organizmov«, bi se razmere za ohranjanje narave – in z njo povezane solinske pokrajine – povsem spremenile, čeprav bi bila pridelava morskih organizmov, npr. školjk, »trajnostna«. Četudi bi skrbeli, da bi odvzemali le določen del populacije gojenih organizmov in ob tem ne bi dodatno obremenjevali okolja z velikimi količinami hrane, potrebne za vzgojo teh živali, bi plitva solna polja nadomestili z globokimi bazeni. Tako bi sedanji plitvi bazeni postali neprimerni za polojnike, beločele deževnike in sabljarke. Zelo verjetno bi morali za gojenje nekaterih morskih organizmov spreminjati slanost vode, kar bi bil dodaten vzrok, ki bi neugodno vplival na populacije omenjenih solinskih ptic.

Ključno za razumevanje načel trajnosti v postopku tradicionalne pridelave soli v Sečoveljskih solinah je dejstvo, da človek – solinar nikoli ni drastično posegel ali spremenil ključnih dejavnikov okolja v rečnem ustju Dragonje. Res je, da bi bila ravnica ob izlivu reke brez solinarske dejavnosti bolj zaraščena in da bi prevladovale določene rastlinske združbe, ki so danes razširjene v manjšem obsegu ali sploh ni. Mokrišče ob ustju Dragonje bi imelo nekoliko drugačen značaj, kljub temu pa se tudi današnje značilnosti rastlinskih in živalskih združb ne razlikujejo bistveno od tistih, ki bi se razvile, če ne bi človek že stoletja tu pridobival sol. Z uravnavanjem vodnega režima solinarji nadzorovano sledijo naravnemu hidrološkemu krogu. V procesu pridelave soli v Sečoveljskih solinah morska voda še vedno kroži med zemljo in nebom; le manjši del te vode ostane po izhlapevanju v obliki solnih kristalov, ki jih ročno pobirajo solinarji na enak način že več stoletij. Noben poseg v solinsko okolje se v zgodovini teh solin ni zgodil hipoma ali velikopotezno, kar je omogočilo rastlinskim in živalskim združbam, da so se prilagajale manjšim spremembam. Človek v ta prostor ne vnaša energije od drugod

niti ne obremenjuje okolja s snovmi, ki bi lahko vplivale na kemijsko sestavo tal, vode in zraka.

Nekateri so si v preteklosti zamišljali, da bi tovarna soli, v kateri bi sol pridelovali s kemijskimi postopki in elektrolizo, pomagala ohraniti delovna mesta, saj naj bi bila cena tako pridelane soli konkurenčna ceni soli iz severne Afrike. Takšen račun se ne bi izšel, saj so stroški dela in pridelave soli v mnogo bolj vročih, vetrovnih in obsežnejših severnoafriških solinah izredno nizki. Zato je cena ogromnih količin v Afriki pridelane soli nižja, vendar pa tamkajšnja sol ni pridelana na povsem naraven način in ni tako bogata z minerali kot piranska sol, kar izkorišča podjetje Soline kot svojo tržno nišo. Poleg tega bi sprememba načina pridelave v industrijskega – kljub končnemu produktu, soli, ki bi na pogled ostal enak – povzročila spremembe v ključnih dejavnikih okolja Sečoveljskih solin, zaradi katerih bi številne rastlinske in živalske vrste izgubile v stoletjih negovani življenjski prostor.

Namesto tega je podjetje Soline d.o.o. izdelalo poslovno-upravljaljsko vizijo, ki temelji na trajnostnem izkoriščanju naravne vrednote in pridelavi tradicionalnega, povsem naravnega osnovnega produkta – Piranske soli ter na aktivnem upravljanju s krajinskim parkom. Interesi podjetja so tako usmerjeni v kakovost in naravno poreklo izdelka in ne v množično proizvodnjo.

Zaradi spremenjenih razmerij cene in prodaje soli v Evropi je po drugi svetovni vojni v severnem delu Sredozemlja propadlo na desetine tradicionalnih solin. Tudi

v Sečoveljskih solinah je bila zato leta 1967 opuščena pridelava soli na Fontaniggeah. Na delu solin, imenovanem Lera, pa je do prihoda novega lastnika, podjetja Soline d.o.o., pridelava soli bolj ali manj životarila. Nasipi so bili slabo vzdrževani, solna polja v veliki meri opuščena, objekti stavbne dediščine pa večinoma močno poškodovani, tudi že povsem porušeni. Tedaj je bilo v podjetju le še nekaj solinarjev, ki so poznali edinstveni postopek tradicionalne pridelave soli. Ta temelji na petoli, skrbno vzgojeni in negovani podlagi iz mikroorganizmov in kemijskih spojin, in dnevnem pobiranju soli v poletnih mesecih (Sovinc, 2011).

Predstavljena poslovna vizija podjetja se je izkazala kot tržno zanimiva, saj s pridelavo soli na trajnostni način podjetje lahko dosega višje cele izdelkov na tržišču, del prihodkov pa namenja ohranjanju razmer za varstvo narave in krajine. Ob tem pa je z varstvenega stališča še posebej pomembno dejstvo, da kljub obnovi tradicionalnega postopka pridelave soli in s tem povečanega deleža površin, ki so namenjene pridelavi soli, število gnezdečih indikatorskih solinskih vrst ptic še vedno raste. Tudi povečanje števila obiskovalcev parka, ob striktnem izvajanju varstvenih režimov in koncepta conacije v parku, nima negativnega vpliva na ohranjanje biotske raznovrstnosti. Koncept razvoja trajnostnega solinarstva in upravljanja z obiskom parka temelji na dopuščanju obiska in izvajanju solinarstva na za to določenih območjih, hkrati pa se strožje varujejo za naravo posebno dragoceni predeli in se tam izvaja poseben, živemu svetu in habitatom prilagojen vodni režim.

NAČRTOVANJE RABE ZAVAROVANIH OBMOČIJ, USKLAJENE S CILJI VARSTVA NARAVE

Mednarodna skupnost, strokovnjaki s področja varstva narave in poznavalci življenja na Zemlji so si edini, da je ustanavljanje zavarovanih območij na prenaseljenem in s potrošniško miselnostjo obremenjenem planetu edino učinkovito orodje za ohranitev narave, živali, rastlin, in ekosistemov. Vse bolj pa tudi v širši družbi dozoreva spoznanje, da je prihodnost človeštva odvisna od naravnih ekosistemov, z njimi povezanih naravnih procesov ter ekosistemskih storitev, od katerih je človek življenjsko odvisen. Zavarovana območja torej niso pomembna le zaradi svoje vloge »refugija«, zadnjega pribežališča številnih živali in rastlin, ki ne morejo preživeti v svetu, ki ga zaznamujejo betonske džungle, onesnažene vode, obdelana polja, izkrčeni gozdovi, rudniška območja in globalno segreto ozračje. So najdragocenejši vir pitne vode, zadrževalnik poplav, usmerjevalec mikroklimatskih razmer, območja notranje inspiracije in številnih materialnih in drugih dobrin, ki so ključne za naš obstoj. Zavarovana območja so torej »prehodna območja« za čas, ko bo življenje na Zemlji spet potekalo po načelih trajnosti, tako kot je bilo to vsaj do časa industrijske revolucije. Od takrat dalje jih ne narava ne človek ne bosta več potrebovala.

Da bi zavarovana območja dosegala cilje, zaradi katerih so bila ustanovljena, je

treba z njimi ustrezno upravljati. Vese-
lje ob dejstvu, da zavarovana območja
obsegajo že 13 % zemeljskega kopnega
sveta, skali dejstvo, da je njihovo upra-
vljanje pogosto neprimerno. Razlogov
za takšno stanje je več; med njimi pa
je gotovo posebej pomembno, da je za
učinkovito doseganje ciljev ustanovitve
zavarovanega območja včasih potreb-
no tudi odrekanje določenim vzorcem
in rabam, ki v današnjem svetu prevla-
dujejo. Vprašanje omejitev rabe v zava-
rovanem območju je praviloma pove-
zano z zahtevami po nadomestilih. Ob
še vedno šibkem razumevanju pomena
varovanja narave v javnosti so zato tudi
pritiski na politike, da bi iskali nadome-
stila za določene omejitve v zavarova-

anih območjih, šibki. Praviloma se zato v praksi dogaja, da se tudi v zavarovanih območjih raje dopušča raba – trajnostno ali ne – kot pa da bi se iskalo za varovanje narave ustrežnejše rešitve.

V času, ko naravnih obalnih mokrišč v Sredozemlju skorajda ni več oziroma smo jih zasuli in tam postavili hotele s plažami, marine ali pristanišča, je treba razumeti, da so v »zadnjih naravnih oazah«, kamor nedvomno sodijo tudi Sečoveljske soline, našla zadnja zatočišča nekatera bitja, ki jih najdemo le še tu in na nekaj podobnih preostalih naravnih območjih vzdolž jadranske obale. Ker smo območje solin zavarovali zaradi varstva narave, prav takšna bitja določajo primarne cilje upravljanja zavarovanega območja. Njihova ohranitev ali zagotavljanje ugodnega ohranitvenega stanja bi morala biti pomembnejša od izvajanja vseh drugih dejavnosti oziroma bi moralo veljati, da bi morda vsaj na delu zavarovanega območja omejili vsakršno, tudi trajnostno rabo. Cilji celostnega varovanja narave v zavarovanem območju ne bi smeli biti v nobenem trenutku ogroženi zaradi uvajanja drugih oblik rabe. V tem se zavarovano območje narave razlikuje od trajnostno upravljanega podeželja; na podeželju naj bi namreč veljalo, da se zaradi potreb človekovega obstoja in razvoja lokalnih skupnosti druga živa bitja prilagajajo rabi naravnih virov, človek pa naj bi naravi pomagal tako, da bi svoje aktivnosti v čim večji meri izvajal na trajnostni način. V zavarovanem območju pa je razmerje obrnjeno: tu naj bi imele rastline, živali in njihova življenjska okolja prednost in bi se človek s svojimi vzorci rabe moral v čim večji možni meri prilagajati zahtevam drugih organizmov.

V Krajinskem parku Sečoveljske soline, na delu Fontanigge, kjer je bila pridelava

soli že pred pol stoletja ustavljena zaradi neekonomičnosti tu pridelane soli v primerjavi s cenejšo severnoafriško soljo, gnezdiyo male čigre. Ta vrsta ptic je nekoč gnezdila na peščinah vzdolž sredozemskih obal, a ker je danes večina teh plaž zasedena s turisti, ta vrsta čiger gnezdi le še na nekaj zadnjih primernih gnezdiščih, med katerimi so tudi otočki na Fontaniggeah. Vzpostavitev solinarskih bazenov na tem delu solin, (četudi kot oblika trajnostne rabe), bi malo čigro nedvomno pregnala od tu in s tem bi čigra izgubila ne le edino pomembno gnezdišče v Sloveniji, pač pa tudi eno zadnjih v tem delu Sredozemlja. IUCN v razlagi standardov za zavarovana območja (Dudley et al., 2008) torej pravi, da se zavarovana območja lahko uporabljajo, četudi trajnostno, le, če to ni v nasprotju s cilji ustanovitve zavarovanega območja.

Podobno velja tudi v gozdu v nekem drugem krajinskem parku, kjer gnezdi divjih petelin, plaha gozdna ptica, zelo občutljiva na motnje in vznemirjanje. Ta gozdna kura je na vrhu prehranjevalne verige in je, kot na spremembe v okolju težko prilagodljiva vrsta, odličen indikator za spremljanje uspešnosti ciljev upravljanja v zavarovanem območju. Po mednarodnih standardih bi bilo treba tudi v krajinskem parku prenehati s sečnjo, če bo to povzročilo upad populacije divjih petelinov. Pri tem niti ni pomembno, če obseg sečnje določi strokovnjak s področja rasti in obnove gozda in bi njegove predloge lahko razumeli kot primer trajnostne sečnje oziroma ali je predlagani režim sečnje določen na trajnostni način ali ne.

Analogno v osrednje območje narodnega parka, kjer po mednarodni definiciji varujemo naravne ekosisteme in z njimi povezane naravne procese, ne sečnja ne odstranjevanje padlega ali odmrlega drevja ne sodita. Sečnja, vlake, razrite poti, odstranjevanje padlega ali odmrlega drevja so namreč v strogem nasprotju s procesi, ki potekajo v naravnem ekosistemu. V narodnem parku je varstvo naravnega ekosistema osnovni upravljaljski cilj, omenjeni posegi pa vplivajo ali celo izničujejo naravne procese, ki so nujni za vzdrževanje naravnih ekosistemov. Ustanovitelj zavarovanega območja, ki je imenovano narodni park, bi zato moral poskrbeti, da bi ali gozdne parcele v parku odkupil ali zamenjal s podobnimi zunaj meja parka in znotraj osrednjega območja zaustavil vse posege v gozdu ter ga prepustil naravi na poti do klimaksnega stanja.

Prav zato v številnih naravovarstveno naprednih državah velja pravilo, da se narodni parki ustanavljajo tam, kjer je ustanovitelj parka predhodno odkupil zemljišča ali pridobil soglasja lastnikov, da se odrekuje vsakršni komercialni rabi znotraj parka v korist ohranjanja naravnih ekosistemov.

Razumevanje načel trajnostne rabe v zavarovanih območjih temelji na mednarodno dogovorjenem izhodišču (Dudley et al., 2008), po katerem je treba vsakršno gospodarsko rabo naravnih virov v zavarovanem območju omejiti ali celo prepovedati, v kolikor so zaradi takšne rabe ogroženi cilji ustanovitve zavarovanega območja. Zavarovana območja se namreč ustanavljajo zaradi učinkovitega in dolgoročnega varstva narave preostalih naravovarstveno najvrednejših območij.

Širši javnosti, ustanoviteljem, pogosto celo upravljavcem zavarovanih območij, to načelo ni poznano ali pa se ga večkrat napačno interpretira. Načini oziroma sprejemljivost obsega izvajanja trajnostne rabe naravnih virov v zavarovanih območjih torej lahko določi le naravovarstvena stroka oziroma tisti, ki so jim poleg zahtev mednarodnih standardov za upravljanje s posameznimi kategorijami zavarovanih območij dobro poznane tudi zahteve vrst, habitatov ali ekosistemov, katerih varstvo in ohranitev je primarni cilj upravljanja zavarovanega območja.

V Krajinskem parku Sečoveljske soline je gospodarska družba, ki pridobiva sol in hkrati upravlja s parkom, izdelala strategijo podjetja, ki temelji na nadaljevanju tradicionalne pridelave soli. Takšna vizija prinaša preživetje na trgu, saj se tradicionalno pridelana, z minerali bogata sol lahko prodaja po višji ceni. Usmeritve v velike količine pridelane soli, morda celo v industrijsko pridelavo, bi bile na trgu nekonkurenčne v primerjavi s cenejše pridelano soljo iz osrčja Sredozemlja. Hkrati bi negativno vplivale na ključne elemente trajnostne rabe v tem prostoru, ki temelji na ročni pridelavi soli po stoletja starih postopkih in ki podpira tudi pester rastlinski in živalski svet.

V krajinskem parku se lahko izvaja le tista oblika trajnostne rabe, ki je skozi stoletja soustvarjala krajino in podpirala razmere za bogato biotsko raznovrstnost območja. Končni produkt rabe morske vode v Krajinskem parku Sečoveljske soline se navidezno bistveno ne bi razlikoval, če bi sol pridobivali na tradicionalen ali industrijski način. Bi pa v primeru spremenjene tehnologije pridelave in prehoda na industrijski način pridelave v trenutku močno spremenili razmere, ki vzdržujejo izjemno biotsko in krajinsko pestrost območja. Prav tako bi močno prizadeli pestrost vrst, njihovih življenjskih okolij in krajinsko podobo, če bi v prostor vnesli druge, četudi trajnostne rabe naravnih virov. Takšne spremembe bi vplivale na ključne dejavnike okolja, npr. globine ali slanost vode v solinskih bazenih, to pa bi vplivalo tudi na razmere za obstoj določenih vrst in habitatov.

Zaradi dejstva, da so se naravna in naravi podobna obalna mokrišča v Sredozemlju ohranila le še v fragmentih, je tudi nujno, da se del zavarovanega območja Sečoveljskih solin, ki je bil zaradi ekonomskih razlogov v preteklosti izločen iz

vsakršne gospodarske rabe, tudi v prihodnje upravlja kot prvovrstno območje za varstvo globalno ogroženih priobalnih mokrišč. Takšnih območij je namreč vse manj in številnim vrstam zato grozi izumrtje. Fontanigge prevzemajo vlogo neka-kšne »zadnje oaze« za ohranitev ogroženih vrst in habitatov, in sicer ne le na ravni Slovenije, temveč tudi v širšem sredozemskem prostoru.

Kljub omenjenim ukrepom varstva narave, ki s predeljevanji delijo območje v več različnih con z različnimi varstvenimi režimi, pa takšni ukrepi ne pomenijo, da bi v krajinskem parku vnaprej prepovedovali vsakršno rabo naravnih virov. Prav primer iz Krajinskega parka Sečoveljske soline, v katerem se uspešno z ramo ob rami izvaja tradicionalno solinarstvo kot ekonomska dejavnosti, ki hkrati podpira ohranjanje krajinske podobe, in potekajo naravovarstveni ukrepi, s katerimi se uspešno varuje živi svet solin in tamkajšnja slana življenjska okolja, dokazuje, da so tudi zavarovana območja lahko jedra trajnostnega razvoja. Poudariti pa je treba, da okvir in obseg trajnostne rabe v zavarovanem območju določa narava in ne le zadovoljevanje materialnih koristi človeka.

Poleg učinkovitega upravljanja z zavarovanimi območji je za doseganje ciljev varstva biodiverzitete treba določiti tudi indikatorje uspešnosti upravljanja. Po mednarodnih merilih za zavarovana območja (Dudley et al., 2008) je za vsako zavarovano območje možno določiti več ciljev upravljanja in iz njih izhajajoče rabe, vendar ti cilji ne smejo biti v nasprotju s primarnim ciljem varstva narave. Analo-gno je potem smiselno razmišljanje, da morajo biti ključni pokazatelji uspešnosti upravljanja zavarovanega območja izbrani na osnovi spremljanja stanja populacij tistih vrst, ki veljajo za specialiste, torej težje prilagodljive na spremembe v okolju. Podobno naj bi veljalo tudi za spremljanje stanja habitatov ali ekosistemov. Merilo uspešnosti nekega zavarovanega območja bi torej moralo biti, da z učinkovitim upravljanjem preprečimo upad biodiverzitete znotraj območja. Šele ko je dosežen ta cilj, se je možno posvetiti določitvi obsega in načinov izvajanja različnih oblik izvajanja trajnostne rabe v zavarovanem območju.

Živimo trajnost

Nevenka Bogataj

Znamenja trajnosti temeljijo na treh vrstah virov: arhivskih pričevanjih o preteklosti, mednarodnih dokumentih, ki so idejo trajnosti vpeljali v politična okolja, in živi praksi slovenskih lokalnih skupnosti, ki delujejo že stoletja, a ostajajo z vidika načel trajnostnega razvoja nepoznane. Morda sta tudi spričo samoumevnosti njihovega obstoja, njihova vloga in pomen prezrta. Primere so izbrali in opisali povabljeni avtorji, na podlagi domnevnega ravnotežja med ekološko, socialno in ekonomsko razsežnostjo. Publikacijo razumemo kot uverturo v preučevanje in posnemanje trajnostnih načel, zato želimo iz zbranega najti elemente, kriterije, razvojno pot in načela trajnosti.

MODROSTI PREŽIVETJA VASI SO VSE BOLJ AKTUALNE

Zadnjih dvesto let je lokalna raven izgubila svojo gospodarsko in politično vlogo. (Doslej rastočo) materialno blaginjo določajo državno vzpostavljeni standardi in interesi. Današnja blaginja generacijam pred nami ni bila na voljo, zato smo nemara danes manj pripravljeni na samostojno iskanje virov in uglasitev z drugimi za doseganje blaginje. Naše skupnosti niso več majhna homogena lokalna struktura, ki se samoorganizira in notranje usklajuje za delo in rabo naravnega vira v neposredni okolici. Neredke so težave s sodelovanjem, ki je nekoč moralo prevladovati pred tekmovanjem, zaradi česar so se razvili različni vzorci obvladovanja nasprotujočih si interesov. Medosebni odnosi se razvijejo predvsem ob skupnem delu. Danes je delo drugačno, a tudi odnose, nastale ob delu s primarnimi viri, žal, razumemo predvsem kot folkloro in manj kot funkcionalne procese zagotavljanja trajnosti. Funkcionalnost teh odnosov temelji ne le na izkušnji z (vedno omejenimi oziroma končnimi) materialnimi viri, ampak na kolektivni ustvarjalnosti, znanju in akciji skupnosti ter pozitivni izbiri avtoritete. Značilnosti izbire avtoritete so v različnih kulturah različne. Naša kultura se v tem pogledu naslanja na karantansko preteklost, zborovanja ali celo sodbe pod vaško lipo, na neki način izraženo s krožno obliko slovenskega parlamenta (prim. Heady, 1999).

Zbrani zgledi hkrati upoštevajo vse tri dimenzije trajnosti hkrati: ekološko, socialno in ekonomsko, čeprav v njih vse tri niso enakomerno

zastopane. V *Znamenjih trajnosti* se tako prvič med seboj srečajo Šenčur, Tišina, Bogojina, Zgornje Podjelje, Rečka gorca, Drašiči, Sečovlje in Rakitna oziroma avtorji, ki so jih opisali. Posebno težo v tej družbi imajo planine pod Karavankami, Solčavsko in Bohinj, kajti nanašajo se na raven krajine. Z izjemo Pirana, mest, ki jih Slovenija niti nima veliko, bralec (še) ne bo našel.

Temeljno izhodišče trajnostnega razvoja so naravne zakonitosti. Naravni sistemi so kompleksni, kar ni neobvladljiva grožnja, ampak moč sistema in zato zaželeno ciljno stanje tudi v družbi. Žal delovanje narave preslabo poznamo, kar je ob vse bolj omejenih izkušenskih znanjih resna razvojna ovira.

V *Znamenjih trajnosti* primere spoznamo šele po uvodnem akordu o pojmu trajnosti in za umetniškim besedilom, ki povabi k iskanju sporočil, izraženih globlje od besed. Velja namreč opaziti, da je slovenska zgodovina prepogosto vsebovala avtoritete, ki so razvojno pot nasilno prilagajale lastnim kriterijem, zaradi česar se je ustvarjalnost umaknila v polje nevidnega, skritega, skrivnostnega, zamolčanega, s časom tudi prezrtega. Kultura trajnega zato kot ledena gora večji del svojega bistva ohranja očem skrito in tiho. O tem pričajo razkritje ustnega izročila o nedavno še živi praksi predkrščanskega izročila (Čok, 2012) pa tudi primeri tišinskih ročnih del, posoške samooskrbne prakse ter izkušnje s planin in kmetij, za katere nam pogosto tudi izrazi niso več domači (celek, gorca, soseska, jus in podobno). Umetniška naslovnica in prispevek pisatelja vabita ne le v globino razmisleka, ampak tudi k osebni svobodi pri interpretaciji besedil.

Ključni namen *Znamenj trajnosti* je iskanje in vzpostavljanje osebnih praks, ki so blizu načelom trajnosti, ne slučajno navezanim na naravo, saj iz nje naše izročilo tudi izhaja. Med klasična besedila je zato na prvo mesto umeščen prispevek z naslovom *Trajnost, kot nam jo nakazuje narava*, ki zgoščeno podaja osnovne značilnosti delovanja narave s ključnima poudarkoma: skrajno racionalna raba energije in kroženje. Prispevek *Solinarstvo kot trajnostna raba v zavarovanem območju narave* smiselno zaključuje nabor primerov z enakim poudarkom: trajnost narave je nad trajnostjo, ki so je zamislil človek.

TEMELJNI ELEMENT TRAJNOSTI JE ČAS

Prehod na *Klasična besedila o trajnosti* ni neposreden, ampak vodi prek razmišljanja, kaj je v umetniški izpovedi o Šavrinkah trajnostnega. Ker je temeljni element trajnosti čas, se drugo poglavje, *Trajnostne prakse preteklosti*, še vedno ukvarja z oblikovanjem temelja za opazovanje današnjih praks. Za razvoj skupnosti je bil tako v preteklosti kot je še danes ključen gospodarski motiv. Prizadevanje zanj, ne da bi obenem upoštevali zakonitosti narave in ljudi okoli nas, omejuje trajnost institucij, ki naj bi ga dosegle. Žal svojo gospodarsko zgodovino slabo poznamo. Zato so primeri, ki podajajo gospodarske podatke in razmerja, nadvse dragoceni. Opis celka, predstavitev obnove pašnikov na Rakitni, podatki o Sečoveljskih solinah in delovanju planin ob zgornji gozdni meji, dajejo vpogled v gospodarske vidike trajanja. Obširna predstavitev razvoja, konteksta in delovanja nekdanjih gorc prinaša dodatni dve pomembni spoznanji: 1. da na lokalno prakso odločilno vplivajo nadrejene ravni (npr. ekološka neravnotežja, kot sta bila trtna uš ali krompirjeva plesen, politične spremembe, kot so bili premiki meja ali ekonomska nihanja); 2. da se skupnost ob težavah opre na svoj socialni kapital, izražen v obliki pevskih, kulturnih, gledaliških in podobnih društev.

Znamenja trajnosti izpostavljajo vlogo časovne dimenzije za naše vsakodnevno odločanje. V bistvu je odločanje bogat učni proces vzpostavljanja »razmerja med notranjo vestjo (prek katere o-zaveščamo), in vestjo, s katero ob-veščamo so-ljudi« (cit. Kočica, 1992). Primere učnih projektov podaja zadnje poglavje, ki nosi pomenljiv naslov Pot v prihodnost. Vlogo učenja, s tem pa tudi učiteljev, podčrtuje dejstvo, da so številni avtorji bili oziroma so še učitelji. Tega pred nastankom *Znamenj trajnosti* nismo vedeli niti načrtovali.

Čeprav se proces učenja odvija v posamezniku, se primeri nanašajo predvsem na skupnost ljudi kot enoto višjega reda, v katero se posamezniki združujejo. Zanj veljajo njej lastne zakonitosti, močno odvisne od njenih členov – posameznikov. Podobno velja za etičnost, v literaturi o trajnostnem razvoju pogosto izpostavljeno kot ključno za trajnostni razvoj. Etičen je lahko le posameznik, institucija pa prek norm, ki oblikujejo »odporne, izvenrazumske in neinstitucionalne vezi«, zato »različne družbe lahko potencirajo ali brzdajo razcvet individualnih značilnosti, kot

so zaupljivost, pohlepnost, poštenost, goljufivost in podobno (Trontelj, 2012). Tudi za skupnost in družbo velja, kot je zapisano v enem od napovednikov: »...umira po delcih, a je kot celota trajno«. V *Znamenjih trajnosti* zato utemeljeno odpiramo tudi vprašanje demokratičnih norm in vzorcev, ki so nam jih predali predniki za vzdrževanje medsebojnih odnosov kot podlage trajnosti skupnosti, katere (začasen) del smo tudi mi.

Socialni vidik trajnosti je poudarjen v večini opisanih primerov. O temeljni celici in najnižji enoti skupnosti, družini, primeri ne govorijo neposredno, ampak z vidika gospodarjenja na celku oziroma na kmetiji. Tudi avtorji verjetno puščajo družini njeno zasebnost nedotaknjeno, saj je odpiranje v javnost nujno za vse višje oblike organiziranja skupnosti. Preskok na drug ekstrem, na globalno raven, predstavljajo *Klasična besedila o trajnosti*. Govore o prelomnicah v trajnostni misli, in sicer prelomnicah iz sedemdesetih, osemdesetih in devetdesetih let, ki so se jim kasneje pridružili novi strateški dokumenti na svetovni ravni. A trajnostnega razvoja ne razumemo kot »implementacijo« idej, ki jih državni uradniki naberejo v tujini ali od domačih strokovnjakov, ampak kot žive skupnostne prakse. Zato ne nadaljujemo z novejšimi dokumenti, ampak preidemo na raven majhne lokalne skupnosti oziroma naselja, kjer njegove prebivalce povezujejo ne le vsakodnevni stiki, ampak tudi skupna načela delovanja in skupne norme. Veliki sistemi (mesto pa tudi npr. formalno izobraževanje) danes ne delujejo po enakih načelih kot majhne lokalne skupnosti. Napajajo jih nelokalni viri, organizacija odločanja mora biti bolj hierarhična in zato manj demokratična, snov (in informacije) kroži(jo) s pomočjo medijev in manj z osebnim stikom. Značilna je energetska potratnost, ki se ji v zadnjem času v kontekstu trajnostnega razvoja posveča nekaj več pozornosti. Poenostavljanje iz kompleksnih in krožnih sistemov v linearne v smislu »od trgovine do smetišča« ne terja velike ustvarjalnosti, zato celo v večstanovanjskih hišah ljudje ne postanejo nujno skupnost, ampak lahko ostanejo vsota plačnikov računov. Urbano bivanje vsaj v Sloveniji nima zelo dolge zgodovine (če se ne posvečamo posebej tujerodnemu meščanstvu), saj so prebivalci slovenskih trgov in mest druga ali tretja generacija priseljencev iz okoliškega podeželja oziroma zadnjih šestdeset let predvsem priseljenci iz nekdanjih jugoslovanskih republik. Le redki današnji meščani hoté ohranjajo plemenite elemente vaškega izročila, odvrčajo in presesegajo ra-

zvojno negativne norme in védenja ter jih nadgrajujejo z priložnostmi, ki jih ponuja mesto. Pogostejše je privzemanje kupljenega udobja, pomanjkanje samozavesti v zvezi s kmečkim izvorom, (samo)zanikanje in obsojanje negativnih izkušenj s podeželja ali šibko prepoznavanje elementov kmetove neodvisnosti, materialne skromnosti in delavnosti kot pogojev za obstoj in razvoj. Na bogojinski kriterij trajnosti, tehtanje med željo in potrebo, dajejo Krucmanova mama, tíšinske žene, pastirji s karavanških planin, Solčavani in Dragatušci nedvoumen odgovor: željo so podredili potrebi. Zadovoljstvo so našli znotraj tega, kar je v okolju mogoče dosežati na dolgi rok. Primer z Rakitne dopušča pomoč tehnologije, s čimer tlakuje most med izvirnimi vzorci in realnostjo. Smer razvoja je odločitev posameznika. Ljudje so odločitvi za bolj ali manj sonaravno življenje različno naklonjeni, kar je pokazala predhodnica *Znamenj trajnosti*, lastna pilotna raziskava (Bogataj, 2007).

Naslov tretjega izmed klasičnih besedil o trajnosti (*Naša skupna prihodnost*) izraža bistvo trajnostne misli: samopreseganje posameznika v skupnost in prihodnost. Tak motiv smo našli v mnogih primerih, pa čeprav so si med seboj močno različni. Predstavljene strukture je namreč mogoče izmeriti in opisati, ni pa jih mogoče kopirati iz enega na drugo mesto. Gre namreč za konkretne ljudi in njihove skupnosti, torej za celote, povezane s spomini, pozitivnimi in negativnimi odnosi ter izkušnjami, nastalimi v dolgih obdobjih in ki se »umirjajo in umerjajo« ob etičnem (cit. Kočica, 1992). Če institucija deluje kot »prevajalnik« med posameznikom in višjimi ravnmi, če upošteva identiteto tistih, v katerih imenu deluje, lahko krepi doseganje zaželenih učinkov, če pa ne, je ogroženo njeno trajanje. Po mnogih prekinitvah zgodovinskega toka razvoja ne le institucij, ampak celih pokrajin zaradi gospodarskih, političnih ali ekonomskih razlogov, se morajo skupnosti v njih dobesedno obnoviti. Ena od ločnic v našem prostoru je imela pomenljivo ime: »železna zavesa«. Življenje jo počasi prerašča. Kočevska se je po drugi svetovni vojni izpraznila in ponovno napolnila, z novimi ljudmi. Desetletja so bila potrebna, da se je pokrajina postopoma zarasla z gozdom, desetletja traja, da se ljudje med seboj (zopet?) spoznajo, zbližajo in povežejo v skupnost, sposobno lastne ustvarjalne moči. Napovedniki v primere opozarjajo tudi na ta vidik časa.

Kriterija trajnosti, ki veljata za zbrane primere, 1. delovanje znotraj samo-

obnovitvene sposobnosti virov, in 2. pravično porazdeljevanje koristi in bremen med sodelujočimi, se v predstavljenih primerih zdita večinoma upoštevana. Soline, gorce, zidanice in novejši primeri energetske samoskrbe kraja kažejo bogato domačo prakso samoorganizacije ob najrazličnejših virih. Lastniška razdrobljenost kmetijsko-gozdarske gospodarske osnove ne omogoča gospodarskega razcveta. Naš način razmišljanja od tega ni neodvisen ter je vgrajen tako v naše gospodarske odločitve kot v pravni red. Prispevek o gradnji cerkva v Bogojini in Odrancih namreč zanimivo nakaže povezavo med strukturo kmetijskih zemljišč in (avstro-ogrskimi) pravnimi normami (dedovanja). Vsakomur po malo! Današnja gospodarska osnova vnaša v naš prostor drugačen kriterij (masovnost), z njim pa tudi drugačne navade: kričavo promocijo in poudarjanje državnega zagotavljanja solidarnosti. Nadzor nad upoštevanjem norm imajo državni uradniki oz. politične stranke. Majhnost osnovnih enot, odsotnost vsaj enega od naravnih pogojev za življenje (vode, toplote, tal), skupnostne vezi in skupnostno odločanje se zde preživeti in zastareli. Pa so res? Institucije niso vedno v obliki pravno urejenih razmerij, ampak včasih živé in delujejo z ustnim izročilom (SSKJ, 2008). Kazalnik njihovega uspeha je odziv na njihovo živo prakso. Institucije, občinske, državne ali evropske, lahko postanejo dolgoročne, a le, če zrcalijo stoletna načela, norme in običaje ter njihovo antropološko ozadje smisla. Žal tudi koncept institucij, ki so jih razvile majhne lokalne skupnosti skozi stoletja, slabo poznamo. Zato ne preseneča, da za svoje jemljemo le »institucije«, v katerih delujemo danes in so se razvile v zadnjih dvesto letih državno pogojene blaginje ali celo v letih od osamosvojitve dalje. V njih smo povezani interesno in ne življenjsko. Skupaj preživimo le del dneva. Ob krizi nismo usmerjeni v skrb za mladi rod, kakor se na krizo pogosto odzovejo rastline in živali. Državna institucija je vpeta med lokalna, regionalna, državna in evropska pravila, zato je zanjo pretok med ravnmi zahtevnejši kot v majhni lokalni skupnosti, kjer je posameznik vedno na očeh, pretok informacij pa zato hitrejši, cenejši in bolj pregleden. Dolgoročni obstoj državnih institucij je torej z vidika trajnosti konceptualno ogrožen, če se ne bo prilagodil načelom trajnosti. S tega vidika sta predstavljena primera parkov več kot zanimiva.

GOSPODARJENJE KMETIJE, VASI IN DRŽAVE

Gospodarjenje, ki se ozira na samoobnovitvene sposobnosti narave in skupnosti, je trajnostno. Trajnostni misli nenaklonjeni bralec utegne majhne kmetije in srenje označiti s pojmom »revščina«. Tako vrednotenje izključno z ekonomskega vidika lahko tudi drži in je pomembno zaradi dokazane povezave med materialno blaginjo in pismenostjo. Vendar se velja zavedati tudi tega, v čem so revni močni. V prisili razvito »skupno gospodarjenje« terja kompetence, ki se zdijo danes redke: socialna zrelost, ustvarjalnost, stalno medsebojno usklajevanje (tudi nadzor) in potrpežljivo vztrajanje. Ali imajo naši mladi, bolje formalno izobraženi in večinoma siti ter s streho nad glavo, še te lastnosti? Je mogoče pritrpljeni izkušnji v novih okoliščinah dodati vrednost ali jo velja preprosto zavreči in poklicati na pomoč tuje vzorce delovanja?

Ekonomistični model, po katerem se ravnamo, čeprav je teoretsko presežen, sedaj pa tudi že praktično naporen, spregleduje procese zunaj tržnih razmerij ter prisega na državo, trg ter njune institucije. Ni se izkazal kot trajnosten. Elinor Ostrom, Nobelova nagrajenka za leto 2009 na področju ekonomije, ob podelitvi med slovenskimi ekonomisti interpretirana kot Marie Curie za ekonomsko področje, je zavrnila tezo, da vsi ljudje stremijo k zasebnim koristim in socializaciji stroškov, torej k življenju na račun drugih. Razkrila je vlogo institucij zunaj trga in prava ter tako presegla predstavo o sebičnem posamezniku, ki za mnoge (ocenjujejo, da v povprečju za dve tretjini) velja, za prav vse pa ne. Napačna predpostavka vseprisotne sebičnosti je »v 20. stoletju uničila tradicionalne institucije in njihovo relativno učinkovito samoorganizacijo in regulacijo. Svetovna banka in zasebni kapital sta lahko pri tem enako uničujoča kot ruski ali pa kitajski državni kolektivism ...« (Kovač, 2009). Skupna lastnina, njeno neposredno upravljanje in samoregulacija dokazujejo, da »igra od znotraj navzven in od spodaj navzgor ni samo možna, temveč celo zelena družbena oblika in da je hkrati tudi ekonomsko bolj učinkovita, še posebno z vidika dolgoročnega trajnostnega razvoja« (ibid.). *Znamenja trajnosti* dokazujejo, da slovenske kulture samoorganiziranja in »igre od spodaj navzgor, od znotraj navzven« nismo izgubili. Še več, delujejo in več jih je, kar je slišati sila obetavno. Kmetije so prikazane z več primeri, saj so (zdesetkane sicer) preživele tako ideološki prehod v tim. družbeno lastnino

kot zahodni model globalno in potrošniško zasnovanega razvoja. A niso le kmetije primer gospodarjenja oziroma institucije, ki deluje znotraj samoobnovitvenih sposobnosti narave in skupnosti in jim je pestrost zagotovilo trdnosti in moči. Poznamo vsaj še eno institucijo, ki je preživela stoletja, po osamosvojitvi pa tudi razcvet. Na Gorenjskem to institucijo imenujejo gmajna, na Primorskem komun(ela), v Prekmurju urbarialna skupnost. V splošnem govorimo o agrarnih skupnostih, za katere smo našli tudi druga imena (Bogataj, 2012). Tip lastnine, ki je nekdanj pokrival četrtno s Slovenci poseljenega ozemlja, je po drugi svetovni vojni postal splošna družbena lastnina, po osamosvojitvi delno državna last, delno pa zopet skupnostna. Obstajajo vasi, ki vrnjenega zemljišča ne želijo prevzeti, ker se vračilo pogojuje z delitvijo med individualne lastnike. Vztrajajo, da je lastnik skupnost. Kljub internim konfliktom in desetletje nabirajočemu se pravnemu neredu vztrajajo, da so več kot vsota posameznikov. V *Znamenjih trajnosti* je gospodarska in kulturna praksa tega tipa lastništva predstavljena le z enim primerom, četudi jih je v Sloveniji registriranih več kot 600 in je večina zelo majhnih ter skladnih z že omenjeno razdrobljeno lastniško strukturo. Kljub materialno majhni osnovi je torej v Sloveniji potencial skupnostnega velik. To velja zlasti za podeželske skupnosti, ker so manjše. Socialni pedagogi in psihologi namreč razumejo število 150 sodelujočih za še obvladljivo možnost vzpostavitve osebnih stikov. Prav osebni stik, osebna izkušnja z naravo in s skupnostjo je za trajnost ključna. Gospodarjenje namreč ne zavisi od obsega komunikacije, ampak prej od njene kakovosti. Članom soseske zidanice zadostuje eno samo srečanje letno. Drugi belokranjski primer nakazuje elemente te kakovosti: uporno ohranjanje norm, ki so se razvile v stoletjih preizkušenj in so zato kriterij preživetja v prihodnosti. Med njimi sta za dobrega gospodarja značilni dve: da vira ne uniči, ampak ga nadgradi (ali vsaj ohrani) ter da koristi od njega porazdeljuje pravično (kar ne pomeni enakomerno). Dragatuš se je zato uprl posegom, ki so jih skušali uveljavljati kraju oddaljeni ljudje oziroma institucije, podobno kot so Bohinjci ohranili svojo ciko, Primorci juse in komune(le), Solčavani pa svoje Solčavsko. Statistični letopis za leto 2012 navaja v Sloveniji 5972 naselij, med katerimi jih dobra tretjina obsega do 499 prebivalcev (SURs, 2012). Slovenija je torej z vidika strukture poseljenosti v prednosti pred urbaniziranimi

evropskimi državami, med katerimi so nekatere, npr. nemška dežela severno Porenje in Westfalija, svojim praksam naklonjene in se na njih učijo organizacijskih modelov za urbana okolja (Ewers, 2010). Podjetniško zastavljeno gospodarjenje z naravnimi viri je konceptualno preživet model. Kriterij zanj je namreč dobiček, družbena in ekološka odgovornost pa sta mu podrejena, ne pa enakovredna. Državni uradniki in občinski možje bi ta kriterij trajnosti morali osvojiti neglede na dolžino svojega mandata, saj gospodarijo s končnimi viri.

Ekonomsko učinkovitost prebujajočega se skupnostnega modela na Slovenskem šele proučujemo. Novi model, ki temelji na skupnostnih, trajnostnih načelih, določata aktivna participacija in skrb za notranjo soodvisnost med koristmi in stroški. Da tekmovanje, pravde in prerivanje niso edini odgovor na Hardinov koncept skupnega pašnika, kažejo omenjene agrarne skupnosti pa tudi primeri študijskih krožkov. Njihova praksa se je po uvozu iz Skandinavije v Sloveniji odlično razvila. Že več kot dvajset let jo omogoča država ter tako s komplementarnim dopolnjevanjem med lokalno in državno ravnanjem dosegajo večplastne učinke. Študijske krožke je med primeri moč srečati večkrat in na različnih lokacijah, ki niso med seboj le močno oddaljene (Šenčur, Tíšina, Piran), ampak tudi kontekstualno zelo različne. Njihova moč je v njihovi kapaciteti oblikovanja novega v šibkih in odprtih mrežah (Federighi, Boffo, 2000). Jedro inovacij je namreč v spremembi posameznikove pobude v delujočo resničnost, ta pa je mogoča le ob postopnem razvoju vzajemnosti. Masovnost omogoča le prenos znanj, majhne skupnosti pa poleg tega omogočajo tudi razvoj osebnih stikov, povezovanje faz, deležnikov, vsebin, vrednot ter sinergijo med njimi. Slovenske študijske krožke določajo ljudje, ki ne iščejo standardnih rešitev, ampak nove ideje in povezave, zato niso potrošnik, ampak proizvajalec. Dodano vrednost z vidika trajnosti predstavljata njihova sposobnost in pripravljenost pretvorbe znanj(a) v akcijo. V Sloveniji torej tudi s tega vidika nismo šele na začetku, saj primeri sosesk, planin, društev in študijskih krožkov kažejo prakso preseganja individualizma kot žlahtno obliko trajnosti. S tekmovanjem za osebno rento namreč ni mogoče najti razvojnega smisla skupnosti na dolgi rok.

Opismenjevanje z načeli trajnostnega ravnanja se prične z vprašanjema: Od kod prihajamo? Kakšne sledi puščamo za seboj? Razvojni preboj terja

od nas dodano vrednost, ki ne bo nastala na račun drugih ali na račun narave in bo prenesla izročilo tradicije prek sedanjosti v prihodnost. Ne le zato, ker si to sodelujoči kot materialno preskrbljeni lahko privoščijo, ampak tudi zato, ker znajo svoja pričakovanja »umiriti in umeriti« v etičnem. Vsak prispevek *Znamenj trajnosti* je zaključena celota. Bralec jo lahko plemeniti s perspektivo lastnih izkušenj, zanimanj in zornih kotov. Nekateri primeri bolj izpostavljajo gospodarski vidik razvoja, drugi pa medsebojno organiziranje, da bi bil gospodarski preboj sploh mogoč. Ključna elementa razvoja – vir in skupnost – vključujejo vsi. Besedilo se omejuje na trajnostno rabo obnovljivih virov. Gozd ali pašnik, vino ali sol, medsebojno zaupanje, energetski objekt ali objekt duhovnosti, na rabo vseh vplivajo potrebe ljudi. Trajna kakovost virov ni mogoča, če niso obvladane potrebe ljudi po dobrinah in proizvodih iz njih (Kirn, 2013). Na tekmovanju sloneči dosedanji model rasti, trga in dobička se že pretvarja v model razvoja, skupnosti in vrednosti.

O VIRIH

O virih velja v kontekstu trajnostnega razvoja govoriti podrobneje. Vsi živimo iz virov, si zanje prizadevamo, tudi tekmujemo, kar v bistvu počno tudi rastline in živali. Človek oziroma skupnosti pa zrcalijo svoj odnos do vira s svojo kulturo. Slednja se z rabo ne uničuje, temveč obratno, plemeniti in širi (Hess in Ostrom, 2007), kar je z vidika razvoja pomembno in spodbuja k učenju. Materialni viri so končni, pogosto pa jih cenimo le, če so redki. Od tod primeri gozdnih redov, s katerimi je gospodar zaščitil vir pred njegovo pretirano rabo. Vir, v tem primeru gozd, se je v stoletjih obnovil, razvile pa so se tudi različne oblike porazdeljevanja njegovih dobrin. Dober gospodar, posameznik ali institucija npr. država, skrbi za vire. Opisani primer biološke amortizacije, podobno kot parki, izraža skrb države za naravne vire. Majhne lokalne skupnosti, katerih obstoj in razvoj je bil nekoč od lokalnega vira odvisen, so to skrb lažje in pogosteje (ne pa vedno) razvile kot oddaljeni gospodarji, ki so vir, če jim ni dajal dovolj koristi, pač zamenjali za drugega. Tudi slovenska država v zadnjem stoletju vire za svojo blaginjo zbira na globalni ravni. Po drugi strani celek nudi dom že deset in več generacijam! Ne poznamo še dobro razlogov in ozadij za takšno ali drugačno odločitev, vsekakor pa odpovedovanje v do-

bro prihodnjih generacij slovenski kulturi ni tuj način razmišljanja. Obširen opis gorskih skupnosti oziroma tim. gorc kaže, da je prenos vrednote solidarnosti na višjo organizacijsko raven omožen. Gorce so enako kot soseske obstajale vzporedno formalnemu fevdalnemu sistemu. Odločanje je potekalo na krajevni ravni in je bilo običajno bolj neformalne narave. Plitvo in kratkoročno razumevanje virov sta za trajnostni razvoj resna ovira. Solidarnost in materialna blaginja naj bi bila v medsebojnem razmerju. Prevelik poudarek solidarnosti ruši možnost preživetja, obratno prevelik poudarek materialnemu blagostanju ruši medsebojne odnose. Trajnostna misel torej govori tudi o ravnotežju med kruhom in igrami. Ko potrebujemo kruh, nas igre ne privlačijo; ko smo lačni odnosov, nas materialno ne zadovolji. Celovit in trajen je torej šele splet materialnega in nematerialnega, o čemer zbrani primeri razkrivajo poučna spoznanja, med drugim tega, da so načela trdnejša in bolj dorečena tam, kjer so naravni pogoji bolj omejeni zaradi strmine (Alpe) ali suše (Istra, Kočevje ali Kras).

DOBRE REŠITVE LAHKO NAJDEMO VSI

Za trajanje skupka virov in skupnosti je posameznik ključen, vendar ne edini. Dodatno raven, v katero se umešča, so skupnosti, ki jim želi pripadati: družina, kraj, regija, država in tako dalje. Neredko so te skupnosti pogojene s krajem rojstva in zavezane normam iz preteklosti. Ravnotežje med togostjo teh norm in njihovo prilagodljivostjo novim okoliščinam je ključen izziv trajnostnega razvoja. Posamezniki v času prihajajo in odhajajo, za seboj puščajo bolj ali manj trajne sledi. Pozitivne ostajajo v svojem materialnem in simbolnem pomenu, negativne skuša skupnost zaceliti. Ključna raven, ki jo obravnavajo *Znamenja trajnosti*, je torej skupnost, ki jo določajo prostor in odnosi, zlasti tisti, ki presegajo življenje ene generacije. Za dva tipa odnosov gre, za odnos:

- med člani skupnosti (notranji odnosi) in
- med skupnostjo in (prav tako spremenljivim) fizičnim prostorom, ki se izkaže z njegovo rabo.

Naravna pestrost Slovenije je razlog za pestre rabe tal oziroma identiteto pokrajini, o kateri pričajo slike. Notranji odnosi v skupnosti na krajevni ravni nenehno preverjajo pravičnost porazdelitve obveznosti in koristi (s pravicami vred). Na višjih ravneh je teže vzdrževati stalen medsebojen

stik (in z njim povezan nadzor). Zato je pretok informacij in znanj med ravnmi odločanja počasnejši, manj prilagodljiv spremembam, bolj pod vplivom agresivnih interesov iz širšega okolja. Nižja je raven, lažji je ta pretok, večja je odpornost in prilagodljivost, večja je trajnost. Težave današnjih državnih institucij ne presenečajo, navsezadnje jih je večina nastala šele ob osamosvojitvi.

Prav tako ni nenavadno, da so bili na konceptu skupnosti zasnovani ključni totalitarizmi preteklega stoletja. Življenje v skupnosti je namreč temeljna človekova potreba. Rane ideologije še trajajo, koncepti oziroma sistemi pa so se z njihovimi institucijami vred iztekli v roku nekaj let ali desetletij. Koncept skupnosti v njih torej ni bil apliciran trajnostno, ampak po vsej Evropi, tudi Sloveniji, škodljivo. Skupnosti so izgubile veliko ljudi (npr. moških med vojno in po njej), s priselitvami in preselitvami se je spremenila njihova struktura. Nihaj v individualizacijo je bil po eni strani pričakovana in logična osvoboditev posameznikove ustvarjalnosti, po drugi strani pa rušitev homogenosti, ki jo je sedaj potrebno ponovno izgraditi. Raznosmerna ustvarjalnost namreč ne vodi v skupen in pravično dosežen razvoj, ki vsebuje minimalno notranjih trenj in je zato stabilen, odporen in sposoben prilagoditev. Ker je do individualizacije prišlo tudi na račun drugih celin, lahko pričakujemo posledice v obliki imigracij, potreb po virih in političnih pritiskov tudi s tega naslova.

Proces učenja kot usklajevanja osebne in skupnostnega je že izjemno močan, a hkrati za razvoj tudi ključen. Kljub usihanju volilne udeležbe je volja za doseganje novih konceptov razvoja razveseljujoča. Posebej se zdi uporabna in navdihujoča možnost doseganja sozvočja in harmonije »skupnega skozi načela od-govornosti in do-govornosti« (cit. Kočica, 1992).

ŽIVIMO TRAJNOSTNO

Za trajnostno misel je prihodnost ključen element. Vsebuje jo najpogosteje citirana opredelitev trajnostnega razvoja, ki jo najdemo v poročilu Brundtlandtove poročilu z naslovom *Naša skupna prihodnost*.

Novi vzorci trajnosti nastajajo na substratu tradicije in povečane možnosti izobraževanja, potovanja, spletne komunikacije, zlivanja jezikov in norm. Podčrtali smo že vlogo osebnih izkušenj z naravo in skupnostjo, vpliv učitelja ter samoorganizacijske sposobnosti, ki »od spodaj navzgor«

vodijo v višje organizacijske oblike. Primeri netrajnostnih tujih izkušenj vzpostavljanja skupnosti »od zgoraj navzdol« so nanizani v prispevku *✓ Bogojini je »naš« našlo mesto pred »moje«*, ki sicer sporoča, kako daleč od kompetenc samooskrbnosti nešolanih prednikov smo že (saj si sami ne izdelujemo več ne obleke, ne obutve ali orodja za delo, kar našim starim staršem ni bilo tuje), ter da »danes le še redkokdo lahko trdi, da gre k maši v res svojo cerkev« (cit. Goršak, 2013).

Načela, ki delujejo v trajnostnih praksah so: jasne meje, lokalnim pogojem prilagojena pravila, možnost vpliva na ta pravila, samospremljanje njihovega upoštevanja in pobude, ki z gnezdenjem prehajajo ravni. Ne zadostujejo sicer za umetno vzpostavitev (trajnostne) skupnosti, a ponavljajo, da je jedro dolgoročnosti skupnost. Posameznik ima v njej priložnost in možnost samooblikovanja in vpliva, saj ga skupnost hkrati spodbuja in omejuje. Dobre razvojne predloge, zamisli in rešitve ima torej lahko vsakdo med nami, vprašanje pa je, v čigavo korist jih uveljavlja in ali mu okolje da možnost sinergije z drugimi. Ideja trajnosti ima torej številne obraze, a skupno bistvo.

Znamenja trajnosti kažejo tiho vztrajnost, moč, zrelost in žlahtnost slovenskih lokalnih okolij, ki so bila in so še dom mnogim izjemnim posameznikom. Če je »brskanje po preteklosti v bistvu le iskanje poti v prihodnost« (tu, stran 136), ni ključna javna prepoznavnost najboljših, ampak njihova ustvarjalnost in vztrajnost v iskanju in doseganju sinergij. Nanizani primeri razvoja se odvijajo bolj molče kot kriče, prej v »strahu in ... odporu, da bi bil(i) ... na razpolago vsem, pač komurkoli« (tu, stran 26), bolj »z dobroto in prijaznostjo« (tu, stran 94) kot kako drugače. Zato pomirjajo. Nič usodnega torej ne prinaša čas negotovosti in ekonomske recesije, nič takega, česar naša kultura ne bi že poznala. Bralcu je zato nemara olajšano iskanje možnosti, da upošteva in živi preproste modrosti tudi sam.

In memoriam: Elinor Ostrom

Nevenka Bogataj

NAMESTO UVODA

Odgovorno je pisati v spomin nekomu, ki ga poznaš le iz literature in iz neformalnega pogovora z njegovimi sodelavci. Nenavadno je najti ta spomin v zbirki izključno slovenskih primerov trajnosti. Pa vendarle vrsta razlogov govori v prid odločitvi urednice, da slovenski javnosti predstavi Elinor Ostrom prav v *Znamenjih trajnosti*. Prvi med temi razlogi je gotovo, da zbrane primere njena teoretska spoznanja potrjujejo in znanstveno utemeljujejo. Pestrost primerov se zato logično ujema z njeno lastno izjavo, izrečeno ob podelitvi Nobelove nagrade »Kompleksnost ni isto kot kaos«. Ob njeni smrti so to izjavo citirali govorniki na spominski slovesnosti seminarja, ki ga je v Bratislavi leta 2012 organiziral Center za transdisciplinarne študije institucij. Drugi razlog je, da v Sloveniji v pisni obliki Elinor Ostrom podrobneje še ni bila predstavljena, razen zelo kratko v medijih, žal le s poudarkom, da je med ekonomisti z omenjeno najvišjo nagrado prva ženska. Nekaj več vsebinskih poudarkov je v naš prostor prinesel intervju z njeno sodelavko in soavtorico, Slovenko, prof. Nives Dolšak (Jenko, 2012). Prof. Dolšakova je sodelovala v pripravah na obisk Ostromove v Sloveniji, do katerega pa, žal, nikoli ni prišlo. Osebnostno najgloblji vtis puščajo spletno dostopni posnetki njenih predavanj in z velikim spoštovanjem izrečena misel njenega dolgoletnega sodelavca, prof. Bromleyja ob skupni kavi na omenjenem slovaškem seminarju, da je bila »prinašalka življenja, ki ga ekonomisti jemljemo«. Življenjepis Elinor Ostrom podajamo kot priredbo besedila, pripravljenega ob podelitvi Nobelove nagrade (Profile, 2009).

ŽIVLJENJE IN DELO ELINOR OSTROM (prirejeno po Profile, 2009)

Elinor Ostrom se je rodila leta 1933 v Los Angelesu. Leta 2009 je prejela Nobelovo nagrado za ekonomijo za ugotovitev, da ljudje ob soočenju z omejenim virom zmorejo sodelovati in delovati za skupno dobro.

Proučevala je samoorganizacijo in lokalno upravljanje skupnih virov, naravnih in grajenih. Leta 2001 je ob izvolitvi v Ameriško akademijo znanosti poudarila, da za preobsežno izkoriščanje gozdov v različnih okoliščinah nadzora ne more biti odgovorna samo ena centralna politika upravljanja gozdov. V predstavitvi svoje poti je izpostavila pomen debate, v kateri nasprotujoči si strani argumentirano iščeta rešitev problema.

Diplomirala je leta 1954 na Kalifornijski univerzi (UCLA), se zaposlila v

odvetniški pisarni v Bostonu, a se kmalu vrnila na univerzo ter se posvetila reševanju ogrožene kakovosti pitne vode zahodnega Los Angelesa. V pitno vodo LA je namreč prodirala slana voda. Javna administracija problema ni rešila, nekaj posameznikov pa se je povezalo in s pogajanjem na sodišču oblikovalo vrsto novih pravil, s katerimi so problem kasneje postopoma tudi rešili. Izkušnja kolektivne zaščite skupnega vira je bila pomembna za njeno kasnejše delo. Leta 1965 je z možem po doktoratu odšla na Univerzo v Indiani, kjer je dobila več možnosti tudi za lastno strokovno in kasneje tudi raziskovalno delo. Ukvarjati se je pričela z organizacijo mestne infrastrukture (policije) v soseskah srednjega razreda v Indianapolisu, kasneje v Chicagu in St. Louisu. Petnajstletno delo je vodilo v konceptualna spoznanja, da so nekatere predpostavke razvoja napačne: predpostavka o ekonomiji velikosti in posledično nujni velikega centralnega oddelka ter predpostavka, da oddelčna organizacija institucije zadostuje za obvladovanje problema. »Če ne poznaš soseske, ne moreš zaznati prvih znakov problema« ali »pet do šest ravni odločanja oz. nadzora vodi v nevednost najvišje ravni o stanju na terenu«. Policentrična organizacija se je za organizacijo policije v velemestu izkazala za učinkovitejšo od le enega ali dveh obsežnih oddelkov.

Kombinirala je podatke s teoretičnimi modeli in inovativnim terenskim raziskovanjem in leta 1969 zasnovala tedenski interdisciplinarni seminar oziroma forum (ki še deluje) in je omogočal sprva razprave o preseku med politologijo, ekonomijo in sociologijo, 1973. leta pa je prešel v Delavnico za politično teorijo in analizo politik, ki danes obsega podjetništvo, antropologijo in biološke znanosti.

V mednarodni okvir je vstopila z obiskoma v Bielefeldu v Nemčiji, v letih 1981 in 1988, kjer je pod vplivom tedanjega Nobelovca, Reinharda Seltna, pričela s študijem skupnih virov, kot so vodni viri, namakalni sistemi in ribje jate. Nobeden od preučevanih sistemov, zasebni, državni ali komunalni, se ni izkazal za univerzalnega, zato se je posvetila načelom teh sistemov in njihovi zgradbi. Enotnega vzorca ni našla, pokazala pa so se nekatera ključna načela in ideje, ki jih je opisala v knjigi *Governing the Commons* leta 1990. Nadaljnje podrobnejše preučevanje skupnih virov je pokazalo, da kmetje z viri upravljajo učinkoviteje in bolj dolgoročno kot vlade, zato jo je FAO ZN prosil za študij upravljanja z gozdnimi viri. S pomočjo daljinskega zaznavanja je lahko neposredno opazovala posledice različnih sistemov upravljanja v različnih pogojih ter prišla do ugotovitve, da je za trajnost ključna raven uporabnikovo upravljanje, še posebej, ker je koncept maksimiranja individualnih koristi (tim. Hardinov koncept) usmerjen proti uničenju vira. Z opazovanji in kasneje tudi poskusi v nadzorovanih pogojih je potrdila, da so posamezniki sicer res nevzdržni individualisti, toda večina razvije med-

sebojno zaupanje in vzajemnost ter sodelovanje, če le ima možnost za to. Svarila je sicer pred poenostavljenimi interpretacijami te ugotovitve (npr. splošno decentralizacijo), vendar utemeljila spoznanje, da rešitev ne najdejo le izobraženi ali pooblaščen, ampak vsi, če jim le okolje to dopušča.

Viri

- Agromelioreacija pašnikov na območju vasi Rakitna. 2009. Kmetijsko gozdarski zavod Ljubljana, enota Vič, Ljubljana (interno gradivo).
- Anko, Boštjan. 1993. Celek kot krajinskoekološka enota gozdnate krajine. Univerza Edvarda Kardelja, BF VTOZD za gozdarstvo, Ljubljana. Doktorska disertacija.
- Anko, Boštjan. 1985. Terezijanski gozdni red za Kranjsko. UEK, BF, VTOZD za gozdarstvo, Ljubljana.
- Anko, Boštjan. 1983. Pred 500 leti enaki strokovni pogledi. *Gozdarski vestnik*. 41, Zveza gozdarskih društev, Ljubljana, str. 221.
- Bogataj, Nevenka. 2012. Model delovanja slovenskih agrarnih skupnosti. V: *Soupravljanje naravnih virov*, Romina Rodela (ur.). Wageningen University and Research Centre, Wageningen. s. 23–37.
- Bogataj, Nevenka. 2007. Razumevanje pomena gozda za trajnostni razvoj podeželja v študijskih krožkih. UEK, BF, Ljubljana, doktorska disertacija. http://www.digitalna-knjiznica.bf.uni-lj.si/dd_bogataj_nevenka.pdf (dostop 13. 4. 2013).
- CERPOK. 2004. Program celostnega razvoja krajevne skupnosti Rakitna. (Interno gradivo).
- Čoderl, Jerneja, Jamnik, Zdenka. 2005. Nega gozda, krajine in človeka v Radljah, kako naprej? Gozdarski študijski dnevi. BF, Ljubljana, str. 137–148.
- Čok, Boris. 2012. V siju mesečine. *Studia mythologica Slavica*. Supplementa 5. ZRC SAZU, Ljubljana.
- Dudley, Nigel (ed.). 2008. Guidelines for Applying Protected Area Management Categories. IUCN. Gland, Switzerland.
- Dular, Jože. 1964. Soseske zidanice v vzhodni Beli krajini. *Slovenski etnograf* 16–17, str. 35–55.
- Dichlberger, Peter. 1978. Vas v kapitalizmu (katastrska občina Drašiči). UL, Pravna fakulteta, Ljubljana, diplomsko delo.
- Ewers, Christoph Von. 2010. Gemeinschaftswald in Nordrhein–Westfalen. V: *Der Gemeinschaftswald in Nordrhein–Westfalen*. Heft 20 der Schriftenreihe der Landesforstverwaltung Nordrhein–Westfalen, Landesbetrieb Wald und Holz Nordrhein–Westfalen. Münster.
- Federighi, Paolo, Boffo, Vanna. 2009. Innovation Transfer and Study Circles, EDAEDU, Edizioni ETS Pisa.
- Ferk, Danijela. 2006. Gozdnogojitvena problematika posesti Kajžer na Pohorju. UL, BF, Oddelek za gozdarstvo in obnovljive vire. Ljubljana. Diplomsko delo.
- Fresco, Jacques. 2002. The Best That Money Can't Buy. Beyond Politics, Poverty, & War. Global Cyber Visions. Dostopno na http://openlibrary.org/publishers/Global_Cyber-Visions (dostop 10. 2. 2013)
- Flameck, Franz. 1771. Holz–, Schätz oder Überschlagung auch geometrische Eintheilung in die Stallungen oder jährliche Gehau sammentlicher Ternovaner Landesfürstlichen Hoch und Schwartz Waldungen so vorgenommen werden. Anno 1771, Görz, mnschr., 155 str., 4 karte, Drž. arh., Trst.
- Galland, Leo. 1997. The Four Pillars of Healing: How the New Integrated Medicine – the Best of Conventional and Alternative Approaches – Can Cure You. Random House. New York.
- Goršak, Bernard. 2013. Korespondenca (interno gradivo).
- Gurevitch, Jessica, Scheiner, Samuel. M., Fox, Gordon 2002. The Ecology of Plants. Sinauer Associates, 523 str.

- Hardin, Garrett. 1968. The tragedy of the commons, *Science*, Vol. 162, str. 1244.
- Heady, Patrick. 1999. The Hard People: Rivalry, Sympathy and Social Structure in an Alpine Valley. San Francisco. Harwood Academic Publishers.
- Hess, Charlotte, Ostrom, Elinor (eds). 2007. Understanding Knowledge as a Commons. From Theory to Practice. The MIT Press, Cambridge.
- Hot fuzz (videoposnetek). Wright, Edgar (režija); Wright, Edgar in Simon Pegg(scenarij); Hall, Jess (direktor fotografije); Arnold David (glasba). Video DVD, 2007.
- IUCN, UNEP, WWF (The World Conservation Union, UN Environmental Programme, World Wide Fund for Nature. 1991. Caring for the Earth, IUCN, UNEP, WWF, Gland.
- Jenko, Miha. 2012. Nives Dolšak: Kar so naredili Ekologi brez meja, je fenomenalno. V: *Sobotna priloga* 3. 3. 2012, Ljubljana; <http://www.delo.si/zgodbe/sobotnapriloga/nives-dol-sak-kar-so-naredili-ekologi-brez-meja-je-fenomenalno.html> (dostop 10. 4. 2013) .
- Kirn, Andrej. 1994. Od antropocentrične k ekocentrični etiki. V: *Okolje v Sloveniji*. Tehniška založba Slovenije, Ljubljana, str. 27–35.
- Kirn, Andrej. 2012. Interno neobjavljeno gradivo, 3 str.
- Klemenc, Josip. 1937. Rakitna skozi čas. V: *Krajevni leksikon Dravske banovine*; dostopno <http://www.zape.si/srd/pdf/ldb.pdf> (dostop 3. 4. 2013).
- Kočica, Jiri. 1992. Kip in vzgib. V: *Knjiga Sestave. Žiga Okorn, Vesna Krmelj, Janko Rožič*; Muzej novejšje zgodovine Ljubljana, Umetnostna galerija, Maribor.
- Kovač, Bogomir. 2009. Letošnja ekonomska dvojica dejansko ponuja nekonvencionalne poglede na sistemske alternative čistokrvnemu tržnemu gospodarstvu. V: *Mladina* št. 41 (15. 10. 2009). Alternativa. kolumna; <http://www.mladina.si/48580/alternativa/> (dostop 15. 2. 2013).
- Kovačič, Matija in sodelavci. 2004. Program celostnega razvoja KS Rakitna, CERPOK–Center za razvoj podeželja in kmetijstva, Ljubljana.
- Kozar, Lojze. 1990. Neuničljivo upanje. Mohorjeva družba, Celje.
- Krečič, Peter. 1997. Bogojina. Plečnikova cerkev Gospodovega vnebohoda. Pomurska založba, Murska Sobota.
- Kristan, Mihael, Jamnik, Zdenka, Čoderl Jerneja, 2006. Gozdnogojitveni načrt, Kmetija »Kajžer« (Interno gradivo ZGS).
- Lah, Andrej. 1996. Pogled v prostor in čas. *Geographica Slovenica* 28, Ljubljana.
- Meadows, Daniel. 1992. Developing visions of a sustainable world. *EE – NET NEWS*, Vol. 2, No. 3.
- Milavec, Andreja. 2009. Soseska – država v malem s kolektivno vlado. *Belokranjec*, 2/XII, str. 26–27.
- Millennium Ecosystem Assessment. Ecosystems and human well-being: synthesis. 2005. Island Press, Washington, DC. 137 str.
- Modic, Tonka. 1976. Naloge gozdarja pri negi krajine. *Gozdarski vestnik* 34, str. 336–337.
- Odum Pleasants Eugene, Barret Garret W., *Fundamentals of Ecology*. 5. izd. Belmont, CA, Thomson Brooks/Cole. 2005, 598 str.
- Ostrom, Elinor, Lee, Myungsuk. 1994. The Performance of Self-Governing Irrigation Systems in Nepal. V: *Human System Management*: 13 (3):197–207.
- Ostrom, Elinor. 2000. People and Forests: Communities, Institutions, and Governance. MA: MIT Press, Cambridge.
- Ostrom, Elinor. 1990. Governing the Commons. The evolution of institutions for collective action. University Press, Cambridge.
- Peccei, Aurelio. 1969. The chasm ahead. The Macmillan Company, New York.

- Perko, Drago. 1998. Slovenija, pokrajina in ljudje, Atlas Slovenije v sliki in besedi, Mladinska knjiga, Ljubljana.
- Piranski statut. 1474 (SI PAK PI, Tiskovine), Arhiv v Piranu.
- Plut, Dušan. 1998. Na civilizacijskem razpotju. V: *Okoljska etika, Slovenski ekološki glasnik*. SEG Center za ekološke dejavnosti, VI, 3/4.
- Plut, Dušan. 2004. Zeleni planet? Prebivalstvo, energija in okolje v 21. stoletju, Didakta, Radovljica, 239 str.
- Prescott–Allen, R., 1991. Skrb za Zemljo, slov. prevod B. Anko, Aram, Ruše.
- Profile, 2009. The National Academy of Sciences of the USA <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1748208> (dostop 15. 10. 2012).
- Rejec, Patricija, Čufer, Jernej. 2011. Ferplej, interaktivni priročnik, ki povezuje šport, naravo in okoljevarstvo, Posoški razvojni center, Kobarid.
- Schulze E.D., Beck E., Müller–Hohenstein K. 2005. *Plant Ecology*. Springer, Heidelberg. 702 str.
- SSKJ (Slovar slovenskega knjižnega jezika). 2008. Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU in Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, Založba ZRC, Ljubljana.
- Smej, Jožef. 1992. Psalmi vaškega župnika. Mohorjeva družba, Celje.
- Smej, Jožef. Bogojanski župniki in njihove kronike 1886–1956. Župnija Bogojina.
- Sovinc, Andrej. 2011. Oblikovanje modela za učinkovito upravljanje zavarovanih območij narave. Univerza na Primorskem, Fakulteta za humanistične študije. Koper. Doktorska disertacija.
- SURS, 2012. Prebivalstvo po naseljih, podrobni podatki, Slovenija, 1. julij 2012 – končni podatki
- 3. december 2012, E–objava http://www.stat.si/novica_prikazi.aspx?id=5176 (dostop 18. 3. 2013).
- Trontelj, Jože. 2012. Nagovor ob podelitvi nagrad učiteljem in strokovnim delavcem v šolstvu (Interno neobjavljeno gradivo), 3 str.
- WCED (World Commission on Environment and Development). 1987. *Our Common Future*. Oxford University Press, Oxford, New York.
- ZVO–1–UPB1–Zakon o varstvu okolja (uradno prečiščeno besedilo); Ur. list RS, št. 39/06.
- ZVKD (Zakon o varstvu kulturne dediščine); Ur. list RS, št. 16/08.
- ZON–UPB2 (Zakon o ohranjanju narave, uradno prečiščeno besedilo); Ur. list RS, št. 96/04.
- ZOG (Zakon o gozdovih), Ur.l. SRS, 24/1968.
- Zver, Stanko. 2013. Gradnja Plečnikove cerkve v Bogojini. Ustni vir (24. 1. 2013).
- Žontar, Josip. 1957. Soseskinci (cerkveni) »hiši« v Beli krajini. *Slovenski etnograf* št. 10, str. 77–79.

Spletni viri:

- <http://prirocnik.prc.si> (dostop 21. 1. 2013)
- <http://www.thevenusproject.com/> (dostop 21. 1. 2013)
- <http://www.gabriele-stiftung.de/cms/aktuelles-tiergeschichte/winter-auf-dem-land-des-friedens.html> (dostop 21. 1. 2013)
- <http://www.arche-noah.at/etomite/> (dostop 21. 1. 2013)
- <http://www.focolare.org/> (dostop 21. 1. 2013)
- <http://www.kocevje.si> (dostop 11. 1. 2013)
- <http://www.tisina.si> (dostop 20. 3. 2013)

Stvarno in imensko kazalo

- Anko 9, 17, 27, 40, 42, 44, 51, 53-55, 68, 84, 98, 107
Bela krajina 109
Bogataj 9, 151, 168, 172, 175, 181
Bogojina 72, 169
Bohinj (-u) 81, 91, 92, 93, 94, 96, 97, 140, 169
čas (-e, -u) 7-11, 15, 18, 20, 23, 26, 27, 29, 32, 34, 36, 48, 49, 53, 55, 56, 58, 59, 61, 63, 65, 66, 68, 70, 73, 76, 80-82, 85, 87, 93-98, 103, 107-110, 112, 114, 117-119, 122, 131, 140, 146, 148, 152, 154-157, 161, 163, 164, 170, 171, 178, 180
delo (-a, -u) 7, 9-14, 19, 22-26, 32, 39, 49, 51, 59, 64, 68-73, 81, 86,-88, 91, 92, 94, 97, 101, 103-106, 108-110, 112-123, 125, 127-130, 139-141, 145, 147, 148, 151-154, 156-158, 162-165, 168, 180, 182
Dragatuš 14, 83, 128, 129, 130, 175
Draščiči 82, 169
družba 45, 46, 55, 76, 122, 144, 166
ekološki 32, 70, 71, 76, 114
ekonomski 32, 43, 114, 125, 131, 132, 158
etika (-čno, -čnost) 10, 17, 31, 33, 71, 106, 170
Flisar 9, 112
Gaberščik 10, 35
generacija 19, 78, 84, 85, 118, 121, 171
Goršak 10, 71, 180
gospodarjenje 30, 37, 48, 50, 53, 54, 56, 70, 84, 86, 88, 100, 105, 109, 119, 126, 143, 174, 176
gospodarstvo 45, 58, 95, 97, 109, 141
gozd (-arstvo) 9, 16, 19, 30, 48-55, 68, 70, 84, 87, 88, 105, 107, 117, 128, 135, 141, 177
institucija (-e) 7, 16, 88, 150, 170, 172-175, 177, 182
Istra 27, 178
izobraževanje 14, 38, 90, 122, 138, 139, 146, 147, 150, 171
Jamnik 10, 84
kmet (-ijstvo) 7, 58, 87, 88, 92, 94, 108, 112, 128, 141, 144
Kočevska 135, 146, 172
Kočica 11, 170, 172, 179
Kovačič 11, 116
Kozjak. 84, 88
kultura 168, 180
Laško 62, 65
Lenar 12, 123
Logarska dolina 12, 82, 123, 125, 127
lokalno 10, 90, 115, 143-147, 150, 155, 159, 170, 176, 181
Maček 12, 57
Mihelič 12, 91, 138
načelo (-a) 10, 13, 15, 16, 37, 46, 49, 71, 74, 98, 126, 138, 166, 168, 171, 173, 178, 179, 182
nadzor (-ovati) 52, 72, 82, 101, 104, 106, 174, 179
narava 9, 19, 35, 37, 39, 42, 106, 163, 167, 169
norma (-e) 61, 73, 171-173
odloča (-nje) 30, 74, 78, 81, 101, 102, 108, 117, 121, 170, 173
Odrancih 71, 72, 74, 76, 173
Oražem 12, 146, 149
organizacija (-irati) 69, 90, 101, 104, 171, 182
park 10, 12, 82, 123, 160, 161, 165

Piran 51, 151, 152, 160, 176
 Posočje 141
 preteklost 47, 57, 134, 168
 prihodnost 8, 16, 18, 20, 29, 30, 33, 34, 42, 44, 47, 79, 83, 88, 89, 127, 133, 134, 136, 137, 163, 170, 172, 177, 179, 180
 proces (-e, -i) 16, 18, 31, 39, 68, 103, 116, 118, 119, 121, 122, 127, 134, 136, 139, 147, 165, 168, 170, 174
 proizvodnja (-ov) 53, 86, 88, 89, 92, 121, 144
 Rakitna 82, 116, 117, 119, 120, 169
 razvoj 10, 11, 12, 14, 15, 16, 17, 29, 33, 34, 42, 43, 45, 47, 71, 84, 86, 91, 92, 114, 121, 122, 123, 124, 125, 127, 141, 142, 144, 145, 146, 147, 150, 152, 154, 155, 156, 159, 170, 172, 176, 177, 178, 179
 Rejec 13, 141, 144
 Rupnik 13, 146
 Sečovlje 169
 sedanjost 47, 48
 skrb 45, 46, 52, 71, 81, 90, 101, 110, 114, 125, 173, 176, 177
 skupnost (-i, -no) 8, 9, 11, 12, 15-17, 29, 30, 32, 40, 45, 46, 50, 57, 59, 62, 63, 66, 67, 70, 72-75, 79, 81-83, 87, 88, 98-103, 105-109, 111, 115, 122, 123, 125, 128, 135, 136, 142, 149, 153-155, 159, 163, 164, 170-180
 Slovenija (-ce, skem) 15, 16, 19, 27, 54, 68, 78, 97, 107, 146, 157, 169, 175, 176
 socialni 32, 53, 70, 115, 124, 126, 143, 153, 170
 Solčava 12, 123, 124, 126, 127
 Solčavsko 83, 123, 127, 169, 175
 soseska 107, 109, 110, 169
 Sovinc 13, 160, 161, 163
 srenja 81
 struktura (-e) 11, 16, 71, 106, 113, 117, 118, 151, 154, 155, 168, 172, 175, 179
 Šenčur 14, 154, 155, 159, 169, 176
 Škofic Krajnc 14, 154
 Štefanič 14, 128
 študijski krožek 114, 115, 154, 159
 Tišina 112-115, 169, 176
 Tolmin 141, 142, 143
 Tomšič 14, 21, 28
 trajanje (-no, -nost) 8-10, 15-18, 29, 30-34, 37, 38, 44, 45, 49, 52-56, 71, 73, 74, 76-81, 85, 87, 91, 98, 100, 101, 105, 106, 110, 116, 119, 121, 122, 127, 133-138, 168-170, 172, 175, 178, 179, 182
 trajnostni razvoj 10, 12, 16, 42-45, 71, 127, 159, 170, 178
 trg (-žno) 58, 82, 107, 114, 116, 117, 121, 152, 160, 162, 163, 174
 učenje 113, 147, 149, 150, 151, 153, 154
 upravljanje 19, 50, 82, 94, 111, 123, 127, 160, 164, 166, 174, 181, 182
 vas (-i) 21, 27, 30, 60, 72, 73, 78, 81, 83, 91, 94, 98, 101, 112, 120, 123, 127-129, 133, 135, 139, 142, 175
 vino (-grad) 57-59, 61-65, 107, 108, 177
 vir 19, 29, 35, 37, 39, 48, 54, 84, 86, 87, 91, 109, 125, 129, 163, 177
 vrednost 70, 74, 79, 84, 110, 125, 126, 127, 146, 153, 160, 174, 176, 177
 vrednota (-e, -enje) 48, 77, 79, 82, 115, 121, 122, 129, 153, 162, 174, 178
 vzgoja 133
 zemlja 80, 108
 Znamenja (-/, -ih) trajnosti 7, 8, 15, 16, 79, 136, 168-170, 172, 174, 175, 177, 178, 180, 181